

APRIL POLISZ

Történelmi – és
társadalomtudományi
tanulmányok
Székelyudvarhely

a

2012

AREOPOLISZ
Történelmi és társadalomtudományi
tanulmányok XII.

AREOPOLISZ
Történelmi és társadalomtudományi
tanulmányok XII.

Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont
Areopolisz Egyesület
Székelyudvarhely
2012

Jelen kiadvány anyagi költségeit fedezte:

Hargita Megye Tanácsa

Hargita Megye Tanácsa

Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont

Szerkesztők:

Kolumbán Zsuzsánna

Róth András Lajos

Borítóterv: Biró Gábor

© Areopolisz Egyesület

ISSN 2248-0266

ISSN-L 2248-0266

*Lépések
történelmünk megismerésének irányába*

2012. évi évkönyvünket a Magyar Tudomány Napja tiszteletére ajánljuk. Székelyudvarhelyen az idén a hatodik alkalommal sikerült tudományos tevékenységet folytató személyt díjazni. Az Udvarhelyszéki Tudományért díjat Zepeczaner Jenő vehette át a helyismereti források kutatása és muzeológusi munkássága terén elért eredményeiért. Kötetünk szerzői a díjazott által is járt utat tapossák, oly történelmi források után kutatnak, melyek segítenek megismerni múltunkat, tanulni a régmúlt eseményeiből és talán megérteni jelenünket.

Tanulmánykötetünk tíz tanulmányt kínál olvasásra, melyek esetenként a szerzők legfrissebb kutatásainak eredményeit tartalmazzák, sűrítve, rendszerezve és összegezve a szükséges ismereteket. A témákban gazdag kötetben feltűnnek a székelyföldi fürdők és vasutak, különböző udvarhelyszéki települések történetének szeletei, a környék jeles személyiségei és munkásságuk, de Csíkszereda 20. századi történelmének néhány évébe is betekintést nyerünk.

Szerzőink: Bicsok Zoltán, Demeter Csanád, dr. Gidó Csaba, Mihály János, Mihály Tibor, Nyárádi Zsolt, Lőrincz József, Róth András Lajos, Szabó M. Attila, Szász Hunor és Zepeczaner Jenő, kik választott témáikon át hiányokat pótolnak, adatokat helyesbítenek vagy bővítenek ki. Tágabb értelemben vett helytörténetet művelnek, de tanulmányaik alapkövek az összegző jellegű, tágabb kitekintésű és hosszabb időszakra vonatkozó munkákhoz, lépések történelmünk alaposabb megismerésének irányába.

a szerkesztők

NYÁRÁDI ZSOLT

Adatok az udvarhelyszéki köztemetők kialakulásához

Egy temető magában hordozza az adott település múltját, és nem csupán demográfiai viszonyairól árulkodik, de mérhetővé válnak azok a folyamatok is, amelyek a településeken zajló változások irányát mutatják. Kialakulásuk az Árpád-korban a felszentelt templomhoz és közvetlen környezetéhez kapcsolódott, amelyet kezdetben árokkal, sövény-nyel, a későbbiekben fakerítéssel, majd kőfallal vettek körül.

A népességnövekedés, valamint a reformáció, másrészt egészségügyi megfontolások hoztak újabb változást a temetők történetét illetően, így kikerültek a zsúfolt települések határába. A köztemetők olyan létesítmények, amelyeket azzal a céllal hoztak létre, hogy abba bárki eltemethető legyen felekezeti vagy egyéb feltételekre való tekintet nélkül.

A területi és felekezeti szempontból tagolt Udvarhelyszéken a köztemetők intézménye is felemásan valósult meg. Ha összességében vizsgáljuk a temetőket, akkor azt látjuk, hogy azok inkább felekezetiiek. A kisebb településeken, ahol több egyházhhoz tartozó hívek laktak, nem alakult ki a közös temető intézménye, hanem családi sírkerteket hoztak létre.

Tanulmányunkban azt a folyamatot mutatjuk be, amely során a középkori templomi temetőktől eljutunk a települések határában való temetkezések szokásának meggyökeresedéséhez. A változások sorát régészeti és levéltári forrásokkal illusztrálva mutatjuk be.

A legfontosabb levéltári források az egyházi birtokösszeírások, amelyekből a temető helyrajzára is adatokat nyerünk. Ezek mellett az adománylevelek a temető területének nagylelkű felajánlóiról tudósítanak. A kutatás során nem tekinthettünk el a helynévgyűjtések tüzetes

áttanulmányozásától sem. Összefoglaltuk a temetkezésekre, a temetőkre vonatkozó fontosabb általános és helyi rendelkezéseket is¹, amelyekből még inkább kiderül, hogy vidékünkön, mint sok más törvényt, a felsőbb utasításokat is nehezen és vonakodva tartották be. A források alapján kijelenthetjük: ezek a változások lassú ütemben és nem egységesen mentek végbe.

A középkori templom és cinterme

Az államalapítás időszakában nyugaton az egyházi zsinatok tiltották a világiaknak a templomba és annak közvetlen közelébe való temetkezést.² Erre vonatkozóan I. László király (1046–1095) törvényében megtaláljuk azt a rendelkezést, amely kötelezi a felszentelt földbe való temetést.³ Ezt a szabolcsi (1092) zsinat határozatai is megerősítik. Érdekes jelenséget látunk, ha a magyar törvényt a külföldiekkel összehasonlítjuk. Míg Nyugat-Európa nagy részén tiltják, hogy világiak a templomokba temetkezzenek, addig a szász törvény megparancsolja, hogy a szász keresztények halottaikat a „*czinterem*”-be vigyék.⁴ Szent László törvényét ismétli meg Könyves Kálmán királyunk (1095–1116) is: „*Keresztyének temetése ne másutt, hanem a templom csarnokában legyen*”.⁵ Az Árpád-házi királyok alatt tehát törvények, majd, mikor

1 Köszönet Demjén Andreának és Sófalvi Andrásnak az egyes források feltárásához, illetve pontosabb értelmezéséhez nyújtott segítségért.

2 Boretius, 1883. 179.

3 „avagy nem a templom mellé temeti az ő halottjait: tizenkét napon át vezekeljen kenyéren és vizen, kalodába zárva. 1. § Ha valamely ur az ő szolgálja testét, vagy a falusbiró a helybeli szegény vagy jövevény halottat a templomhoz nem viteti, azonképpen vezekeljen.” Corpus Juris Hungarici. Szent László Király Dekrétomainak Első Könyve. 25. fejezet: „Az ünnepek megszegéséről és a hivek holt testének eltakarításáról.” mek.oszk.hu/01300/01396/html/01.htm#4 (2012. 12. 10.).

4 Závodszy, 1904. 75.

5 Corpus Juris Hungarici. Kálmán Király Dekrétomainak Első Könyve. 73. fejezet: „A keresztyének temetéséről.” mek.oszk.hu/01300/01396/html/01.htm#7 (2012. 12. 10.).

ezek jelentőségüket veszítették, a begyökeresedett hagyományokhoz való ragaszkodás készítette a lakosságot arra, hogy szinte a jelenkorig a terjeszkedés lehetőségétől megfosztott templom körüli cintermet használja temetkezési helyként.⁶ A cinterem szó a latin *coemeterium* szóból magyarosodott népetimológia útján és a templom körüli temetőkertet, sírboltot jelenti. Végső görög forrása (*koimetérion*) alvóhelyet jelent.

Mivel az esetek zömében a falu temploma a település központi részén helyezkedett el, a falusiak lakóházai is a templom körül csoportosultak, a templomkert, a cinterem terjeszkedése lehetetlenné vált. Ezt a területet kezdetben árokkal vagy sövényvel vették körül, ennek nyomai a templomok régészeti feltárásai során Rugonfalván és Homoródszentmártonban is előbukkantak. Ezt a jól körülhatárolt területet felszentelték, és ide temették a lakosokat, kivéve a kivégzetteket, öngyilkosokat, kereszteetleneket, akiket csak a temetőárokba vagy a temetőfalon kívülre, jeltelen sírba helyeztek.

A falvak demográfiai növekedésével párhuzamosan bizonyos időközben a temető részeibe sokszorosan temetkeztek, aminek az volt a következménye, hogy az újabb temetkezésekkel a régibb sírok egy részét mindig megbolygatták.⁷ A kegyelet jeléül ezeket a bolygatott csontokat vagy visszahelyezték a kiásott sírba, vagy az erre a célra létrehozott csontházakba, *ossariumok*-ba helyezték.

A templom közelében volt a legnagyobb a sírok zsúfoltsága, különösen a déli és keleti oldalon. Az északi térséget fokozatosan hagyják el, ha lehet, a késő középkorban már nem is temetkeznek oda. Ebből az következik, hogy az északi részen a legkorábbi sírok maradnak meg leginkább.⁸

Az első kőből épített kerítőfalak a nagy gótikus építkezésekkel kapcsolatosan jöttek létre Székelyföldön,⁹ avagy a 17. század során, mint ahogy történt ez 1663-ban az oláhfalviak templománál.¹⁰ Sokukat nem

6 Méri, 1944. 5.

7 Méri, 1944. 5.

8 Ritoók, 1997. 168.

9 Gyöngyössi, 1995. 29.

10 Veszely, 1860. 144.

csupán a felszentelt terület körülhatárolására építik, hanem egyben egy menedékhelyet hoztak létre a falut érhető külső támadások ellen. Ezeket egyes tehetősebb és népesebb falvakban egész magas szintre fejlesztik, létrehozva a templomvárakat, amelyeknek legkiemelkedőbb példái Udvarhelyszéken a székelyderzsi és a homoródszentmártoni erődtemplomok, amelyeket már bástyákkal és más védelmi rendszerrel láttak el.¹¹

A középkor során nem minden templommal rendelkező település esetében volt megengedve a temetési jog. Ezzel a joggal csak a plébániás, lelkésszel bíró, önálló státusú anyaegyházak rendelkeztek. A filiáknak vagy leányegyházaknak az anyaegyház as faluban volt a temetőhelye. Ez a szokás a reformációt követően is megmaradt. Egy 1625-ös homoródszentmártoni vitás ügyből, amely az anyaegyház és a leányegyházak (Abásfalva, Lókod, Kénos, Gyepes és Keményfalva) között volt, megtudjuk, hogy a filiáknak külön részük volt a közös temetőben. A templomerődítési munkálatok kapcsán lezajlott vitában az utóbbiak azt követelték, hogy a temetőkert rájuk eső részébe szabad bejárási joguk legyen, illetve, hogy oda ne építkezzenek a szentmártoniak, mivel ott őseik pihennek.¹² A püspök ezt a szabad bejárási jogot meg is adta. A filiák az erődítésen bejáratot nyitottak, így pontosan tudjuk, hogy az ő temetőrészük a cinterem délkeleti felében volt.

Az egyházas helyeken kívül az elhunytak földi maradványai még elhelyezhetőek voltak a különleges jogállású kápolnában. Hasonló a székelyudvarhelyi Jézus-kápolna, ahol a régészeti ásatások kőből és téglából kialakított sírboltokat találtak, amelyekbe több rétegben temetkeztek.¹³ Hasonló kápolnák szép számmal lehettek még Udvarhelyszéken, legalábbis erre utalnak a nagy települések határaitban található kápolnára utaló helynevek (pl. Székelyderzs, Bögöz, Homoródszentpál stb.), azonban ezek már csak régészetileg kutathatóak, ugyanis a reformációt követően jelentőségüket veszítve elpusztultak.

11 Gyöngyössy, 1995. 129–135, 184–196.

12 Kénosi – Uzoni, 2009. 439–440.

13 Beldie, 1974. 58–62.

A középkor folyamán végig kiváltságot jelentett, ha valakit a templomban temettek el.¹⁴ Ide főként patrónusokat, papokat helyeztek nyugalomra, de a későbbi forrásokban már azt találjuk, hogy bárkit, aki megfizette a kért összeget.¹⁵ A 17. századra a templomok belseje annyira telítődött, hogy az ide való temetkezést különféle rendeletekkel kellett szabályozni.¹⁶ 1627-ben a katolikus templomokra Fejér Miklós vikárius rendelkezése vonatkozik: „*ha valaki templomba akar temettetni, öreg embertől 1 forint, ifjabbtól 50 pénz, tizenkét esztendősnél alább 25 pénz. Keresztelestlen gyermeket nem szabad semmiképen betemetni sz. helyre, úgymint szentelt tziinterembe, annál inkább templomba, vagy felszentelt kápolnába.*”¹⁷ Járványok idején tilos volt a templomba való temetkezés. Gyergyóban az 1633-as pestist követően a cinterembe temetik a járvány áldozatait, ezt követően pedig kibővítik a cintermet, mert az betelt.¹⁸

Vidékünkön a reformáció térhódítása sem hoz jelentősebb változásokat a temetkezési szokásokban. 1571-ben az agyagfalvi egyház jövedelmi forrásai között találjuk a templomba való temetkezésből származó összegeket.¹⁹ 1602-ben Berekeresztúr egyházközségben hozott határozat szerint öt forint kifizetése után temetkezhetek a templomba.²⁰ Az 1643-as marosvásárhelyi zsinat határozatai, noha már ellenzik a templomba való temetést, arra hivatkozva, hogy az „*nem holtaknak temető helyek, hanem az élőknek gyülekezeteknek [...] helye*”, ennek ellenére továbbra is elnézik a régi szokás továbbélését.²¹

14 Ez a reformációt követően is szokásban maradt, hogy csak egy példát említsünk: 1632-ben Radecius Bálint unitárius püspököt „temették az Nagytemplomba az asztal eleiben, rakott sirban”. (Kénosi – Uzoni, 2009. 178).

15 Ha valaki fizetés nélkül temetkezett templombelsőbe, egy márka bírsággal sújtották. Vö. Solymosi, 1997. 75.

16 Nyárádi – Sófalvi, 2009. 79–80.

17 Veszely, 1860. 19.

18 Veszely, 1860. 143.

19 Dávid, 1981. 52.

20 Boncz, 1885. 788–789.

21 Liber Eccl. Udv. 1644, 22.

A 17. század első felében megszilárduló református egyházi szabályozás, amely Geleji-kánonokként ismeretes²², sok tekintetben szakított a korábbi gyakorlattal, megtiltva a köznépnek a templomokban való temetkezést, ellenben a patrónusoknak ősi jogon továbbra is megengedte.²³

A temetkezések nagy száma egy idő után komolyan veszélyeztette a falak statikáját, ennek orvoslására kezdik helyenként szabályozni a temetkezést az épületbelsőben, először meghatározva a falaktól való távolságot,²⁴ és mivel ezek sem hozták meg a kívánt eredményt, elkezdtek kitiltani a temetkezéseket a templomból. Az első hasonló rendszabályt 1614-ből találjuk a homoródszentmártoni egyházközségben. Ekkor azt a határozatot hozzák, hogy „*templomba való temetés es tes-tek ki hányása meg tiltatott*”.²⁵ Ez a határozat természetesen nem azt jelentette, hogy a temetkezéseket végleg kitiltották a templomból, hiszen 1690-ben, a tatár támadás során elhunyt Biró Gábor testét szintén a templomban helyezték örök nyugalomra. Egyes egyházközségekben

22 1645-ben a Szatmárnémetiben tartott zsinat megbízza Geleji Katona István erdélyi püspököt, hogy az eddigi szokások és gyűlési határozatok alapján készítsen az egyház számára egy törvénykönyvet. Ezt a könyvet a róla elnevezett Geleji-kánonok (Canones Ecclesiastici) címen ismerik, amely a református egyház első törvénykönyve. Vö. Nagy, 1940.

23 A temetkezésekre vonatkozó szabályozást a LXXVI. kánonban találjuk: „A hívek lélektől megvált testeit, melyek egykor a Szentléleknek voltak templomai s szervei – az elsőrendű pártfogókat kivéve, kik ősi jog szerint a templomokban vagy kápolnában szoktak temetkezni, – a városokon és helységeken kívül fekvő temetőben tisztességesen kell eltemetni.” Ld. Kiss, 1875. 40–41.

24 Az 1692-ben hozott csíkközmási falutörvény rendelkezése szerint „A templom kőfalához közelebb egy ölnél nem szabad temetkezni sub poena flor. 12. A cinteremhez is fél ölnél közelebb nem szabad temetkezni sub poena flor. 12.” Imreh, 1983. 291. Az 1715-ben kelt határozat alapján „senki a modo imposterum halottját templomhoz közel két ölnire ne temesse, sub poena fl. 200”. OREJV, 2001. 81–86.

25 HUEKL 1. köteg, 4. irat.

továbbra is engedélyezték a kriptákba való temetkezéseket a 18. század közepéig.²⁶

Világi törvények: közegészségügy

A temetkezéseket a templomokból végérvényesen a világi hatóságok beavatkozása tiltja ki, amely elsősorban egészségügyi szempontokat követett. Mária Terézia uralkodása alatt számos rendelet született. Ezek a legelső általános birodalmi érvényű világi temetkezési szabályozások, amelyek minden vallási felekezetre vonatkoztak, és amelyek elsőrendű célja a higiénikusabb temetkezési gyakorlat kialakítása volt.

Az első rendelet 1769-ben született, amely előírja, hogy a halottakat mélyebbre temessék, a temetőt pedig a legelő marhák ellen kerítéssel védjék meg. Utóbb betiltja a halotti torokat, további rendeletek szabályozzák, hogy a holttest két napnál tovább ne maradjon temetetlen, a holtat ne vigyék a templomba, hanem egyenesen a temetőbe. 1775-ben újabb rendeletek kerültek kibocsátásra, amelyek Magyarországon 1777-ben léptek érvénybe. Megtiltják a templomon belüli temetkezéseket a kriptákban is, valamint azok építését a templomok belsejében.²⁷

Vidékünkön a rendelkezést 1788-ban küldik ki, amelyet a következő évben újból megismételnek.²⁸ Ezek másolatát a helyi egyházközségi levéltárak felsőbb rendeleteinek jegyzőkönyvében találjuk: *„templom avagy kápolnában levő kriptákat nem tarthatnak [...], az afféle privat familiák kriptái valamint a városokon, ugy a falukon is a közönséges temető helyekre tarthatnak, azok is oly meghatározással, hogy a kripták feletti nagyon valo építések is szamosak voltak miatt a közönséges*

26 Az 1726-os somlyói egyházi gyűlésen szűkítették a temetkezések lehetőségét: „...a templomba való temetkezés a kőfalaknak romlásokra vagon, azért senkinek meg nem engettetik, hacsak bóttya vagy kriptája nintsen. A templomba pedig botot, kriptát tsak nemeseknek szabad erigálni és csináltatni. ... Torony vagy cemeterium kő falahoz egy ölnél közeleb a temetés ne legyen... forint büntetés alat.” Endes, 1938. 333.

27 Hóman – Szegfű, 1939. 515, 517–519.

28 KUEKL 1. könyv. Felsőbb rendeletek tára 1780–1809, oldsz. nélkül, 1789-es bejegyzés.

*temető helyből igen nagy közelve foglaltassék [...] ő felsége kegyelme-
sen megengedi, hogy különös helyek temető helyből, annélkül hogy oda
kápolnák építtetnének, választassanak a hová a familiák halottjik teme-
tethessenek, ha az mind azon által azon az helyen kívül meghatározott
distantiára lészen és ki adatott rendelések megtartásával történik”.²⁹ A
rendelet szabályozza, hogy „az ujonnan el temetetteknek sirjai mely-
nek htsak a föld természete megengedi legalábbis 8 láb mélységűnek kel-
lenni”³⁰*

1790-ben további rendelkezésekről értesülünk, amelyek kimond-
ják, hogy „a holt testek sokáig temetetlen a föld színén ne tartassanak,
a temetés alkalmatosságával léjendő predicatio vagy más egyéb Isteni
tisztület alatt a meg holtak atyafiai férje felesége vagy gyermekei a
koporsora ne bujjanak”.³¹

1797-ben törvényileg szabályozzák, hogy csak egy nap elteltével
szabad a holtat eltemetni: „gondjok legyen, hogy ahol valami gyanú
vagyon valaki erőszakos halála iránt, addig az olyanokat eltemes-
sék míg a Cibillis [így! helyesen: civillis] Iurisdictio által” meg nem
vizsgálatott.³²

A rendelet érvénybe lépése nem minden esetben hozott gyökeres
változást a távoli falvakban. Az, hogy 1807-ben,³³ illetve 1808-ban³⁴
ismételten kiküldik, arra utal, hogy azt nem igazán tartották be. A be-
vett szokásokon nehezen lehetett módosítani az egyházközségekben.

1834-ben a templomba való temetést már büntetéssel sújtják: „nem
engedvén meg a felséges rendeletek a temetkezést a mezőről a faluba
be hozni, parantsoltatik, hogy a templom mezeire senki halottját temet-
ni ne merészelje büntetés alatt”.³⁵

29 SREkL 1. köteg, 81.

30 SREkL 1. köteg, 85.

31 SREkL 1. köteg, 85.

32 SREkL 1. köteg, 102.

33 SREkL 1. köteg, 116.

34 TUEkL 1. köteg, oldsz. nélkül, 1808. évi bejegyzés.

35 HUEkL 3. köteg, 116.

A temetkezések kitiltása a templomokból tehát már önmagában is egy hosszan tartó folyamat volt. A régészeti kutatásoknál igen fontos figyelembe venni azt, hogy számolni kell újkori sírokkal, egészen a 18. század végéig. Sokszor nehéz feladványt jelenthet a melléklet nélküli sírok keltezése, ezért számos jellegzetességet (tájolás, szuperpozíció, kéztartás, koporsó hiánya vagy megléte, sírbetöltés, sírmélység stb.) kell figyelembe venni a korszakba való besoroláshoz.

A cintermektől a köztemetőig

A középkori temetkezőhelyek elhagyásában jelentős szerepe volt a reformációnak és az azt követő felekezeti vitáknak. Kezdetben a két felekezet közösen használja a régi temetőt, a konfliktusok kiéleződésével nem csupán a saját templom létrehozásában fáradoznak, hanem külön temetőket is alapítottak.

Ez a folyamat a legjobban Székelyudvarhely esetében figyelhető meg. Itt 1633-ban születik egy egyezmény a reformátusok és a katolikusok között, amely kimondja, hogy *„mivel egy temetőkertek leszen, edgyik a másakra ne vigye halotját, hanem ha edgyik eltemeti, úgy vigye az másik be”*.³⁶ Ekkor tehát közös temetővel rendelkeznek a katolikus plébániatemplom szomszédságában, amelynek egy bejárata volt. 1678-ban egy újabb egyezés születik, amikor a reformátusok eladják temetőbeli részüket 35 forintért. Ekkor Szopos Márton és János földadományának köszönhetően a temető túlsó végében nyitják meg saját temetőjüket, amelynek a hossza nyolc és fél öl, szélessége 13 öl. Ehhez új bejáratot is kaptak, a régit a katolikusok szerzik meg.

1687-ben a reformátusok panaszt emelnek, hogy olyan utat adtak nekik, amelynek egyes részei magántulajdonban vannak, valamint árnyékszékeket is építettek az út mellé, ezért kérik a régi kijárárs felszabadítását. Az ügy kivizsgálására bizottság szállt ki, amely további vizsály forrását látja, ha ismét egy utat használnak, ezért felszólítják a katolikusokat, hogy *„tegyék mind bátorságossá, mind pedig tisztességesé az alsó utat”*. 1719-ben újabb csereegyezmény születik a két egyház

36 Zayzon, 1893. 88.

között, amelynek értelmében a külső temető mellett két kis darab helyet, mely azelőtt szántóföld volt, örökösön elcserélnek. Újabb nézeteltérések adódnak, amikor a katolikus iskolát építik, ezért 1758-ban új temetőhelyet hoznak létre a város délkeleti szélében, amelyet napjainkban is használ a református felekezet. Ez eleinte nem volt túl nagy, kisebb részletekben vásároltak, illetve cseréltek újabb földeket hozzá. A bejáratot Vargyasi Dániel Istvánnal cserélték, amelyért a Malom utcában egy faházzal és csűrrel, istállóval ellátott telket adtak.³⁷

Atyháiban, miután elterjed az unitárius vallás, feltehető, hogy a katolikusoktól elvett középkori templom közelébe temetkeztek, majd amikor 1622-ben visszatért a falu a katolikus hitre, az Alszeg és a Szoros utca között alakult ki az unitáriusok temetője.³⁸

A 17. század során egyrészt a felekezeti nézeteltérések miatt, másrészt a leányegyházak függetlenedésével sorra nyílnak új temetők. Ezeknek a fejedelemség kori temetőknek a nyomait sok esetben régészetiileg is megkutatták.

Olaszteleken földmunkálatok során emberi csontok kerültek elő. A kisebb leletmentés során kilenc, többnyire keletelt koporsós sírt tártak fel. A sírok egyikénél egy 1625-ben vert Bethlen Gábor dénárt találtak, amely a temetkezéseket a 17. század első felére keltezi.³⁹

Hasonló sírok váltak ismertté a néhai Keresztúrfalván, a régi Unitárius Gimnázium területén, ahol 1975-ben egy tereprendezés során egy gyerek, valamint egy nő és egy csecsemő közös koporsóját tárták fel. Tájolásuk kelet–nyugati volt, a nő fején párta, kezében 1622-ben vert II. Ferdinánd érme volt. A sírok 80 cm mélységben kerültek elő. 1977-ben a közelben, egy kút ásása közben 120 cm mélyen újabb temetkezésre bukkantak.⁴⁰ Feltehetően egy nagyobb kiterjedésű temető részleteit tárták fel ezen a területen.

További fejedelemség kori temetőrészlet vált ismertté 1986-ban Firtosmartonoson, a 46. számú ház kertjében, ahol a kerítés gödrének

37 Zayzon, 1893. 69.

38 Simó, 1999. 20.

39 Dénes, 1996. 203–208.

40 Benkő, 1992. 176.

ásásokor csontvázas sírt bolygattak. A leletmentés során két (egymás mellé temetett) vázat tártak fel, a sírok keleteltek voltak, melléklet nélküliek, a sírföldben és a vázak alatt 17. századi kerámiatöredékek kerültek elő.⁴¹

Székelykeresztúr belterületén, a Nagy-Küküllő árteréből kiemelkedő enyhe magaslat szélén egy több sírból álló temetőrészlet vált ismertté. Az Iskola utca 29. szám alatt a gazdasági épületek alapozásakor csontvázas sírokat találtak, keltező leletről nem maradt adat. A közelben, a 27. házszám telkén egy leletmentő ásatás során több későközépkori, újkori temetkezés vált ismertté.⁴²

Székelykeresztúr egy másik pontján, a Szabadság tér 52. szám alatt egy láda alakú koporsóban egy fiatal, melléklet nélküli nő feküdt, karjait a test mellé helyezték, tájolása észak–északnyugat, dél–délkelet volt.⁴³

A reformációnak köszönhetően a 17. század végére felbomlik a régi rendszabályozás, amely csak az anyaegyházakban engedélyezte a temetkezéseket. A leányegyházakban az új templomok építését követően a temetkezések jogát is megkapják. Hasonló eset volt megfigyelhető a 17. század második felében épített bikafalvi templom esetében, amelyet 2006-ban régészeti ásatás keretében kutattunk. Az előzmények nélküli református templom belsejében nem találtunk temetkezéseket, ám a szórványcsontok, a templomon kívül és a toronytól nyugatra egy sírfolt, valamint egy másodlagosan beépített sírkő azt jelezte, hogy a középkori szokások fennmaradásaként az új templom köré hozták létre kezdetben a temetőt.⁴⁴

Szintén a filiába való temetkezés példájával találkoztunk a telekfalvi református templom feltárása kapcsán. Itt még a kőtemplom építését is megelőző sírokat tártunk fel. Az egyik temetkezést a templom keleti fala vágta. Sírmellékletként III. Zsigmond lengyel király 1614-es vereke került elő, amely egyben a templomot és a sírhorizontot is keltezi.

41 Benkő, 1992. 76.

42 Benkő, 1992. 160.

43 Benkő, 1992. 164.

44 Derzsi – Nyárádi – Sófalvi, 2007. 19–22.

A mai templombelsőben feltárt 69 sírból (főként gyereksírból) 8 előzte meg a templomépítést, melyek eltérő tájolásúak voltak. A sírmellékletek (pénzérmék, párták) a sírok korát a 17. század első felére helyezik, és csupán egy pár évtizedes használatot sugallnak. A feltárt temetőrészlet pontos kiterjedése máig ismeretlen.⁴⁵

Azt, hogy a leányegyházak létrehozhattak saját falujukban temetőt, úgy is, hogy nem rendelkeztek templommal, jól példázza Recsenyéd esete. Itt 1693-ban a „*Dallya felé forduloban Temető*” kertet említenek.⁴⁶ A recsenyédi egyház ekkor még Szentpál leányegyháza volt, és templomot csak 1745-ben sikerült építenie.⁴⁷

Ugyancsak temetőt hoznak létre Magyaroson, Agyagfalva leányegyházában 1779-ben, ahol „*Agyagfalvi Sándor Mihály ur Kovatsi nevü helyben a falun kívül örökösön hagyott és testált temető helynek, akkora helyet a melybe bele menne 1. köből búza, viccinusa egy felől a Gyepü, más felől pedig T Sándor János úr szánto földé*”.⁴⁸ A leányegyházban ekkor még szintén nincs templom, annak építésére csupán 1831-ben került sor.

Ha a helynévanyagot tanulmányozzuk, akkor azt látjuk, hogy főleg a népesebb falvakban már a 17. század folyamán létrejönnek az önálló temetők. Rugonfalván 1644-ben az egyházközség leltára már a mai helyén említi a temetőt, a falu fölötti temetődombon, arccal a falu fele.⁴⁹ Bögöz temetőjének első említése 1665-ből származik. Hasonló említéseket ismerünk még Kőrispatak (1652), Siménfalva (1633), Siklód (1699), Tarcsafalva (1686) temetőiről. Érdekes esetet figyelhetünk meg Homoródalmáson, ahol 1693-ban elbontják a középkori kőtemplomot a falu határából. Ugyanebben az évben már egy más helyszínen lévő temetőről értesülünk.⁵⁰

45 Nyárádi – Sófalvi, 2009. 75–80.

46 Szabó, 2005. 158.

47 Nyárádi – Szász, 2010. 257.

48 Prot. Ref. 1779. 151.

49 Jakab, 2004. 209.

50 Szabó, 2005. 72.

A temetők rendtartása

A temető területe gazdasági hasznot is hajtott. Felette a birtokos egyház, illetve a község rendelkezett. Többnyire részekre osztották területét, melyeknek hasznából leginkább a pap, kántor, tanító, harangozó, temetőcsősz részselhetett. Más esetekben az egyház árverésre bocsátotta a lakosok között a hasznosítás jogát, amely egyúttal karbantartási kötelezettséget is jelentett. A temető mindenekelőtt mint kaszáló hajtott hasznot. De azokon a területeken, ahol sírok nem voltak, burgonyát, kukoricát is termelhettek.

Azt, hogy a temető hasznából ki és hogyan részesedett, kezdetben az egyházközség önmaga döntötte el. Égében 1700 körül „*az cimiteriu fuvet és gyümölcz fait in perpetuu az predikátoroknak conferaltak*”⁵¹, annak haszna egészítette ki a szegényes jövedelmet. Szentléleken a megyebíró volt köteles karbantartani a temetőt, annak hasznait pedig a templom szükségére kellett fordítsa.⁵² Homoródalmáson vannak „*ezen temető helyen vad gyümölts fák is, s mellyek gyümöltse a parochusokat illeti*”.⁵³ Homoródjánosfalván a temetőben levő kaszálókat „*eleitől fogván a pap és mesterség használták*”.⁵⁴

1773-ban a református egyházközségek számára egységes rendelkezést adnak ki a temető hasznának jogairól: „*Nemely Ekleziákban, nevezetesen az Udvarhely Széki v. Traktusban talaltatott vagy két Ekleziában ilyen ab usus, hogy czinterembe s temető helyen termő vagy fuvet vagy gyümöltsöt az Ekleziabeliek vagy magok vagy Szentegyház számára kívánnyák fodítani, determinállyá azért a Generális Sz. Synodus, hogy valamiképpen minden jó rendett tartó Eklésiákban a temető helyeknek akár hol légyenek minden usus fructussa az egyházi szolgáké*” legyen.⁵⁵

Találunk arra is példát, amikor temető egy része hatalmaskodás, foglalás áldozata lett. 1791-ben Fehéregyházán gróf Haller Pál a temp-

51 Liber Eccl. 1644, 169.

52 Veszely, 1860. 87.

53 Unit. Püsp. Vizit. 1788–89, 481.

54 Unit. Püsp. Vizit. 1788–89, 614.

55 Prot. Ref. 1779, 285.

lom mellé, a temető helyére egy kereskedőházat kezdett el építeni. Az alapok ásásakor számos sírt bolygathattak meg, amelyet követően az egyházfik bepanaszolták a főkonzisztóriumnak, amely elrendelte, hogy *„a meg holtak tetemének nyugodalmára határozott helyre el intézett épületét más alkalmas s illendő helyre tétetni, és az holtaknak ki hányatott tetemeit nyugodalmasabb helyre vissza tétetni”*⁵⁶ köteles.

1851-ben Felsőboldogfalván a temetőkert mellé egy harangozóházat kezdtek el emelni, amelyet részben ráépítettek a temető területére. Ebből nézeteltérés adódott az egyházközség és a falu között. Az egyházközség kérte, hogy ismerjék el, hogy az ő területén áll az épület, másképp a kötlevelet érvénytelennek nyilvánítják.⁵⁷

Egy másik eset ismeretes Tordátfalván 1876-ból, amikor a presbitérium tudomására jutott, hogy az eklézsiái köztemető egyik részében Vas Sándor elkertel egy nagyobb részt. Elrendelték, hogy az egész presbitérium jelenlétében vizsgálják ki az esetet, és folyó hónapban minden álljon vissza a régi rend szerint. A vizsgálók megállapították, hogy Vas Sándor a régi gyepűhely és az ott lévő fáktól eltért 26,5 öl hosszúságban és 3-4 öl szélességben, a középső részen pedig már rég eltemetett halottak felett alakította ki a kertet. A bíróság Vas Sándornak nyolc napot adott, hogy a megfelelő helyre telepítse kerítését.⁵⁸

A 19. század folyamán a nagyobb falvak temetőinek igazgatására gondnokot is alkalmaztak. Homoródszentmártonban 1859-ben, az egyházi vizitáció során kezdeményezik egy temetői felügyelő fogadását. Neki az volt a fő feladata, hogy a *„sirok ásása rendszerben történjék, és a családi sirok és holt testek kiméletlenül ki ne hanyattassanak, ne romboltassanak”*.⁵⁹ 1851-ben bővítették ki a várfal körül elhelyezkedő temetőt, amelyet *„hátral sánczal s arra ültetett élő gyepűvel, elől nagy kapuval el látott deszka kertel bé kerítettett”*.⁶⁰ 1877-ben a templom-

56 UREL Régi iratok 104 b.

57 Ref. viz. 1852, 24.

58 TUEkL 13. köteg 1876. április 23.

59 HUEkL 4. köt. 1859-es bejegyzés.

60 HUEkL 4. köt. 1852-es bejegyzés.

kerítésen kívül eső temetőkertre rostélyos kaput rendeltek, zsindelyfedél alatt.⁶¹

Az egyházi temetőkbe más vallásúak is temetkezhettek. Ezt tovább szabályozza az 1788. évi 1275. számú guberniumi rendelet, amely kimondta, hogy az a felekezet, amelynek temetője van, köteles feltételek nélkül beengedni a temetővel nem rendelkező felekezet tagjait, a szertartást pedig a legközelebb levő papnak kötelessége elvégezni. Ezek mellett a más vallásúak használhatták a saját szertartásaikat és sírjeleiket is.⁶²

Az egyház élhetett a temetések során sajátos jogszabállyal is. 1721-ben Petken arról értesülünk, hogy akik nem élnek az úrvacsorával, azok „*exkommunikáltassanak és tisztesség nélkül temettetnek*”.⁶³

A tisztességes, szentelt földbe temetést tiltották továbbá a gyónatlan emberekre nézve: azokra, akik soha nem gyóntak, vagy akiket rézszezség miatt agyonütöttek. Nem temethettek szentelt földbe olyan személyt sem, aki párbajozás közben halt meg.⁶⁴

61 HUEKL 4. köt. 1877-es bejegyzés.

62 „*mindenütt valahol valamely vallásbéli gyülekezetnek temető helye volt, mind ennek előtte ezután is szintén abban az állapotjában maradjon s birják, hapedig valamely harmadik hitbelibb tulajdon temető helyek nem volna tehát szabad lészen azok abban más vallásbéli falunak temetőjében temetkezni amelyikbe akarnak annélkül, hogy hitükön valamelyikhez erőszakoson közelíthetnek. Ha valamelyik vallásbéli gyülekezetnek tagjai meg haláloznak s végről semmi temető hely nintsen tehát amíg vallásbelieknek levő temetőjükben temetkezhetnek és a leg közelebb valo helységben levő vallásokon valo pap tartozik körülöttök a temetési hivatalt veghezvinni, de ha annak oda vitetése hétfő volna, úgy közértesítetik az ott levő pap, ahol ők meg holtak testeiket a temetőre ki kísérni.[...] Kinek ki nek szabados a maga vallásának, mind szokása szerint maga el temetni, mind pedig az ahoz tartozo jeleket sirja felet fel tetetni, is annak a helységnek ahol a halonak harangjait meghuzatni, de úgy hogy magok is magok hitteken levő sarjaiból valamely más vallás sorsosainak tudván hozására különös juse ne tulajdonítsanak, a más vallásnak*”. SREKI 1. köteg, 82–83.

63 Liber Eccl. 1715, 218.

64 Barabási, 2006. 162.

A temetések ára az egyházi bérhez volt kötve. Egy 1643-as rendelet kimondta, hogy a bért fizető gazdák háza népéből elhalálozottakat, legyenek akár gyerekek, akár cselédek, fizetség nélkül kell eltemetni. Egyes településeken viszont szokássá vált, hogy a gyerekek temetéséért négy garast, egy kenyeret és egy tyúkot vagy kakast fizessenek a papnak. Ennek a szokásnak az állandósítását végül zsinati úton rendelték el.⁶⁵

A gyakori gyerekhalandóság miatt a gyerekek temetését 1840-ben a református felső egyházi szerv újból szabályozta. A rendelkezés értelmében főleg a nagyobb egyházközségekben a kicsi és iskolába nem járó gyerekek temetését a lelkész nem volt köteles prédikációval végezni, ezáltal is okot adva a szülőknek, hogy iskolába járassák gyerekeiket. Ha a szülők ragaszkodtak a gyászbeszédhez, akkor egy forintot voltak kötelesek fizetni a papnak.⁶⁶

1876-ban egy világi törvény látott napvilágot, amely kimondta, hogy ha egy holttest eltemetésére szólítja fel a hatóság az egyházközséget, akkor az köteles elvégezni a temetést. Ellenkező esetben 2 forinttól 50 forintig terjedő pénzbüntetéssel sújtható, amelyet ha nem fizet ki, akkor 12 órától 5 napig terjedő elzárással büntethető.⁶⁷

Törvényi rendeletek mondják ki továbbá, hogy aki síremléket vagy kerítést szándékosan bemocskol, az három napig terjedő elzárással és 40 koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntethető. Aki a temetőkre vonatkozó közegészségügyi szabályok ellen vét, az száz koronáig büntethető.⁶⁸

Köztemetők

A települések határaiban való temetők már jóval az első közegészségügyi törvénykezések előtt megjelennek. A szükség hozta létre őket, hiszen a régi temetkezőhelyek már beteltek, állandó problémát okozva.

65 SREKL 1. köteg, 103.

66 UREL Régi iratok 58\11.

67 Udv. sz. 1884, 1871.

68 Hegedűs, 1913. 332.

1715-ben Oklándon a határban levő temető egy földadomány révén jött létre, ekkor „*György Deák és Szolga Mihály hattak temető helynek egy darab földet Farkas domb nevű helyben*”.⁶⁹

Szintén adományozás útján jött létre Székelykeresztúr első köztemetője, Farkas Zsuzsánna adománya révén 1715-ben: „*Keresztur városlakosainak egy temető helyet a Szűk oldalban vicinussa egy felől Nagy Borka szántó földje, más szántó földek végei*”.⁷⁰ Ekkor egy másik temető is használatban van: „*Katus tavánál*”.⁷¹

1767-ben Keresztúr városa a „*Sz. Kereszturi Rf.Sz. Ecclesiának conferala in Ao 1767 Sz.György nap tájában egy darab földet temető helynek, mellynek vicinussa alól a szántóföldek felső végei vagy büttüje a hegy felől az eklésia temető helye, nap keletről a Pap János szántó földje*”.⁷²

Hodgya kültéri temetője is adományozás után jött létre: 1789-ben Ákosi Benkő József „*az udvarhely felé forduloban Vár Hegye nevű helyben egy temető helynek való földet adot*”.⁷³

Székelyfancsal esetében a falu keleti határában Boros János és Sebestyén Piroska adományoztak temetőhelyet.⁷⁴

A cintermekbe való temetkezéseket a nagyobb lélekszámmal rendelkező egyházközségek a 19. század közepe fele már kezdik tiltani, illetve egy meghatározott pénzösszeg fejében engedik csak ide eltemetni az elhunytat. Hasonló esettel találkozunk Homoródkarácsonyfalván, ahol 1868-ban elhatározzák, hogy tovább már pénzösszeg fejében sem engedélyezik a temetkezést a cintermen belül.⁷⁵

Homoródszentmártonban 1861-ben, az esperesi vizitáció alkalmával azt állapítják meg, hogy „*a használatban levő temetkező hely már annyira tölt elődök poraival, hogy minden sirgödör kiásásakor a hol-*

69 Molnár, 1999. 163.

70 Liber Eccl. 1715, 101.

71 Liber Eccl. 1715, 101.

72 Liber Eccl. 1715, 101a.

73 Prot. Ref. 1779, 46.

74 Sepsiszéki, 2003. 95.

75 Sepsiszéki, 2003. 412.

*tak csontjai hányatnak ki, mi a kegyeletes érzéseket szomorítva érdekli – mely előterjesztésre a holtak iránti kegyeletes figyelmet méltányolva az eklézsia előljáráságának buzgó figyelmibe s hit szerénti gondjaira ajálja a vizsgáló székünk – hogy minden tehető lépéseket megtegyen a Községgel egyezően új temetkező helyet fogni fel, a mostanit mint eklézsia tulajdonát az edigi használatban megtartani s úgy védelmezni, hogy abban marhák és állatok által botrányos rombolást és gázolás ne történjenek mi különösen a megye gondnokának felelet terhe alatt meghagyatik”.*⁷⁶ 1866-ban az eklézsia földjén újonnan nyitott temetőhöz Dombi Mózes és Kolesa Mihály tulajdon szántóföldjükből egy-egy darab földet adományoztak.⁷⁷

Mária Terézia közegészségügyi törvényeit követően még bő száz évnek kellett eltelnie, hogy törvényileg is elrendeljék a köztemetők létrehozását, de ez sem valósult meg maradéktalanul mindenhol, még napjainkban sem.

1876-ban jelenik meg az a törvénykezés, amely kimondja, hogy „minden község köteles egy, a helyi népesedési és egészségügyi igényeknek megfelelő, kellőleg berendezett községi temetőhelyet fenntartani. E kötelesség alól csak az esetben engedtetik kivétel, ha a községben egy vagy több felekezeti oly temető létezik, melyekben a temetkezés szabadsága biztosítva van”. Ugyancsak ennek a törvénynek a 117. cikke lye szabályozza, hogy a „temetőhelyek felállítása, nagyobbítása, vagy bezáratása, továbbá a temetőknek a lakott házaktól való távolsága, fekvése, körülkerítése s fával beültetése, végre a sírok nagysága, mélysége s egymástól távolsága, a különféle helyi viszonyok és a talaj minőségéhez képest” kell megvalósuljon.⁷⁸

Az említett évi törvénykezés rendelkezett arról is, hogy az elhagyott temetők beépítése csak az utolsó temetkezéstől számítva 30 év eltelte után engedhető meg. Ez a jogszabály rendelkezik továbbá a temetőkben felállított kriptákról is, amelyeket kívülről bejáráttal kell ellátni, amit a koporsó elhelyezése után be kell falazni és 30 évig nem szabad kinyit-

76 HUEkL 4. köt. 1861-es bejegyzés.

77 HUEkL 4. köt. 1866-os bejegyzés.

78 Hegedűs, 1913. 331.

ni. Járványok idején pedig szigorúan tilos volt a kriptákba való temetés. Erről már 1777-ben született szabályozás. Annak ellenére, hogy elrendelik a külső temetők használatát, a közegészségügyi rendeletek betartásával a régi, szokásban való temetőhelyekre is kiállíthatnak hatósági engedélyt.⁷⁹

A legtöbb településen a törvény értelmében megnyitották ugyan a köztemetőket, de emellett a régi szokások is érvényben maradtak. 1895-ben Tordátfalván azt nyilatkozzák: a köztemető ki van jelölve, de még használatban nincs, mert az itteni szokás szerint szétszórta temetkeznek.⁸⁰ Szintén Tordátfalván találjuk azt a példát 1891-ből, hogy Sándor Zsigmond és felesége, Cézár Polixéna akar „*a község közvetlen közelében, egy belső teleknek is számítható bekerített fekvőséget ajándékozni az ekllesiának, az ön maguk és valamint a papi és a tanító családnak temetkezési helyül, szándékuk lévén később az ajándékozáshoz, a fekvőség körüli kert fenntartásához 100, azaz száz forintot csatolni*”.⁸¹ Ezt az illetékesek alkalmasnak találták, így kifogást nem emeltek.⁸²

1870 után a református egyházi vizitációk a kültéri temetőket is vizsgálják. Ezekből az adatokból azt láthatjuk, hogy a legtöbb temető nem volt semmilyen módon elkerítve (Betfalva, Felsősófalva, Parajd, Senterzsébet, Nagysolymos, Muzsna, Kányád, Ége, Szentpál, Siménfalva). Erre sokszor okként nevezik meg azt, hogy két felekezet használja (Fiatfalva, Kissolymos), vagy azt, hogy a hely nem teszi lehetővé (Nagygalambfalva, Bikafalva, Ócfalva). Egyes esetekben csak azt említik meg, hogy kerítve vannak, de nem térnek ki rá részletesen (Agyagfalva, Szentmárton, Patakfalva). Számos esetben körülsáncolják a temetőket, így védve a kóbor állatoktól (Rugonfalva, Kisgalambfalva, Siklód, Szolokma, Küsmöd, Etéd, Kőrispatak, Telekfalva, Szentlászló). A sáncok környékét sok esetben tövissel, bozóttal ültették be, hogy tovább nehezítsék az áthatolást (Rugonfalva, Siklód). Kevés esetben

79 Hegedűs, 1913. 331–332.

80 TUEkL 7. köteg 1895. február 19.

81 TUEkL 7. köteg 1891. március 3.

82 TUEkL 13. köteg 1892. február 11.

deszkával kerítik körbe, a nagyobb biztonság érdekében (Sükő, Farcád, Petek, Hodgya).⁸³

A 19. század második felére egyes, kisebb méretű temetők már beteltek. Hasonló esettel találkozunk Kisgalambfalván, ahol a köztemető betelésével a lakosok saját kertjükbe kezdtek temetkezni.⁸⁴

Ha a mai állapotokat vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy a törvénykezések ellenére napjainkban is találunk belterületen, a templomok közelében temetőket.⁸⁵ Egyes esetekben régi temetkezési hagyományok fennmaradásáról beszélünk, amikor középkori, de időközben elbontott templomok utólag kibővített környezete alakul át egy-egy felekezet temetőhelyévé.⁸⁶

A felekezeti sokszínűség és más tényezők hatására néhány településen négy-öt temető is kialakulhatott. A két vallásfelekezet által lakott Etéden öt temető jött létre. A reformátusokét Tövishegyen találjuk, az Alszezen a katolikusokét, ezek mellett a borsóhomloki, lakatoskerti, valamint a Máté család temetőit tartják számon.

Énlakán szintén öt temetkezési helye van. Itt a középkori templom kerítőfalán kívül alakult ki az egyik, továbbá a vastetői, a magyarósi, ezek mellett pedig két családi: a Raffai és a Jánosi temetők.

Kiskadácson két köztemetőt is létesítettek, amelyek mellett négy családi sírkert is használatban van, ezek a Veres, a két Marosi és a Simén temető.

Nagymedeséren a falu déli szélén hoztak létre köztemetőt, de több családi sírkert is használatban van, mint a Pál, Szász, László, Andrási, Vitális.

Alsósófalván a régi református temető mellett létrehoztak egy újat. A faluban saját temetőjük van a katolikusoknak is. Alsóboldogfalván, Magyarandrásfalván a reformátusok és az unitáriusok közös temetőt

83 Lásd a forrásoknál a különféle falvak erre vonatkozó adatait.

84 Ref. viz. 1874, 170.

85 Például Kadicsfalva, Bethlenfalva, Énlaka, Homoródújfalú, Székelyudvarhely, Homoródszentmárton Fenyéd, Tibód, Farkaslaka stb.

86 Hasonló eseteket találunk Firtosmartonos unitárius templománál, Szombatfalván, Patakfalván, Lövétén és Szentmiklóson.

használnak, Kissolymoson szintén, de emellett kialakultak családi temetők is, ezek a Koncz, Jobb, Nagy, Benkő, Mátéfi sírkertek. Ezek mellett még szokásban van, hogy sokan a szőlőjük mellé temetkeznek.

Az egyházi szempontból összetartozó katolikus Dobónak és Vágásnak négy temetője van, egy-egy Alsó- és Felsődobóban, Vágáson egy régi és egy új. Hidegkúton mindhárom felekezetnek (katolikus, református, ortodox) saját temetője van, de sok család a saját kertjébe temetkezik. Siménfalvának három temetője van: a már elbokrosodott Borbai temető, a Hegyelő alatti nagy temető és az unitárius templomtól nyugatra található temető. A Vári családnak külön sírkertje van. Székelyvarságnak két temetője van, az egyik a templom közelében, Mélypatak dombján, a másik Súlyomkő hegyén, a harangláb felé vezető úton. Sükőben a temetőn belül lehet elkülöníteni a családi temetőket, főként a Simó, Szabó és Kovács családokat.

A már említett példák mellett találunk olyan falvakat is, ahol egyáltalán nem jöttek létre köztemetők. Nagykedén csak kisebb családi sírkertek vannak, hasonlóan a kisebb lakosságú Pálpatakához, Fenyőkúthoz. Kismedeséren, akárcsak Tordátfalván, létrehoztak ugyan köztemetőt, de mégis családi sírkertekbe temetkeznek.

A felekezeti és a köztemetők rendszere mellett létrejöhetek még etnikai megoszlás okán is temetők. A 17. század elején a társadalom régi szerkezetének felbomlása és a háborúk, járványok okozta veszteségek következtében egyre gyakrabban jelennek meg az „idegeknek” is a székelyek között, így Udvarhelyszék több településén is.⁸⁷ Főként a parókiás helyeken alakulnak ki saját temetőik, így Abásfalván, Alsóboldogfalván, Székelyszenterzsébeten, Böződújfaluban, Nagygálambfalván, amelyeknek többsége mára már felszámolódott. A későbbiekben Dályában szintén kialakult az „oláh-temető”, ahová a székely főemberek homoródszentpéteri és városfalvi birtokaira telepített görög katolikus jobbágy és zsellér családok temetkeztek.

Máréfalván a felhagyott régi temető közelében jött létre az „oláh-temető”, amely a faluban élő görög katolikusok temetője volt. Egyházi anyakönyveik 1816 és 1903 közötti szórványos adatai szerint ebben az

87 Hermann – Kovács, 1999. 157.

időszakban összesen 19 alkalommal temettek ide. Ez a kép nem teljes, mert hiányoznak az 1824 és 1881 közötti évek adatai. 1858-ban Boér Sándor, az udvarhelyi görög katolikus „*parochus*” sürgeti a temető bekerítését, főként a szénafü haszna miatt.⁸⁸

Homoródalmáson a református és a katolikus temetők mellett a felszegi részen, a Szármánydomb alatt a román felekezeti temetők mintájára egy zsidó temető is létrejött.

Az utóbbi évtizedben a cigányság hoz létre saját temetőket. Szentábrahámon a felekezeti és családi temetők mellett a cigányok elkülönülve, a felső Szőlődomb oldalában temetkeznek. Székelyderzsben a felszegi és alszegi temetők előtt létezett egy korábbi temető, ahová a faluban élő cigányok kezdtek el temetkezni. Kiskedén a keleti határ részben található köztemetőbe sem engedik a cigányokat temetkezni, hanem azok a Szentmiklós fele vezető út mentén, a templom mellett temetkeznek.

A temetőknek is saját dinamikájuk van. Újak jönnek létre, régieket hagynak fel. Régi (19. századi), felhagyott temető található például Kénosban, ahol feltételezhetően a falu régi temploma is volt. Lövétén a 19. század folyamán két temető is használatban volt, az egyik a régi középkori templom környezetében, a másik a falu alsó részén. Az új temető nyitásával mindkettőt felhagyták.

Új temetők főként kisebb, tanyai jellegű településeken jöttek létre az elmúlt évtizedekben, így Üknyéden 1965-ben, Ivóban 1970-ben, Zeteváralján 1985-ben, Sikasszóban 1986-ban.⁸⁹

A felhozott példák és az ismertetett törvénykezések jól illusztrálják azt a folyamatot, amelyek napjaink temetőit létrehozták. Egyben magyarázatul szolgálnak arra is, hogy miként alakult ki ez a nagyfokú változatosság egyes települések temetői között. Ez a kutatás csupán betekintést nyújt a témakörbe, hiszen hasonló még nem zajlott vidékünkön. Részleteiben tehát tovább kutatható, lebontva az egyes települések

88 Kovács, 1999. 217–218.

89 A jelenkori temetők adataihoz lásd Sepsiszéki, 2003 (az illető falvak adatainál).

szintjére, és azon belül vizsgálva a társadalmi és felekezeti tényezőket. Ilyen adatokkal sajnos egyelőre nem rendelkezünk. Ezeknek a forrásai még feltáratlanok, ott lappangnak az egyházközségek levéltáraiban.

Az utóbbi évek levéltári feldolgozásai (Hodgya, Sükő, Tordátfalva, Tarcsafalva, Homoródszentmárton stb.) rámutattak, hogy bőséges forrásanyag van, nem csupán a temetők kialakulására, hanem azok rendtartására, működésére vonatkozóan is. Ezek a kutatások szolgáltatják jelen tanulmánynak is a legfőbb adatokat, valamint rávilágítottak a témakör kutatásbeli hiányosságaira.

Levéltári adatok az udvarhelyszéki temetők ismeretéhez

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
Abásfalva	1789	<i>a Temető mely vagyon Abás erdeje nevű helyben in vicinatatibus külyel György Ferentz szántó földé, belől az eke ut</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 497.
Agyagfalva	1870	<i>temető bekerítve</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1870, 25.
Alsósófalva	1870	<i>egyik temető bekerítve a másik nints</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1870, 48.
Árvátfalva	1871	<i>temető nints szorványosan temetkeznek</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1871, 51.
Bágy	1779	<i>Temető alatt nevezetű helyben ugyan Sz. Márton felé forduloban</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 184.
	1870	<i>temető kerítés helyre állítása a mbironak közelmévé tétetett</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1870, 117.
Betfalva	1871	<i>temető kerítetlen több darabokban és ezek künn a határ részekben lévén a temetőt bekeríteni nem bírja az egyház</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1871, 39.
Bibarcfalva	1746	<i>a temetonel</i>	Szabó, 2005. 22.
	1810	<i>a Temető alatt Lugosi Jus [...] az Eklésia nyiljából osztott, Pap pataka fejin</i>	Szabó, 2005. 23.
Bikafalva	1779	<i>vagyon also Bögöz felő forduloban, a temető felett egy föld</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 166.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
	1871	<i>temető távol a helységtől fekvése miatt nem bekeríthető</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1871, 75.
Bögdöz	1665	<i>egy temeto kert is vagyon</i>	UREL Liber Eccl. 1644, 130.
Bözöd	1715	<i>az also határba a Temető dombnál [...] egy földje mellyül véggel reá megjen Vicc Koncz Péter ab alia a Temető</i>	UREL Liber Eccl. 1715, 174.
	1775	<i>Falunak a Pataktól fogván hosszan ki a Temető alatt le járó utig</i>	Szabó, 2005. 33.
	1791	<i>az Patakon tul a Temető alatt</i>	Szabó, 2005. 33.
	1870	<i>temető kerítetlen bekerítettnei rendeltett</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 134.
Csehétfalva	1789	<i>vagyon egy fundus a falu Szélin nap-kelet felé egy Dombotskán, mely a Templom Hellye az ehez foglalva küllyebb még nagyobb Dombotskán levo Temetőhely</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 743.
Csekefalva	1726	<i>Solymos felé járó út mellett részekből szakasztották ki az temető helyet</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1715, 71.
Dálya	1871	<i>temető kerítetlen személyes emberek birtoka lévén az</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1871, 60.
Étéd	1749	<i>Nyirbe a Temetőn küjél</i>	Szabó, 2005. 47.
	1773	<i>a Temető domb tetején</i>	Szabó, 2005. 50.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
	1870	<i>temető körül van sántzolva</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1870, 61.
Ége	1871	<i>köz temető nintsen szorványosan temetkeznek</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1871, 64.
Farcád	1870	<i>temető deszka kerttel bekerítve</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1870, 38.
Felsősófalva	1871	<i>temető kerítetlen a hely felvétele miatt, nagyobb részt családok temetkezések vagynak gyakorlatban</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1871, 15.
Fiatfalva	1805	<i>vagyon a Kápolna Domb n.h.-en egy ezen Méltóságos Udvarhoz eleitől fogva tartozott s ma is ehhez tartozó Kripta, melynek a föld színén feljül volt kő épületje vagyon el sorvadozott és le imlott, a földben benn valo boltja jo kemény kőfalakból álló és jo állapotba vagyon</i>	Szabó, 2005. 65.
	1870	<i>temető az unitárius atyafikkal, nincs bekerítve</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1870, 21.
Firtosmartonos	1787	<i>Felső fordulo határban Kúst temető nevű helyben</i>	Szabó, 2005. 66.
Gagy	1781	<i>Temető alatt</i>	Szabó, 2005. 68.
Hodgya	1870	<i>temető deszka kerttel, cserfa karokra be vagyon kerítve</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1870, 33.
Homoródalmás	1693	<i>Pap cseréje a temetésen küllyel, [...] a Pap kuttya felett</i>	Szabó 2005, 72.
	1715	<i>Pap cseréje a Temetőn kül Pap házához való</i>	Molnár, 1999. 161.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
	1789	<i>Temetű helyly mely a temetkezésre nézve közönséges lévén minden rendbéli itt meg halálozo emberekkel vagy on in vicinitatibus: észak felől a falu vetési kertye, más felől mindenütt kereken a szánto földek oldalason s bütüjükel járók mellette reája</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 481.
Homoród-jánosfalva	1789	<i>az falun kívül közel a templomhoz egy temető helyly kívül és végtől a szántoföldek</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 614.
Homoród-karácsonyfalva	1789	<i>Vágon egy funduson eszak felől a papi parochialis lakhelly napkelés dél és enyészet felől az Unitaria Eccla közönséges temető helylye</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 461.
Homoród-szentmárton	1789	<i>napkeletről, Delről és napnyugotról a Temető körös körül, kerittetik ezen fundus romladozásban levő magas kö Castéllyal</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 545.
	1870	<i>temető bekerítve</i>	EREL FőkLvt. Ref. viz. 1870, 120.
Homoród-szentpál	1715	<i>A Szent Páli temető hagyott Ecclesia számára a Papi Szent Széknek ítéletiből</i>	Molnár, 1999. 157.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
	1789	<i>Bágy felé fordulo határban vagyon egy temeto helyi in vicinitatibus nap keletről az ország uttya délről és napnyugotrol a templom elott levő szánto földeknek reá járó végei</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 575.
	1870	<i>temető kerítetlen</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 116.
Homoródújfalú	1789	<i>vagyon egy fundus, vicinus- sa egy felől ugy mint kere- ken észak napkelet felől az Ecclesia Temető helye [...] mely funduson vagy az Eccla Sendelly fedől alatt levő [...] kő temploma</i>	UELtKv. Unit. UREL Püsp. Vízit. 1788–89, 433.
Kadács	1761	<i>a Temető kertben...más fel- ől a porgolát kert, és ország uttya</i>	Szabó, 2005. 82.
	1789	<i>Medesér felé forduló határ- ban tsak egy vagy, a fa- lun kívül valo Temető Hegy- be</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 704.
Kányád	1870	<i>temető bekerítetlen</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 109.
Kecsetkisfalud	1779	<i>Karhago nevü oldalban, Temető nevü helyben egy föld</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 58.
	1870	<i>temető nincs közös, na- gyobb részt ki ki tanorok- jába temetkezik</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 41.
	1781	<i>a Temetőbe Kár hágó olda- lán</i>	Szabó, 2005. 91.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
Kisgalambfalva	1870	<i>temető körül vagy on sán-</i> <i>colva</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 20.
Kissolymos	1743	<i>vicinussa az Falu temető</i> <i>helye</i>	Szabó, 2005. 96.
	1779	<i>a temető mellett egy kis</i> <i>kaszáló hely</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 103.
	1838	<i>Csonka Ház temetője alatt</i>	Szabó, 2005. 99.
	1871	<i>temető szorványosan és az</i> <i>unitáriusokkal közösen, te-</i> <i>mető bekerítetlen</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1871, 104.
Kobátfalva	1833	<i>az Also Temető alatt [...] a</i> <i>Temetőre járó ösvény</i>	Szabó, 2005. 103.
Körispatak	1652	<i>az temőto hegh meget</i>	Szabó, 2005. 107.
	1870	<i>temető körül van sántzolva</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 64.
	1782	<i>a Nagj út árka mellett</i> <i>Temető hegy megett</i>	Szabó, 2005. 111.
	1849	<i>az Oláh temetőnél</i>	Szabó, 2005. 115.
Küsmöd	1715	<i>a felső temető alatt vagy on</i> <i>egj Szánto föld</i>	UREL Liber Eccl. 1715, 158.
	1779	<i>a felső temető alatt vagy on</i> <i>1 Szánto föld 8 vékás vic.</i> <i>most felyül Nemes András,</i> <i>alol Jakabfi István</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 80.
	1870	<i>temető körül van sántzolva</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 58.
Lövete	1753	<i>Est aliam caemeterium</i> <i>inferioris partis pagi Ecc-</i> <i>lesiae [...] ubi est Sacellum</i> <i>S. Spiritus</i>	GyÉL C. V. 1753. 3. doboz, 6. kö- tet 293.
Medesér	1781	<i>Temető Hágoba</i>	Szabó, 2005. 131.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
	1789	<i>temető hágóban, a papság földje végiben</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 792.
Miklósfalva	1815	<i>a Temető oldalán</i>	Szabó, 2005. 132.
Muzsna	1715	<i>Galambfalva felé forduloban a temető út mellett 1 köblös föld vic az Temető út alia a Rosnyo földje</i>	UREL Liber Eccl. 1715, 80.
	1779	<i>Galambfalva felé forduloban a temető út mellett 1 köblös föld vic az Temető út alia a Rosnyo földje</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 213.
	1789	<i>Temetőben kijáro Szekér út, vagyon tzak egy mely a Temető, lévén</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 643.
	1870	<i>temető nintzen bekerítve</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 106.
Nagygalambfalva	1870	<i>temető községi pártfogás alatt, fekvése miatt nincs bekerítve</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870.
Nagykede	1833	<i>M András falva felé forduloba Temető nevezetű szanto</i>	Szabó, 2005. 135.
Nagysolymos	1701	<i>Also Hatarban a Temeto Dombnal</i>	UREL Liber Eccl. 1644 163.
	1779	<i>also határban temető Dombnál 1. föld</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 97.
	1782	<i>a temetőn kívül</i>	Szabó 2005, 136.
	1870	<i>temeto nintzen bekerítve</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 81.
Ócfalva	1871	<i>a temető a fekvése miatt kerítetlen</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1871, 70.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
Oklánd	1775	<i>a Temetőn aloll az oldalb egy heverő rosz Suhór</i>	Szabó, 2005. 141.
	1789	<i>a Csere alatt egy darab temető hely vicinussi kívül nap nyugot felől Grof Teleki Sigmond úr colonussai helyei, nap keletről a szántóföldek végei</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 450.
Patakfalva	1779	<i>Vagyon egy közönséges Temető hely N.T. Ferentzi János Úr collatioja sub analemale, vic. egy felől a Templom kerítése, más felől Telefalvi Balas Andras földé</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 172.
	1870	<i>temető bekerítve</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 123.
Parajd	1870	<i>temető kerítetlen</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 50.
Petek	1870	<i>temető deszka kerttel bekerítve</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 104.
Recsenyéd	1693	<i>Dallya felé forduloban Temető kert a falu mellet vicinussa [...] a kert csereje felől bé jovő földek lábjai</i>	Szabó, 2005. 158.
	1715	<i>Recsenyédi határban Dallya felé fordulóban vagy on temetőhely a falu mellett</i>	Molnár, 1999. 157.
	1789	<i>délről az eddig volt közönséges temető hely</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 563.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
Rugonfalva	1700	<i>az falu kozonsege temeto helye</i>	UREL Liber Eccl. 1644 138.
	1715	<i>az falu közönséges temető helye</i>	UREL Liber Eccl. 1715, 94.
	1870	<i>temető körül vagyon sántcolva</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 15.
	1871	<i>temető körül vagyon sántzolva egy része gyümöls és akác maggal be ültetve, az egész eleven kerttel lévén be keritendő</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1871, 8.
Siklód	1699	<i>az Temető helye mellett</i>	Szabó, 2005. 160.
	1871	<i>temető körül van sántzolva be töviselve</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1871, 25.
Siménfalva	1636	<i>az Temető helynel</i>	Szabó, 2005. 161.
	1693	<i>Medeser fele fordulo határban a Temető felet</i>	Szabó, 2005. 162.
	1726	<i>a Temető alatt [...] alol az Orszag uttya</i>	Szabó, 2005. 162.
	1789	<i>tsak így vagyon a falun kívüil valo temető hegybe</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vizit. 1788–89, 704.
	1871	<i>temető keritetlen</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1871, 8.
Sükő	1832	<i>Onnan meg indulva az Eklesia erdejének a Temetés felöll valo bütjin ki a Temetés tetejin lévő jollátható nagy borozdának</i>	SREkL, 34. k., I. cs., 5. sz.
	1870	<i>temető be van kerítve megyebíró felvigyázása alatt</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 35.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
	1871	<i>temető deszkával bekerítve</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1871, 73.
Székelymuzsna	1775	<i>a Temető alatt</i>	Szabó, 2005. 180.
	1789	<i>temető</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 643.
Szenterzsébet	1710	<i>a temető sarkan fellyül egy kitsin Szanto fold</i>	UREL Liber Eccl. 1644 166.
	1871	<i>elszorva temetkezvén kerítetlen</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1871, 105.
Szentlászló	1715	<i>Temető nevű helyben az Abránfalvi határban [...] vicini ab una az Ugron Pál ur kápolna kerti, büttiben az Forro János szántó földje</i>	UREL Liber Eccl. 1715, 42.
	1779	<i>Temető nevű helyben, az Abránfalvi határban</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 202.
	1870	<i>temető besántzolva</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 129.
Székely-keresztúr	1779	<i>a varas Temető helyén kasszálo amit kapnak rajta</i>	UREL Prot. Ref. 1779, 120.
	1870	<i>egyik temető körül sántzolva, másik kerítetlen</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 75.
Székely-udvarhely	1715	<i>a Temető Kert vic. ab una a váras eke útja ab alia Ötves Sámuel szántó földje a varas felol a Rfta Eccla szena füve</i>	UREL Liber Eccl. 1715, 6.
Szolokma	1870	<i>temető körül van sántzolva</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 56.
Tarcsafalva	1686	<i>az tellyes falu temeteo helye mellyet szentegyhaz mezejenek hinak</i>	Szabó, 2005. 229.

Település	Év	Forrás	Hivatkozás
	1723	<i>az Temető felett</i>	Szabó, 2005. 231.
	1789	<i>a Templomba fel-járó út, dél felől a mesterség lak-helye, észak felől egy küs Temető</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 728.
	1820	<i>Temető Kertbe</i>	Szabó, 2005. 236.
Telekfalva	1625	<i>Temető new hely kit farkas akaztonakis hinnak</i>	Szabó, 2005. 240.
	1870	<i>temető körül vagy on santzolja</i>	EREL Főklvt. Ref. viz. 1870, 126.
Tordátfalva		<i>Temető new hely</i>	Szabó, 2005. 240.
Vargyas	1784	<i>a Temető felé forduló Ha-tárban Okos Telekiben</i>	Szabó, 2005. 249.
	1789	<i>Temető felé forduló határ-ban</i>	UELtKv. Unit. Püsp. Vízit. 1788–89, 419.

Forrásjegyzék

- EREL Föklvt.– Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár, Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára:
Ref. viz. 1852 – Az Udvarhelyszéki (...) Egyházkerület vizsgálati jegyzőkönyve készült 1852-ben.
Ref. viz. 1870 – Az udvarhelyi ev. ref. Egyház kerület vizsgálati Jegyzőkönyve 1869-évről készült 1870-ben.
Ref. viz. 1871 – Az udvarhelyi ev. ref. Egyház kerület vizsgálati Jegyzőkönyve 1870-évről készült 1871-ben.
- GyÉL – Gyulafehérvári Érseki Levéltár
C. V. – Canonica Visitatio
- HUEKL – Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközségi Levéltár. 4. köteg. Megyei számadás jegyzőkönyv 1847–1897. (Lásd még a 25. és a 35. jegyzeteket.)
- KUEKL – Kénosi Unitárius Egyházközségi Levéltár. 1. könyv. Felsőbb rendeletek tára 1780–1809.
- SREKL – Sükői Református Egyházközségi Levéltár. 1. köteg. Körlevelek, egyházi rendeletek jegyzőkönyve 1782–1883.
- TUEKL – Tarcsafalvi Unitárius Egyházközség Levéltára. 1. köteg. 1804–1845 között íródott, guberniumi rendeleteket tartalmazó jegyzőkönyv.; 7. köteg Tarcsafalvi Unitaria Ecclesia Libellusa 1801.; 13. köteg Prezsbýtériumi gyűlésekről vezetett jegyzőkönyvek 1884-től 1893-ig.
- UELtKv. – Unitárius Egyház Levéltára, Kolozsvár:
Unit. Püsp. Vízit. 1788–89 – Az 1788 és 1789 években Torda-Aranyos, Keresztúr és Udvarhely körökben Lázár István püspök által tett Generális Visitatio Jegyző Könyve.
Unit. Püsp. Vízit. 1715 – Liber generalis visitationis 1715–1725.
- UREL – Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára:
Liber Eccl. 1644 – Liber Ecclesiae Orthodoxae in Sede Udvarhely existens Anno verbi incarnati 1644.
Liber Eccl. 1715 – Liber Ecclesiarum ... in Diocesi Udvarhelyiensi existentium... opere et industria manuum Martini P. Csernátfalusi pro nunc ministri ecclesiae Farczádiensis anno 1715.
Prot. Ref. 1779 – Protocollum seu matricola ecclesiarum reformatarum in Diocesi Udvarhelyiensi existentium...renovata anno 1779.

Rövidítésjegyzék

- Barabási, 2006 – Barabási László: *A székely rendtartás*. H. n., 2006.
- Beldie, 1974 – Beldie, Mariana: *Rotunda din Odorheiu Secuiesc și problemele datării monumentului*. In: Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Monumente Istorice și de Artă, 43 (1974). 58–62.
- Benkő, 1992 – Benkő Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfája*. Varia Archaeologica Hungarica. V. Bp., 1992.
- Boncz, 1885 – Boncz József: *A Berekeresztúri Deliberátum*. In: Történelmi Tár. 8. (1885). 783–791.
- Boretius, 1883 – *Capitularia regum francorum*. I. köt. Monumenta Germaniae Historica. Ed. Alfred Boretius. Hannoverae, 1883.
- Dávid, 1981 – Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Buk., 1981.
- Dénes, 1996 – Dénes István: *Olaszteleki temető a fejedelemség korában*. In: Acta, 1996. 1. k. Sepsiszentgyörgy, 1997. 203–208.
- Derzsi – Nyárádi – Sófalvi, 2007 – Derzsi Csongor – Nyárádi Zsolt – Sófalvi András: *A Bikafalvi Református Egyházközség története a régészeti kutatások és levéltári források tükrében*. In: A Csíki Székely Múzeum Évkönyve. 2007. 17–34.
- Endes, 1938 – Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó- és Kászonszékek földjének és népének története 1918-ig*. Bp., 1938.
- Gyöngyössy, 1995 – Gyöngyössy János: *Székelyföldi vártemplomok*. Bp., 1995.
- Hegedüs, 1913 – *Protestáns egyházi közigazgatási törvénytar (1523–1913)*. Összegejtötte Hegedüs János. Nagybecskerek, 1913.
- Hermann – Kovács, 1999 – Hermann Gusztáv Mihály – Kovács Piroska: *Udvarhelyszéki románok: a betelepedéstől a beolvadásig*. In: A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről. Sorozatszerkesztő: Bárdi Nándor. Csíkszereda, 1999. 157–210.
- Hóman–Szegefü, 1939 – Hóman Bálint – Szegefü Gyula: *Magyar történet*. IV. kötet. Bp., 1939.
- Imreh, 1983 – Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Buk., 1983.
- Jakab, 2004 – Jakab Rozália: *Rugonfalva az idő múlásában*. Székelyudvarhely, 2004.
- Kénosi – Uzoni, 2009 – Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története*. II. köt. Ford. Márkos Albert, a latin eredeti-

vel egybevetette Balázs Mihály, sajtó alá rendezte Hoffmann Gizella, Kovács Sándor, Molnár B. Lehel. Kolozsvár, 2009.

Kiss, 1875 – Kiss Áron: *Egyházi kánonok, melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánságához képest több másokkal is bővítette és kissé jobb rendbe szedett Geleji Katona István az erdélyi igazhitű egyházak püspöke 1649.* Kecskemét, 1875.

Kovács, 1999 – Kovács Piroska: *Máréfalva.* In: A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről. Sorozatszerkesztő: Bárdi Nándor. Csíkszereda, 1999. 213–255.

Méri, 1944 – Méri István: *Középkori temetőink feltárásmódjáról.* Erdélyi Tudományos füzetek, 175. sz. Kolozsvár, 1944.

Molnár, 1999 – Molnár B. Lehel: *Az Erdélyi unitárius egyház anyakönyvei.* In: Keresztény Magvető, 105. (1999) 1–2. szám. 150–168.

Nagy, 1940 – Nagy Géza: *Geleji Katona István személyisége levelei alapján.* In: Erdélyi Tudományos füzetek. 115. sz. Kolozsvár, 1940.

Nyárádi – Sófalvi, 2009 – Nyárádi Zsolt – Sófalvi András: *Régészeti kutatások a telekfalvi református templomban.* In: Kutatások a Nagy-Küküllő felső folyása mentén. Molnár István Múzeum kiadványai 1. Szerk. Körösfői Zsolt. Székelykeresztúr, 2009. 107–117.

Nyárádi – Szász, 2010 – Nyárádi Zsolt – Szász Hunor: *A recsenyédi unitárius egyházközség a levéltári források tükrében.* In: A Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Csíkszereda, 2010. 257–291.

OREVJ 2001 – *Az orbai református egyházmegye vizitációs jegyzőkönyve. I. 1677–1752.* Közzéteszi Csáki Árpád és Szöcsné Gazda Enikő. Sepsiszentgyörgy, 2001.

Ritoók, 1997 – Ritoók Ágnes: *A magyarországi falusi templom körüli temetők feltárásának újabb eredményei.* In: Folia Archaeologica, 46. (1997). 165–177.

Sepsiszéki, 2003 – Sepsiszéki Nagy Balázs: *Székelyföld falvai a huszadik század végén – Udvarhelyszék.* III. köt. Bp., 2003.

Simó, 1999 – Simó Márton: *Kétszáz éves az atyhai templom. Emlékkönyv 1799–1999.* Csíkszereda, 1999.

Solymosi, 1997 – Solymosi László: *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai.* Bp., 1997.

Szabó, 2005 – Szabó T. Attila: *Udvarhelyszék. Szabó T. Attila Erdélyi történeti helynévgyűjtése 6.* Közzéteszi Hajdú Mihály és Bárh M. János. Bp., 2005.

Udv. sz. 1884 – *Udvarhely megye szabályrendeletei.* Székelyudvarhely, 1884.

Veszely, 1860 – Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I. köt. Kolozsvár, 1860.

Zayzon, 1893 – Zayzon Ferenc: *A Székelyudvarhelyi Evang. Reform. Egyházközség története megalakulásától 1780-ig*. Székelyudvarhely, 1893.

Závodszy, 1904 – Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp., 1904.

MIHÁLY TIBOR

A lelki és szellemi élet szolgálatában Adatok az oroszhegyi Oroszhegyi család történetéhez

Jelen tanulmány a 16. és 18. század között élt, mára teljesen elfeledett nemzetség közel kétszáz éves történelmét hivatott megismertetni. Egy kis székely közösségből kiemelkedett értelmiségi családnak, az oroszhegyi Oroszhegyi nemzetség történetének a bemutatására vállalkozunk. Az alábbiakban öt generáció életútját próbáljuk feltárni megjelenésüktől kihalásukig.

A család múltjával kapcsolatos adatokat különböző egyházközségi iratok, vizitációs jegyzőkönyvek, anyakönyvek, lustrák és Udvarhelyszék 16–19. századi bíraskodási jegyzőkönyvei tartalmazzák. A felhasznált dokumentumok többsége a Román Országos Levéltár Kolozs megyei Hivatalának és a Gyulafehérvári Érseki Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárának a kezelésében található.

Kezdetek

Az oroszhegyi Oroszhegyi család története kapcsolódik a 16. század végén Oroszhegy közösségébe betelepült Kodor családehoz. A család valószínűleg a Kolozs megyei Kodor községből érkezett Oroszhegyre a reformáció térhódítása következtében. Ebben az időben Oroszhegy is református hiten van a térítések következtében. Ezt bizonyítja Possevino Antal jezsuita atya 1584-es feljegyzése, amely idézi a reformáció kori harcokat: „*Ugyancsak 1583-ban Oeszi András reformátor, ez az istentelen ember megtámadta az oroszhegyi templomban összegyűlt 40 embert, onnan kiűzte és még ruháiktól is megfosz-*

totta őket”.¹ Első említését a családnak 1597-ben találjuk, amikor március 24-én Oroszhegyi Kodor Mátyásné esetében törvényesen bebizonyosodott, hogy marháját jogtalanul vette el Demeter Ferenc.² A család a falu életében fontosabb funkciót tölthetett be, ugyanis két fiuk, István és Péter, egyházi pályán próbált érvényesülni. István 1600. március 15-én Székelyudvarhelyen egy malom ügyében nyilatkozik, ekkor „Nobilis et reverendus Stephanus Kodor de Oroszhegy”-ként említik.³ Testvére, Péter 1606-ban Oroszhegy lelkésze. István gyermekei Kodor néven, míg Péter nemzetsége az Oroszhegyi családnévvel élt tovább, tagjai beilleszkedtek Oroszhegy közösségébe.

Oroszhegyi Péter (1566–?, 1635-ben még él)

Nagy valószínűséggel a fia lehetett Kodor Mátyásnak. Hogy hol végezte tanulmányait, arról nincs tudomásunk, de azt tudjuk, hogy már ebben az időszakban létezett egy írástudó réteg a faluban. Az írástudók neve a bíraskodási jegyzőkönyvekben szép számmal jelenik meg. Sokszor deák vagy literatus névvel illették magukat. Prókátori vagy iskolamesteri teendőket végeztek.

Első adatunk Oroszhegyi Péterről egy 1605-ös máréfalvi perben bukkan fel. A neve mellé beírták, hogy „pastor ecclesiae”, tehát református lelkész. Ekkor az adatok szerint 40 éves. Tanúvallomásában megjegyzi, hogy „laktam Marefaluan”, vagyis igazolja, hogy ebben a helységben is szolgált oroszhegyi állomása előtt.⁴ 1606-ban kányádi Végh Miklósné Margit asszony perbe hívja Oroszhegyi Pétert. Neve

1 „*Parimente anno 1583 Andrea Oeszi, huomo alieno della verita catolica, assall da quaranta cattolici, quali, ragunati per loro divotione intorno ad Oroszhegy, discaccio fuori della deiesa, havendogli spogliati de proprii vestimenti...*” Veress András: *Antonii Possevini Societatis Jesu Transilvania (1584)*. Budapest, 1913. 176.

2 *Székely oklevéltár* (a továbbiakban SzOkl.). Új sorozat. Bukarest, 1985. 309.

3 SzOkl. Új s. III. 1994. 276.

4 Román Országos Levéltár Kolozs megyei Hivatala (a továbbiakban ROL KmH). Udvarhelyszék. Törvénykezési jegyzőkönyvek. 1605. II/3. 10.

mellé feltüntették akkori lakhelyét: „Peter pap alias Diafalui”.⁵ Végh Miklósné „tilalom” alá veszi nagyapai örökségét, melyet „hatalmasul birta” Péter pap. Lehetséges, hogy kányádi lelkipásztorsága alatt tett szert erre az örökségre.

1606. január 6-án, az udvarhelyi református zsinaton, melyen jelen voltak „Michael Tasnádi Minister Ecclesia Enyedine, et Superattendeus Ministerum Verbi Dei Orthodoxorum in Transilvania, Thomas Barbaci, Stephanus Telegdi, Joannes Batizi, Andreas Baczoni, Petrus Toriaj...”, Oroszhegy és Szentkirály képviselői panaszkodtak, hogy közös lelkészük – Oroszhegyi Péter – elhanyagolja teendőit. A zsinat úgy intézkedett, hogy a lelkész egyik vasárnap Szentkirályon, a másik vasárnap Oroszhegyen tartson istentiszteletet.⁶

Az 1609. év Szent Margit napján Tibód falu perbe hívta Székely-szentkirályt az Aklos nevezetű dülőért, melynek „vicinusa az szetelaki határ és erdeő, más felöll az melj helj fölött orozhegy uraim és fanczjaliak perben vannak ugj az Nyulad neveü helj”. A tanúskodó oroszhegyiek között találjuk saját papjukat, Oroszhegyi Pétert, aki a szentkirályiaknak adott igazat.⁷

Családi helyzetéről is tudunk egy keveset. 1609-ben született Anna leánya⁸, aki tanú egy 1634. február 3-i tanúvallatási jegyzőkönyvben. Igazolja, hogy Máté János felesége halálakor felkínálta anyósának, hogy vigye el leánya dolgait. A 17. század első évtizedében nősülhetett tehát meg, feleségül vette a valószínűleg szetelaki születésű Simonfi Mártát (1591–?, 1651-ben még élt).⁹ Gyermekei közül az oklevelek alapján még István és Mihály fiáról van tudomásunk.

A fentebb említett évben érdekes dolgot tudunk meg a családról. A tibódi nemes Tibóldi György és Szentkirály falu közti perben nyilatko-

5 Uo. II/3. 68.

6 Gyulafehérvári Érseki Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Oroszhegyi római katolikus egyház. Közigazgatási iratok.

7 ROL KmH Udvarhelyszék. Törvénykezési jegyzőkönyvek. 1609. II/4. 19.

8 Uo. II/4. 13.

9 Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I. köt. Kolozsvár, 1860. 317. (A továbbiakban Veszely, 1860.)

zik a zetelakai tanúk között „Petrus Kodor pastor Eccl. Zetalakienzis”.¹⁰ Az akkori tanító, jegyzőkönyvvezető Literáti János „Rector Scolae Zentkiralyienzis”, akinek 1606-ban papja volt Oroszhegyi Péter, odaírta eredeti családnévét:¹¹ Kodor Péter, ki 1566 körül született, ugyanis 1605-ben 40 évesnek írta be a prókátor.

1609-ben Oroszhegyről jobb állás reményében átment Zetelakára, Bacsoni András református pap helyére, akiből székelyudvarhelyi esperes lett. A zetelaki egyháztanács felkérésére elfoglalta állomását az-
zal a feltétellel, hogy misét nem mond, magyarul prédikál és magyarul énekelnek, ugyanis addig is magyarul folyt a szertartás, Zetelakán már az 1500-as évek végén „nem tartottak [...] misemondó papot...”.¹² Utána egy Szentgyörgyi Dávid nevezetű lelkipásztort fogadott a falu, de az nem felelt meg hivatásának, így „hívei által elűzetvén, azok visz-
szatértek a katolikus hitre”.¹³ 1614-ben mint zetelaki pap nyilatkozott, hogy oroszhegyi állomása előtt Székelyszenttamáson és Kadicsfalván volt „pápista” pap.¹⁴

Oroszhegyi Péter református volta megkérdőjelezhető: mint katolikus pap szolgált Szenttamáson, Kadicsfalván, de mint református lelkész Oroszhegyen és Zetelakán stb. 1635-ben visszatért Oroszhegyre, itt katolikus papként tevékenykedett tovább, egészen haláláig.¹⁵ Valószínű, hogy már nem élt 1638-ban, ugyanis a templomi szolgál-

10 ROL KmH Udvarhelyszék. Törvénykezési jegyzőkönyvek. 1608. II/4. 139.

11 Uo. II/3. 1.

12 Veszely, 1860. 317.

13 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. köt. Pest, 1868. 96–99.

14 „...*Testis. Reveren. Petrus Oroszhegyi Concionator posses. Zetelaka ad puram ipsius conscientiam. Azt nem tudom, hogy szokás lett volna Szent-Tamásról Kadicsfalvára praedikálni járni; mikor én Szent-Tamási Prédikátor voltam, a hogy jó akaratom tartotta, úgy mentem alá nagyobbban Benedekfi János kérésére prédikálni; de akkor is ellenkezett Szent-Tamás, hogy ne mennek alá, ha kedvem nincs az alámenetelre, mert soha nem volt szokás, ezután sem veszik fel azt a szokást: én mégis jó akaratból alá mentem, kiért a megye bosszonkodott is réám...*” Veszely, 1860. 283–284.

15 SzOkl. Új s. V. 1999. 259.

latot Fekete István Deák licenciátus látta el.¹⁶ Tudni kell, hogy a 17. század elején a székelyföldi római katolikus papság jelentős része házasságban élt. Oroszhegyi Péter hite szerint katolikus pap volt, csak a sors arra kényszerítette, hogy időnként a vallásbéli új divatok szabályai szerint szolgálja híveit. Hogy katolikus volt, igazolja egy Szenttamás és Kadicsfalva közötti per 1614-ből, amikor a bethlenfalvi Radits János ezt vallja: „minthogy mi is pápista emberek voltunk, mentünk Bethlenfalváról Kadicsfalvára prédikációra, amikor Szenttamás megyéjéből oda jött a pap”. Maga, „Reverendissimus Petrus Oroszhegyi concionator possessionis Zetelaka” is vallomást tett: „Mikor én Szent-Tamási Prédikátor voltam, a hogy jó akaratom tartotta, úgy mentem alá [...] Kadicsfalvára [...] prédikálni”. Ugyancsak bethlenfalvi Mihály Márton tanúsítja, hogy „tudom, hogy járt gyakorta Kadicsfalvára a Szent-Tamási pap, [...] Oroszhegyi Péter [...], utána küldte Szent-Tamás megyéje, izené, hogy ott fenn is harangoztak”.¹⁷ Hogy a válásváltoztatás lélekben mennyire befolyásolta az oroszhegyieket, dokumentumok hiányában nem tudjuk. De sejthetjük, hogy ez a rövid időszak nem volt elegendő a reformáció számára, hogy teljesen kiirtsa az emberekből a katolikus érzéseket, így nem alakulhatott ki református öntudat. Oroszhegy katolikus maradt és megőrizte, illetve újra kinyilvánította egyháza iránti hűségét.

Oroszhegyi Mihály Deák (1630?–1710)

1630 körül született Oroszhegyen.¹⁸ Szülei Oroszhegyi Péter házaspap és Simófi Márta voltak. Egy István és Anna nevezetű testvéréről tudunk. Iskoláit helyben, majd a székelyudvarhelyi gimnáziumban végezhetette el. Művelt, iskolázott személy lehetett, ezt jelzi 1655-ben Lőcsén megjelent verses históriája: *Az fenyő-fának hasznos volta-*

16 Tóth György István: *Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről (1627–1707)*. Róma – Bp., 1994. 252.

17 Uo. 283–284.

18 Mihály Tibor: *Oroszhegyi Mihály Deák élete és munkássága*. Székelyudvarhely, 2001. 8.

ról, És az sendely tsinálóknak kellemetes és hasznos munkájokról-való História. Művét a szavak könnyed eleganciája és összecsengése jellemzi. A mű első része a fenyőfa dicséretéről, második része a zsindeképzéséről szól.

Ebben az időszakban licenciátusként Zetelakán tartózkodott az édesanyjával együtt, aki igazolja 1651. szeptember 18-án, hogy Zetelaka reformátussá lett már az 1500-as évek végén: „Az én szegény uram sokáig lakék Szetelakán papságon; de misét nem mondott, az mint másoktól is hallottam ezelőtt való időben is ezelőtt 60. esztendővel nem tartottak Szetelakán misemondó papot; hanem most tartnak, nem is engedték meg, hogy olyant tartsanak”.¹⁹

Családos ember volt. 1653-ban született Bálint fia, aki később Oroszhegyen, 1678-ban Dobóban („scholarum ludimagister”), majd az 1680-as évektől Székelyszentkirályon hol iskolamesterként, hol licenciátusként tevékenykedett haláláig. Közben egy pár évet Oroszhegyen is szolgált.

1667. május 3-án feleségével, Szomora Borbálával perelik kénosi Czaibert Pált. Ekkor még mindig Zetelakán tartózkodik. A feleség megemlíti, hogy 1665. „esztendobeli Sarlos Boldogh aszony nap taiat” adott volt az édesapjának, Szomora Boldizsár fenyédi lakosnak Szombatfalvi István Küküllő vármegyében, Dicsőszentmártonban lévő jószágért „bizonios szamu penzeket”, fele pénzül, fele „aranniul” volt kifizetve. A pénzt megosztották, de a kénosi „atyamfia” elkérte, mert „valami szükségbe vagion”. Megígérte, hogy kevés idő alatt vissza fogja fizetni a tartozást, de ígétét nem tartotta be, s ezért hívta perbe Borbála asszony a rokonát.²⁰

1668-ban „Sz. Mathe Apostol es Evangelista nap taiat” Mihály Deák feleségével újból perbe hívja rokonát, apjának mostohafiát, Czaibert Pált a fenyédi örökségért. Atyja „toob keresztyen haza fiaival egyyüt [...] rabsagba maradvan”, ő édesanyjával és mostohatestvérével élt együtt. Testvére „tutorsaga alá” vette a jelentős fenyédi vagyonnal együtt. A bíróság előtt azt vallja, hogy a „Nemes Udvarhaz” a hozzá

¹⁹ Veszely, 1860. 317.

²⁰ ROL KmH Udvarhelyszék. Törvénykezési jegyzőkönyvek. 1667. II/33. 27.

tartozó „kulso es belso ioszagokkal, szanto feoldekkel szena retekkel” együtt őt illeti meg, mint apja gyermekét.

1675–1710 között Oroszhegy licenciátusa.²¹ Kántortanító ebben az időszakban a vágási születésű Mártonfi Mihály²² és a fia, Bálint Deák.

1677. január 18-án Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől adománylevelet kap „Michaelis Deak alias Orozhegyi [...] pastor Eccl. Orozhegyienzis Romano Catholica religion” és a székelyudvarhelyi esperes és székelyszenttamási plébános, Olasz Pál.²³

Közben prókatori tevékenységet is folytatott, ugyanis 1693-ban „Szentlélek megyebeliek konstituáltak procuratornak Orozhegyi Mihály Deák uramat egy perben, amelyben az ecclesia perli egykori megyebíráit a templom egyet-másainak elvesztése miatt”. Ugyanebben az évben a fenyédi egyházközség „constituálja Mihály Deák uramat Orozhegyit procurátornak”. 1697. január 24-én malomfalvi Piros Ferenc védelmét vállalta el.²⁴

A székely faluközösségek ebben az időben megyebíró, egyházfit választottak, akit felhatalmaztak az egyházi javak megőrzésére és kezelésére. A faluközösség hatáskörébe tartozott a pap- és mesterfogadás is. Iskolamestert, olyant kellett választani, „akit a megye is szeressen”. Továbbá „papot, deákot az falura ne imponáljanak, hanem az falu fogadja, az kit akar”. Már az 1640-es országgyűlésen hangoztatták, hogy „mű úgy tuggyuk, hogy ez eddig is úgy volt”.²⁵

A katolikus közösségek életébe az 1683–1702 között tartott vizitációk jegyzőkönyvei engednek bepillantást. Ezekből megismerhetjük a kor erkölcsi állapotát is.

1683. február 18-án Szebelébi Bertalan erdélyi vikárius meglátogatja Oroszhegy egyházközségét. Találkozik Mihály deák licenciátussal és

21 GYÉL SzEL. Oroszhegyi róm. kat. egyház számadás könyve 1783-tól kezdődően.

22 Más néven Vágási Mihály vagy Mihály Deák.

23 ROL KmH Udvarhelyszék. Törvénykezési jegyzőkönyvek. 1677. II/41. 53.

24 GYÉL SzEL. Székelyudvarhelyi plébánia iratai. Főesperességi egyházlátogatási jegyzőkönyv 1683–1702.

25 Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Buk., 1983. 106.

az egyháztanács tagjaival, a diafalfiak képviselőjében Józsa Gergellyel és János Mátéval, míg Oroszhegy részéről Imre Mátéval, Kovács Jánossal, Péter Bálinttal, György Mihállyal, Mihály Péterrel, Lőrincz Tamással és Vas Péterrel, a megyebíróval („judex templi”). Megbünteti Oroszhegy megyéjét a „templom, pradicator es mester haza” körül való „foglatkozásokert”, Barabás Istvánt az „innep szegesert”.

A következő évben, január 23-án újból ellenőrzik az egyházközséget. Kiderül, hogy a pap, deák bérének beszédese is akadályokba ütközik, ugyanis „Mate Lorinczne, midon az egyház fiai a falu számára buzat szedtek, az ajtot be zarta”. Hogy a faluközség keretén belül az erkölcsi normák, szabályok be legyenek tartva, szigorú intézkedéseket hozott az egyházközségi ítélőszék. Varga Balázs, mivel „a templomot nem giakorolja [...], kalodába itiltetett”. Szomori János (Mihály Deák sógora) a templomnak tartozik 70 rénes forinttal, amit „megh nem akar adni”. A szentegyház fiait felkéri, hogy kényszerítsék a pénz megadására.

1690. január 19-én vizitációra Mocsornoki Pál zetelaki plébános és székelyudvarhelyi esperes érkezik. Az esperes, a licenciátus és az egyháztanács megbünteti Mihály János esküdtet, hogy a „cinterem karoí rosszak”. Nagy Mihály megyebíró nem érdemli, hogy tovább viselje tisztét, ugyanis szidta az eklézsiát, a „pap Deak” licenciátust, mert az a halottnak „fesznelkül harangozott” helyette. A megye fiait büntetik azért, mert a „mester haza aitaia, az sütő kemenczéje” rosszak. A vikárius felkéri a megyebírót és az esküdteket, hogy a templom és a mester háza körüli foglatkozásokat pünkösdig javítsák meg.

1693. január 14-én már a vikárius végzi a vizitációt. Jelen van a világi személyek részéről Török István kadicsfalvi nemes, a papok részéről Mocsornoki Pál székelyudvarhelyi esperes, Zinder András székelyudvarhelyi plébánosa és Káldi György szentléleki plébános. Ezen kívül a hivatal részéről Csomortáni András prókátor és Lukács György jegyző. Január 17-én érkeznek Oroszhegyre. A küldöttséget a pap licenciátus és Kovács Máté megyebíró fogadja. Nagy felháborodással veszik tudomásul, hogy kisebb János Márton megyefia a diafalvi templomból „teglat vit volna el”, de az menti magát, hogy „szemelye

szerént nem cselekedte”. Mégis rá terelődik a gyanú és megbüntetik 24 rénes forintra. Diafalvi Antal Pálné „ugj hallatot”, hogy „templom abrozat adta volna el”. Oroszhegyi Nagy Mártonné a licenciátus által vezetett szentmisét nem látogatta, az „isteni szolgálat alatt szitkozódott kutja hűtűvel, extradata, mivel nem compareal, tétessék kézi kalodába vasárnap egy mise alatt; ez a megye bírák hűtel köteles tisztire biztattatik”. Máté Lőrincét ismét büntetik, mert „8 esztendőől fogva” egyházi bért nem adott. Felszólítják a cinterem körüli szomszédokat, Hajdó Jánost, Hegedűs Jánost, János Mátét és János Gergelyt, hogy gondot viseljenek a fedeles kertre, mert, ha a vizitáció még ilyen „deffectusban éri”, akkor megbüntetődnék. Kisebbik János Márton, mint Mihály Deák szomszédja, a „predikator haza körül valo keretet megh nem csenalta”. Ezért büntetése 17 rénes forint. Menti magát, hogy Szász Ferenc megyebíró „tette reája”, de nincs mentsége, ugyanis a másik szomszéd, Szép Mihály a „maga reszit” megcsinálta.

A nevezett hónap 16. napján a „Szentlélek megyebeliek konstituálták procuratornak Oroszhegyi Mihály Deák uramat” egy perbe, amelyben az eklézsia perli egykori megyebíráit – szentléleki Sándor Mihályt, malomfalvi Tankó Ferencet, bogárfalvi Bogárfalvi Jánost, farkaslaki Nagy Istvánt – a „templom egyet másinak elvesztése” miatt. A templom vagyionát a „közönséges és veszedelmes romlas, melj az egész orszagra által hatot hirtelenségel”, okán, magukkal vitték a „havasba”, s ott elveszett.

Ugyanebben az évben a fenyédi egyházközség „constituálja Mihály Deák uramat, Oroszhegyit procurátornak”. A fenyédi kápolna nagyon romos állapotban van. Kiadják parancsba, hogy a „Mater Ecclesia”-ban szolgáló pap, amíg nem restaurálják, „szolgálatra” oda ne menjen, de a bért addig is „tartozanak megh adni Zethelakara”.

1694. november 18-án népes küldöttség érkezik Oroszhegy egyházmegyéjébe: Mocsornoki Pál zetelaki plébános, székelyudvarhelyi esperes, Zinder András székelyudvarhelyi plébános, Bakó András székelyszenttamási és Gál Pál székelyszentléleki plébános, Csomortáni András „procurator ecclesia”, Lakatos Gergely „juratus notarius” a székelyudvarhelyi plébániáról. Ellenőrzik a helyi licenciátus Oroszhegyi

Mihály Deák, Bálint Deák „magister scholae” és Nagy Mihály „oroszhegi Megye Biroja” munkáját. Megfeddik oroszhegyi Márton Ferenc fiát, Ferenc Istvánt, mert egyházi jóváhagyás nélkül vetette be a plébánia egyik földterületét. „Imponaltatik Oroszhegi Megjének”, hogy pünkösdig a templom födelét „ujolag sindeliezék”. Mihály Deákot pedig azért, hogy az egyháznak szánt adományföldekre jobban ügyeljen.²⁶

1697. január 26-án Szebelébi Bertalan vikárius, Mocsornoki Pál zetelaki plébános, székelyudvarhelyi esperes, Káldi György székelyudvarhelyi plébános, Demeter Márton katolnai plébános, Csomortáni András máréfalvi licenciátus és Lukács György jegyző intézkedik oroszhegyi Kovács Máté felesége, zetelaki Vikárius Kata ügyében. A fiatal menyecske sérelmezi, hogy „nem szabad akarátja szerent” ment férjhez Kovács Mátéhoz, hanem anyjának „eröteteseből es atyafiainak feniegetésekből”. Az oltárnál a „hütöt” elmondta, de „nem szabad akarátja szerent, hanem felelemből”. Négy vagy öt hétig éltek együtt a férjével, de a fiatalasszony „hazassaghibeli szeretetből uraval nem volt”, ami volt is, erőszakkal „követte el rajta az ura”. Ezért megszökött, de a férj „fegyveres kezel viszsza” vitte, és „tömleczol is erötette és fenjegette”. A testület úgy dönt, hogy „emberi tekintettől es felelemtől viseltetven” hamisan esküdött, ezért felmentik. A férjet felszólítják, hogy a házasságba vitt portékákat adja viszsza. Az eröltető édesanyát és atyafiait megbüntetik 24 rénes forintra, s a „szamkivetesnek atkaba esnek”. Szintén ez alkalommal megbüntetik Máté Andrást, hogy papnak bért adni nem akar, kötelezik, hogy a bért „duplan adja megh”.

1700. február 4-én újból Szebelébi Bertalan vikárius jön el Oroszhegyre, bünteti az egyház szigorú szabályait megszegő egyéneket. Például Görög János helyi lakos azért fizet 3 rénes forintot, mert a templomban „tubaklot”. Bálint István „keves ünepet tart megh”, ezért fizet 12 rénes forintot. Kovács Máté a „megye joszagan hatalmaskodott”, Albert János „harom esztendőtől fogva nem gyonik”. A megyebíráját

26 GYÉL SzEL. Székelyudvarhelyi plébánia iratai. Főesperességi egyházlátogatási jegyzőkönyv 1683–1702.

„proclamaltatta” a templom és megyeháza körüli „fogiatkozásokért”, Major Pált pedig azért, mert „sok ünnepeken dolgozott”.

1702. február 18-án Adorján János székelyudvarhelyi esperes látogat el a faluba. Kíséretében találjuk Petki Lőrinc udvarhelyi várkapitányt, Szombatfalvi Zsigmond és Gyulai Ferenc nemeseket, Ülkei Gergely szentléleki és Isvánffy Ferenc lövétei plébánost, Csomortáni András máréfalvi licenciátust. A helyiek részéről Mihály Deák licenciátus és az egyháztanács tagjai vannak jelen. Büntetik a szentegyház megyebíráját 13 rénes forintra, mert nem akadályozta meg, hogy „meniegzöt celebráltak karatson tajba” és „meg nem büntettek a kinek az hazanal volt”. Oroszhegyi Mihály Deáknak az a bűne, hogy „szentmise alatt lévén viasz gyertia” helyett „fagyú gyertiat gyujtot”. Menti magát, hogy a „templom vilagositasara” gyújtotta meg. A megyebíró még megfeddik, hogy az „inepszegőköt, kik szamosan vadnak” meg nem büntette „erdemuk szerint”, csak „ket szal gyertjara”. A küldöttség szerint ez kevés, mert „utat attak nagjob” vétségeknek, ugyanis „nem tartjak s nem tisztelik az innepet”. Az oroszhegyieket és a diafalviakat is megfeddik, hogy „enni ideig el mulattak kertet tenni a Diafalvi pusztá templom²⁷ körül”. Mentik magukat a „mostani időnek alkalmatlan njomoruságával”. Mivel a Vikárius által megszabott határidőt nem tartották be és „baromnak szabad jarasaba” hagyták a „szent heljet”, megbüntetik a közösséget 24 rénes forintra. Végezetül a megye bíráját és albíráját szintén 24 rénes forintra büntetik, mert a „templom, megje haza, és mester haza körül valo” hiányosságokat nem végezték el időben. Parancsba kapják, hogy pünkösdig a „dificultusokat restauraljak”. Július 18-án ellenőrzik az egyházat, megjegyzik, hogy „valamit ugjan czinaltak”, de még egy hónap múlva erről jelentést kérnek, és erről „kezest is adgjanak”. A munkálatok elvégzéséért diafalvi Szász Ferenc felel.²⁸

1702. július 18-án felkéri Mihály Deákot Mártonfi János (Mártonfi Mihály „magistrum vagasiensem” testvére) perére. Ekkor még min-

27 1670-ben Domokos Kázmér parancsára lebontották és újat építettek a jelenleg álló oroszhegyi templom helyére.

28 GYÉL SzEL. Székelyudvarhelyi plébánia iratai. Főesperességi egyházlátogatási jegyzőkönyv 1683–1702.

dig licenciátusi feladatokat lát el: „Michaelem Oroszhegyj Lic. Oroszhegiensem”. 1710-ben hal meg, helyére az atyhai Lukács Gergely licenciátus kerül, akiből később lövétei plébános lesz.²⁹

Oroszhegyi Bálint (1653–1743)

1653-ban született Zetelakán, ugyanis édesapja ebben az időszakban itt tartózkodott. Tanulmányait Zetelakán kezdi Olasz István³⁰ „magister scholae” irányítása alatt, majd a jezsuiták újraindított székelyudvarhelyi gimnáziumában végzi el.

Legelső adatunk róla 1668. szeptember 4-éről való. A felperes „nemes nemzetes Szent Mihály Ugron Ferencz uram” képviseli Oroszhegyen lakó jobbágyát, Keresztes Jánosné Margitot. Az alperes telekfalvi Ipó Ferenc. A perben Margit asszony kéri telekfalvi örökségét, amelyet Ipó Ferenc el akar venni. A felperes prókátora, Zólya István mellett tűnik fel „Valentinum Literatum”.³¹ Lehetséges, hogy az iskola elvégzése után Oroszhegyre került János Deák „schola mester” helyébe.³²

1678. december 11-én, 25 évesen Dobóban „scholarum ludi magister”, kántortanító. 1693-ban már Székelyszentkirályon találjuk János Deák licenciátus mellett. A február 17-i vizitáción már mesterként emlegetik. Szentkirályi kisebb Berecki Péter hívta perbe, hogy egy borjut a „megje jóságabol” elhajtott. Mivel szeretné, hogy az ő jószága maradjon, „el akarja tartani”, kétesztendei fa bért és egy esztendei zab bért ad érte.³³

Egy székelyudvarhelyi perben felesége neve is megjelenik: Bálint Deákné Borbála. Az asszonyt az udvarhelyi plébános, Zinder Pál „proclamaltata”, ugyanis a „juris dictio alat levő privát nemes fundus-

29 Mihály Tibor: *Oroszhegy jelesei*. Oroszhegy, 2011. 27.

30 ROL KmH Udvarhelyszék. Törvénykezési jegyzőkönyvek. 1652. II/26. 32.

31 Uo. 1668. II/33. 29–30.

32 Uo. 1656. II/29. (Számogatlan oldalak.)

33 GYÉL SzEL. Székelyudvarhelyi plébánia iratai. Főesperességi egyházlátogatási jegyzőkönyv 1683–1702.

ra” önkényesen rá ment és az ott lévő holmit „törvény nélkül” elvitte. Az asszony „nem tagadja, se nem mentegeti magát”. Büntetése 200 rénes forint.³⁴

1694. november 18-án már Oroszhegyen „magister scholae” az édesapja, Mihály Deák licenciátus mellett. Nem tudjuk, hogy meddig tartózkodhatott a faluban, ugyanis 1702 után az addig Vágásban tanító Mártonfi Mihály lesz a falu iskolamestere. Valószínű, hogy visszatérül Szentkirályra, ugyanis 1710-ben a falu licenciátusa: „Valentino Oroszhegyi licentiatio Sz.királyensi”. Zetelakán kereszteni András fiát.³⁵ Felesége Kovács Anna (valószínűleg az első felesége, Borbála elhalálozott), aki 1673-ban született és 1763. július 10-én halt meg, 90 éves korában.³⁶

1697-ben a székelyudvarhelyi bérmáláson keresztapja lesz Gáspár Jánosnak. Oroszhegyi Bálint fiának, Mihálynak Szépvízi Péter Deák szentkirályi licenciátus lett a bérmakeresztapja.³⁷

Ha a családi helyzetét tanulmányozzuk, kiderül, hogy első feleségétől született Mihály (1682) és Pál (1685) fia, illetve Judit (1690 körül) leánya. Judit férjhez ment a zetelaki Sebestyén Jánoshoz,³⁸ nekik nem született gyermekük. Mihály 14 évesen a székelyudvarhelyi gimnázium „minore parvístae” szakán járt 1696-ban.³⁹ A következő években nem folytatta tanulmányait. További adatok róla nem kerültek elő, valószínűleg elhalálozott.

34 Uo.

35 Román Országos Levéltár Hargita megyei Hivatala (a továbbiakban ROL HmH). F 47. Zetelaki római katolikus egyház anyakönyve. 1705–1728. Ltsz. 737. 7.

36 GYÉL SzEL. 692. Székelyszentkirályi plébánia levéltára 1720–1995. 692/a. Anyakönyvek 1720–1920. 1. doboz. b. kötet. Elhalálozási anyakönyv 1759–1807. (Számozatlan oldalak.)

37 ROL HmH F 47. Székelyudvarhelyi római katolikus egyház anyakönyve. 1689–1718. Ltsz. 454. 42, 45.

38 ROL HmH F 47. Zetelaki római katolikus egyház anyakönyve. 1705–1728. Ltsz. 737. 28.

39 ROL HmH Album Gymnasii Udvarhelyensis. Anno 1689–1848. 225. 1. sz.

A második feleségétől, Kovács Annától 1710-ben született András fia és 1721. április 2-án Anna leánya.⁴⁰ Anna valószínűleg elhalálozott. Andrást 1750-ben Szenttamáson találjuk, az adóösszeírás szerint egy kevés földdel és állattal rendelkezik.⁴¹ A szenttamási anyakönyvek adatai alapján nem volt nős és nem voltak gyermekei.⁴²

Oroszhegyi Bálint 1711-ben szentkirályi licenciátus, segéde Pálfi János „magister”⁴³

1717-ben még Szentkirály licenciátusa, lelki vezetője.⁴⁴ 1720. június 18-án Kiss András lesz a falu licenciátusa.⁴⁵ Oroszhegyi Bálintot az 1722-es adóösszeírás „licenciatus depositus”-ként említi. Ekkor a fancsali születésű Fancsali Zsigmond a kántortanító. Jelentős gazdasági vagyonra tett szert és saját lakásra. A falu legtehetősebb gazdái közé került. Berze András és Balázs, illetve Bálint Ferenc után ő következett, 4 ökröt tudva tulajdonában. Ez a gyarapodás csak úgy lehetséges, hogy a feleség, Kovács Anna vagyonát házasság útján megszerezte. Tulajdonát képezte 1 lakóház, 4 ökör, 2 tehén, 1 növendék, 1 ló, 12 juh, majorság 10 darab és 2 méhkas. Földek: művelt terület 14 köből, műveletlen 1 köből. Tulajdonában volt: őszi tiszta búza 80 kalangya, zab és árpa 30 kalangya, kender és len 6 kalangya, borsó 2 köbőlnyi stb.⁴⁶

40 ROL HmHF 47. Zetelaki római katolikus egyház anyakönyve. 1705–1728. Ltsz. 737. 7.

41 Magyar Országos Levéltár. F. 50. Udvarhelyszék. 1750-es összeírás. A farcádi járás helységeinek adósságkimutatása. Raktári szám. 61. sorszám. 8.

42 GYÉL SzEL. Székelyszenttamási anyakönyvek 1767-től kezdődően. Index 1720-tól.

43 Gyulafehérvári Érseki Levéltár. Canonica Visitatio. 1711: 1. doboz, 1. kötet.

44 Uo. 1717. 1. d. 1. k.

45 GYÉL SzEL. 692. Székelyszentkirályi plébánia levéltára 1720–1995. 692/a. Anyakönyvek 1720–1920. 1. doboz. b. kötet. Születési anyakönyv 1759–1807. (Számozatlan oldalak.)

46 Pál Antal Sándor: *Székely székek a 18. században. II. Udvarhelyszék 1700–1722 között*. Marosvásárhely, 2009. 299.

Hosszú életet élt, 1743. január 28-án halt meg, 90 éves korában. A szentkirályi templomkertben nyugszik.⁴⁷

Oroszhegyi Balázs (1685–1747)

Oroszhegyi Pál (más néven Balázs) 1685-ben született. 1699–1704 között a székelyudvarhelyi római katolikus gimnázium diákja. 1720-ban Nagyszombaton végzi el a teológiát. 1721–1729 között Ditróban szolgált, 1729–1733 között plébános Lövétén, majd Gyulafehérvárra került papnak. Itt halt meg 1747. december 13-án.⁴⁸

A meglévő, fellelhető forrásanyagok segítségével igyekeztünk nyomon követni egy értelmiségi család életpályáját. Céljuk a tudást még nem toleráló társadalom soraiban csekély jövedelemért dolgozni, művelni nemzetüket. Amint láthattuk a nehézségek, a társadalmi megbecsülés hiánya sem tántorította el a család tagjait felelősségteljes hivatásuk gyakorlásától. A család kihalt, de tagjainak példája maradandó, példaértékű a jelenkor embere számára.

47 GYÉL SzEL. 692. Székelyszentkirályi plébánia levéltára 1720–1995. 692/a. Anyakönyvek 1720–1920. 1. doboz. b. kötet. Elhalálozási anyakönyv 1759–1807. (Számozatlan oldalak.)

48 Mihály Tibor: *Oroszhegy jelesei*. Oroszhegy, 2011. 121.

SZÁSZ HUNOR

17. századi tatárdulások Homoródszentmártonban

A 17. század az erdélyi történelem egyik legváltozatosabb időszaka. Tanúi lehetünk az önálló államiság kiépítésének, majd elvesztésének, pusztulásnak, békés aranykornak, hanyatlásnak, a protestáns kultúra virágzásának, de ortodox zárkózottságának is. Figyelemmel kísérhetjük Erdély regionális hatalommá válását, amint sikerrel szól bele az európai hatalmi politika játszmaiba, majd bukását is, amely négy évtized munkáját dönti romba. Végül láthatjuk a két nagyhatalom közé szorult ország agóniáját, amint önön államiságának romjaiból igyekeznek menteni a menthetőt. Mi sem példázza ezt jobban, mint az alkoholizmusba menekülő fejedelem, illetve a vagyonukat és befolyásukat átmenteni igyekvő főurak lehangoló látványa.

Ennek az összetett képnek szerves része Székelyföld, amely a prosperitásból kevésbé, a pusztulásból azonban annál inkább kivette részét. E történelmi országrészből csupán egy kis régióra, a Homoród mentére, azon belül Homoródszentmártonra szeretnénk összpontosítani a továbbiakban. A rendelkezésünkre álló források alapján igyekszünk rekonstruálni és összefoglalni e jelentős unitárius egyházközség 17. századi tragédiáit, ezáltal is bővítve a korszak tatárdulásaira vonatkozó ismeretanyagunkat. A községet és vidékét három jelentős pusztítás érte a tárgyalt század folyamán: 1613, 1661 és 1690 során. Ezek a támadások szervesen illeszkednek az erdélyi politika változásaihoz, illetve az ország egészét ért török-tatár(-kuruc) támadásokhoz. Nem elszigetelt helytörténeti eseményekről van tehát szó, hanem az erdélyi történelem részét képező momentumokról.

Az első pusztítás: 1613

Erdély tatár-török pusztításai minden esetben a hatalmi válságokkal voltak összefüggésben. 1613-ban a Báthory Gábor ellen török segítséggel fellépő Bethlen Gábor segédhadaihoz tartozó tatárok pusztították végig a Homoród mentét. Szentmártonra vonatkozóan okleveles forrás áll rendelkezésünkre, amely a templomerődítés kapcsán részletesebben kitér az ellenséges dűlásra. A község templomának erődítése a 17. század elejéről származik. I. Rákóczi György 1636. július 24-én adott oklevelében megerősítette a Bethlen Gábortól származó kiváltságlevelet, amelyben Bethlen engedélyezte, hogy a templom köré bástyákkal megerősített falat építsenek.¹ Az oklevélből kiderül, hogy az 1613-ban Báthory Gábor táborában tartózkodó szentmártoni férfiak távollétében a Székelyföldön portyázó tatárok felpredálták és feldúlták a falut. Bár ekkor Báthory támogatottsága a székelység körében jelentősen megcsappant és gyulafehérvári táborába is csak „ímmel-ámmal” szállingóztak a hadra kelt székelyek,² a Homoródok vidékét minden bizonnyal elhagyta már a harcképes férfiak zöme, hiszen az oklevél szövege ezt ki is hangsúlyozza.

E tragikus eseményre hivatkozva kértek és kaptak engedélyt a várépítésre a szentmártoniak. A fejedelem a környékbeli sóbányák jövedelmét a várfal építésére adományozta. Jánosfalvi Sándor István szerint már 1613 előtt is létezett egy kisebb és gyengébb erődítés a templom körül,³ ami talán palánk vagy földsánc lehetett. Ennek kőfallá való átépítését és megerősítését engedélyezte Bethlen Gábor. Az öreg Rákóczi György a felépült várfal privilégiumát erősítette meg, kibővítve azt egy újabb ponttal. A falubeliek egy ötfős, állandó puskás őrség fenntartására kaptak engedélyt, akik a vártemplomban teljesítettek szolgálatot egy lófő kapitány parancsnoksága alatt. Az őrség háború esetén mentesült

1 *Székely Oklevéltár*: VI. köt. Kolozsvár, 1897 (a továbbiakban SzOkl.). 135–138.

2 Csetri Elek: *Bethlen Gábor életútja*. Bukarest, 1992. 49.

3 Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*. I. köt. Kolozsvár, 1942 (a továbbiakban Jánosfalvi, 1942). 53.

a hadba vonulás alól, így maradhatott a vár és a falubeliek védelmére. Emellett az adók és földesúri terhek alól is mentesek voltak.⁴ A kiváltságot II. Rákóczi György, majd 1681. június 14-én I. Apafi Mihály is megerősítette.⁵

Az 1620-as években is folytatódtak az építkezések, habár nem haladtak zökkenőmentesen, ugyanis olykor a leányegyházak ellenállásába ütköztek a tervek. A szentmártoniak szerették volna áthelyezni az iskola épületét a torony mellől, tartva attól, hogy az ellenség netalán az épületből feljuthat a toronyba. A toronykaput befalazták volna, s egy új kaput szerettek volna vágni a filiákra eső részen, amit azok elutasítottak. Az anyaegyház válaszlépése embertelennek tűnik. Megtiltották a leányegyházaknak (Abásfalva, Lókod, Kénos, Gyepes, Keményfalva), hogy ellenséges támadás esetén (értjük itt főként a tatár beütéseket) a vártemplomban keressenek menedéket. Mindez 1625-ben súlyos konfliktushoz vezetett a leányegyházak és Homoródszentmárton között. Ebben a kérdésben döntött Radecius püspök.⁶ A határozat szerint, amelynek okleveles szövege fennmaradt a szentmártoni egyházi levéltárban, a torony alatti kaput befalazhatják a szentmártoniak és vághatnak egy újat a leányegyházak tulajdonában lévő részen, de kötelesek ezentúl is beengedni őket a várba.⁷ A templom erősítéseiben azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, hiszen a végzetes 1661-es esztendőben a falu és a templom ismét a tatárok martalékává vált.

4 Uo. 53–54.

5 Homoródszentmártoni Unitárius Egyházközségi Levéltár. *Töredék iratok, levelek, oklevelek, 1625–1924*. 3. irat.

6 Radecius (Radeczki) Bálint (1550. k. – 1632. augusztus 18.), az unitáriusok hatodik püspöke.

7 Kénosi Tőzsér János – Uzoni Fosztó István: *Az erdélyi unitárius egyház története*. II. köt. Kolozsvár, 2009 (a továbbiakban Kénosi – Uzoni, 2009). 439–440.

Ali pasa dúlása: 1661

„Nemcsak a Székelyföldön, hanem Erdélynek néhány napi járóföld-jén sem igen maradt jele az emberi művelődésnek. Egy hadjáratban sem volt oly pusztítás és kár, mint ebben a hadjáratban...”

Evlia Cselebi⁸

Második alkalommal, a Kemény János és Apafi Mihály közti harcok során Ali temesvári pasa⁹ szabadította a janicsárokat és a tatár segédhadakat a Székelyföldre Iszmail pasa¹⁰ vezetésével. Kemény János fellépése után Kucsuk pasa¹¹ a csíkszéki főkapitányt, Petki Istvánt szemelte ki fejedelemnek, ő azonban nem vállalta a hálátlan feladatot. Petki elutasítására válaszként Ali pasa csapatai beütöttek a Székelyföldre. Marosszék és Udvarhelyszék felprédálása után megadásra szólították fel a többi széket. A szisztematikus török-tatár pusztítás során számos középkori építészeti emlék megsemmisült vagy helyrehozhatatlan károkat szenvedett.¹²

A híres világutazó, Evlia Cselebi is a sereggel tartott, ezért utazásáról szóló forrásértékű könyvében gazdagon, olykor a túlzásoktól sem tartózkodva, megörökítette a székelyföldi hadjáratot is, amely az ő datálása szerint 1661. október 14-én (*1072. évi Száfár hónap 20-ik napján*¹³) vette kezdetét. Bár ő mindig a török fősereggel tartott, számos al-

8 Evlia Cselebi *török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664*. Budapest, 1985 (a továbbiakban Cselebi, 1985). 159.

9 Ali Csengizade (1578. k. – Temesvár, 1664. február k.) török pasa, Jenő, majd Temesvár parancsnoka, Köprülü Mehmed nagyvezír helyettese.

10 Bosnyák Iszmail pasa (? – Zalaszentgrót, 1664. augusztus 1.): 1660–1663 között budai pasa.

11 Kücsük Mehmed (? – Szlovák gázló, Zsarnóca mellett, 1664. május 16.). Várad pasája, Ali pasa parancsnoksága alatt szolgált az erdélyi hadjáratban, 1662-től az erdélyi török csapatok fővezére.

12 Forró Albert: *Török-tatár dúlások a XVII. századi Udvarhelyszéken*. In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok III. Székelyudvarhely, 2003 (a továbbiakban Forró, 2003). 23.

13 Cselebi, 1985. 147.

kalommal tudósít a tatárok portyáiról, melyek akár többnapos járóföldre is megelőzték a főserget. Egy ilyen esetről számol be még az erdélyi hadjárat elejéről, amikor a főserg még csak a Tiszánál volt, a tatárok azonban már Udvarhelyre is betörték. A felkészületlenül talált és idejében el nem menekült lakosokat láncra verték, az ellenállókat lemészárolták, a várat és a várost pedig felgyújtották. Mire a török főserg Udvarhelyre ért, a várost elpusztítva és kifosztva találta. Cselebi szemtanúként jegyezhetette fel a tatárdúlás nyomait.¹⁴ Valószínűleg a régészeti ásatások által kora újkorira datált Jézus-kápolnát is ekkor égették fel Sáh Pulád¹⁵ tatár aga portyázói. A tatár vezér nevét is Cselebi feljegyzései őrizték meg.¹⁶ A büntetőhadjárat ezután Csíkszék fele vette útját, majd visszatérőben újra áthaladtak Udvarhelyen. Ezek fényében láthatjuk, hogy a többnyire szervezetlenül portyázó tatároknak több alkalomuk is nyílt arra, hogy felprédálják a Homoródok mentét: még a főserg Erdélybe érkezése előtt, Iszmail pasa udvarhelyszéki tartózkodása során, valamint Csíkszékről való visszatértekor, amikor a pasa újra a székelyek elleni portyára küldte a tatárokat. Cselebi szerint a krími hordák ekkor több mint tízezer embert ejtettek foglyul,¹⁷ ami nyilvánvaló túlzásnak tűnik.

A homoródszentmártoni vártemplom falai és bástyái nem voltak képesek ellenállni a tatárok támadásának, akik nyilaikkal lángra lobbantották a kaputorony és a templom tetőzetét.¹⁸ A tatárok valószínűleg az 1625 után vágott új bejáraton jutottak be és rabolták ki a templomot.¹⁹ Az 1661-es tatár pusztítás a templom nyugati végében lévő karzatban is jelentős kárt tett, melyről egy 1664-ben keletkezett felirat által szerzünk tudomást. A felirat egyben megemlékezik a felújításért felelős Szakács

14 Uo. 148.

15 Sáh Pulád tatár aga, az 1661-ben Erdélybe török segédhadként beütő tatár sereg főparancsnoka.

16 Uo. 161.

17 Uo. 162.

18 Jánosfalvi, 1942. 62.

19 Nyárádi Zsolt – Szász Hunor: *Levéltári adatok a homoródszentmártoni unitárius templom történetéhez*. In: Keresztény Magvető, 2011/4 (a továbbiakban Nyárádi – Szász, 2011). 398–399.

György²⁰ nevééről is. Egy másik felirat Muzsnai Györgyöt említi, aki a karzatot díszítő hat, festett virágokkal díszített táblát készítette. Az 1664-es felújítások nem módosítottak lényegesen a templom szerkezetén, noha a tatárok jelentős károkat okoztak az épületben.²¹ Ugyancsak ekkor pusztultak el a templom harangjai is, melyeket Radecius püspöki oklevele említ 1625-ből.²² Az új harangokat Brassóból rendelte meg 1666-ban a patrónus Biró családból származó István, illetve egy bizonyos *Balok B.*, amely név feloldása bizonytalan. Jánosfalvi Biró Boldizsárként adja meg,²³ de felmerült a Biró Baltazár²⁴ feloldás, valamint elfogadhatónak tartom a Balogh Boldizsár változatot is. A harang latin felirata a következő: „*In gloriam Unius Dei et Filli [így] ejus Steph Biro et Balok B. 1666*”.²⁵

A székelység egy része az utolsó percig kitartott és reménykedett Kemény János győzelmében, azonban a nagyszőlősi csata után minden remény elveszett az ellenállásra. Kucsuk Mehmed 1662. január 27-én ultimátumot küldött a még ellenálló székelyeknek, hogy ha azon nyomban nem hódolnak be Apafinak, kardélre hányja őket: „*hatalmas, győzhetetlen császáruk fényes hadait reátok fordítom és mind nagyokat, kicsineket fegyvernek élire hányatom, elraboltatom, tűzzel-vassal rajtatok leszek és minden javaitokat elpusztítom. Isten hozzon titeket jó útra.*”²⁶ Kemény halála után azonban már nem volt értelme az ellenállásnak, így a székelyek hódolata se váratott sokat magára, habár Lázár István főkirálybíró még áprilisban is a pasa személyes levélben fenyegette meg és szólította fel a behódolásra.²⁷

20 Orbán Baláznál [Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. köt. Pest, 1868 (a továbbiakban Orbán, 1868). 164.] és Jánosfalvinál (Jánosfalvi, 1942. 57.) Szász György néven szerepel.

21 Nyárádi – Szász, 2011. 388.

22 Kénosi – Uzoni, 2009. 439–440.

23 Jánosfalvi, 1942. 62.

24 Nyárádi – Szász, 2011. 388.

25 Jánosfalvi, 1942. 62.

26 SzOkl. VI. köt. 266–268.

27 Uo. 273.

Az 1661-es török-tatár hadjárat minden eddigi pusztítást fölülmúlt. Falvak, városok, vidékek néptelenedtek el, pótolhatatlan anyagi károk keletkeztek. Még a török történetíró, Cselebi is elborzadt mindezek látán: „Ebben a harcban csupán a tatárok keze által harmincezer²⁸ ember veszett el. Istenem! Vajon ezek is nem a föld lakói s nem drága teremtmények-e? A többi teremtmények módjára e szállóházba jövén nem vándorok-e? Miért ez a rájuk jövő szerencsétlenség?”²⁹

A kuruc király hadjárata: 1690

„...lött szerenczétlen és boldogtalan 1690. esztendőben törökkel, tatárral, havasalföldi néppel és velle levő kuruczokkal, Istentől elfordult, pogánnál gonosszabb nemzetséggel...”

Lakatos István³⁰

A század utolsó, a Homoród vidékét is érintő tatárdúlására Thököly győztes zernyesti csatája után került sor, amikor a kuruc királlyal érkező tatár és török segédhadak dúlták végig a Fejedelemséget és a Székelyföld bizonyos részeit. A vártemplom és gyenge őrsége ez alkalommal sem nyújtott megfelelő védelmet a falubelieknek. Jánosfalvi nyomán tudjuk, hogy a tatárok áttörtek a várfalon, felprédálták a templomot, lemészárolták és láncra verték a menedéket kereső falubelieket. Egyedül a vártoronyba menekültek voltak képesek ellenállni.³¹

A tatárok elleni önvédelmi harcban esett el a patrónus Biró család ifjú sarja, a huszonhárom éves Biró Gábor, aki többedmagával próbálta védelmezni a falut a tatárokkal szemben. Holttestét a templomban helyezték örök nyugalomra, a sírhelye fölötti emlékszázló még a 19. század közepén is látható volt.³²

28 Török történetírói túlzás.

29 Cselebi, 1985. 162.

30 SzOkl. VI. köt. 424.

31 Jánosfalvi, 1942. 59.

32 Uo. 59–60.

Az Orbán Balázs tollából származó, főként népi emlékezetet megőrző leírás a következőképpen adja elő az eseményeket: Biró Gábor ígéretes fiatalember volt, akire fényes politikai és katonai karrier várhattott volna, hiszen Bécsben maga Lipót császár marasztalta, de ő a hazatérést választotta. Orbán leírásából láthatjuk, hogy Gábor külsőleg is kitűnt társai közül, hiszen „összefont üstöke sarkantyújáig ért le”. A Zernyest utáni tatár beütés otthon találta Gábort, aki a fegyverforgató férfiakkal és nagybátyjával, Biró Dáviddal együtt szembeszállt a portyázókkal. A hősies harc során a szentmártoniak vesztettek. Biró Dávid Gábortól messzebb harcolt, de csapatát legyőzték és Dávidot egy mocsárba szorítva ölték meg. Gábor emberei mind elesetek vagy elmenekültek, de a fiatal vitéz egyedül állta a sarat az egész tatár csapattal szemben. Amikor lovát kilőtték alóla, gyalog folytatta a harcot. Anyja az erődtemplom tornyából figyelte a küzdelmet, de amikor fia egyedül maradt, kétségbeesve könyörgött neki, hogy mentse meg az életét. Erre Gábor kitört a tatárok szorításából és Kénos irányába menekült. A Lókod és Kénos közötti völgyben hosszú haja fennakadt a bozótban, a tatárok utolérték és végeztek vele. Miután a portyázók képtelenek voltak bevenni a vártemplomot, felhagytak az ostrommal és elvonultak. A veszély múltával Biró Gábor holttestét hajába burkolva hozták vissza és a templomban helyezték örök nyugalomra. Sírhelye fölé egy emlékművet helyeztek el, amelyen a következő epitáfium volt olvasható: „*Itt nyugszik Nemzetes Biro Uramnak virágzó életének 23. esztendő korában Tatárok fegyverétől sok sebei után vitézi módon elhervadt test 8-va Octombris 1691.*”³³ Gábor hősies, már-már spártai eredményeket idéző harca természetesen romantikus túlzás, azonban a történet magvát hitelesnek fogadhatjuk el, hiszen összevethetjük Jánosfalvi tudósításával, valamint az emlékmű szövegével. A vártemplom ostromára vonatkozóan nyilvánvaló ellentmondással találkozunk az Orbán- és a Jánosfalvi-féle feljegyzések között. Előbbi szerint a tatárok sikertelenül ostromolták a falakat, majd felhagyva a próbálkozással, elvonultak. Jánosfalvi ezzel szemben drámai színekkel ecseteli a tatárok által véghezvitt hatalmas pusztítást. Sajnos nem áll rendelkezésünkre olyan

33 Orbán, 1868. I. 163.

forrás, amely eldöntené az ellentmondásos kérdést, így e ponton túl csupán feltételezésekre hagyatkozhatunk. Az 1661-es dúlás fényében Jánosfalvi álláspontja tűnik a valószínűbbnek. Ahogyan '61-ben sikerült bevenni az erődítést, úgy '90-ben is sikerülhetett, nem beszélve arról, hogy a harc képes férfiakat nyílt ütközetben legyőzték a tatárok. A vártemplomban maradt őrség ezek után nem fejthetett ki lényeges ellenállást. A szentmártoni (és a Homoród vidéki) lakosság sorsa harmadszor is megpecsételődött a tragikus század során.

Az 1690-es beütés időpontjának kérdéséről

Az említett emlékszázló szövege, amely az eseményre vonatkozó egyetlen korabeli forrásunk, sajnálatos módon egy datálási problémát vet fel, melynek tisztázását szükségesnek tartom a történet pontos rekonstruálásának érdekében. A probléma feloldásához röviden ki kell térnem a tatár harcmódor bizonyos sajátosságaira. Ehhez a feladathoz Cselebit hívom segítségül, aki szemtanúként és az oszmán sereg tagjaként a legmegbízhatóbb forrásnak számít.

A tatár segédcapatok a korabeli hadseregek legfegyelmetlenebb egységei voltak. Ez nem csupán a parancsmegtagadásban és az állandó szabad rablásban nyilvánult meg, hanem a főszereg vonulásakor tanúsított magatartásban is. A tatárok nem mindig követték a főszereg út-vonalát, hanem elmaradoztak, előre törtek, saját szakállukra portyáztak és raboltak, hiszen számukra elsősorban ez jelentette a háború értelmét. Cselebi révén is tudjuk, hogy a tatárok minél többet szerettek volna profitálni a hadjáratokból, hiszen a török hadsereg reguláris egységeivel ellentétben ők nem kaptak zsoldot. Az volt az övék, amit zsákmányoltak.³⁴ A préda nagyobb részét még a hadjárat során eladták az első adandó alkalommal, de számos esetben foglyaikat magukkal hurcolták a Krímbe, ahol rabszolgasors várt a szegényebbekre, a tehetősebbeket pedig rokonaik általában csak hosszú évek múltán tudták kiváltani. Amikor egy török vagy egy kuruc sereg felvonulását követjük nyomon és tanulmányozzuk, számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a

³⁴ Cselebi, 1985. 161.

tatár segédhadak egy része nincs ugyanakkor ott, ahol a főserég tartózkodik. Amint az ismeretes, Thököly kétszer is járt a Homoród mentén, szeptemberben, illetve októberben.³⁵ Nehéz elképzelni, hogy a főserég szeptember 10-ei homoródszentpéteri táborozásakor a folyton portyázó, fegyelmezetlen és zsákmányra éhes tatár egységek (amennyiben jelen voltak) nem ütöttek be a csupán néhány km-re fekvő Szentmártonba és a környező falvakba. Feltételezhetjük, hogy a forrásokban fennmaradt októberi beütést egy első, talán kisebb károkkal járó szeptemberi portya előzte meg Homoródszentmárton környékén. Thököly októberi kivonulásának időpontjai is bizonyítják, hogy a tatár csapatrészek sajátos „haditervet” követtek. A zászló szövege arról tanúskodik, hogy a szentmártoniakkal vívott ütközet és Biró Gábor halála október 8-án történt, akkor, amikor Thököly még Fehéregyházánál táborozott. A tatárok tehát a főserégtől elszakadva önálló „hadműveleteket” folytattak. Mindezt figyelembe véve a tatár segédhadak vonulását sosem köthetjük teljes egészében a főserég útvonalához. Bár van olyan vélemény,³⁶ amely kétségbe vonja Biró Gábor tatárok keze általi halálát éppen a halotti zászló datálási problémája miatt. Biró Gábor halálának időpontja valóban felvet néhány kérdést. Az 1691-es évszámot elírásnak vagy téves olvasatnak kell tekintenünk abban az esetben, ha elfogadjuk Biró Gábor tatárokkal vívott harcát, mint történelmi tényt. Itt természetesen figyelembe kell vennünk azt is, hogy – az epitáfium szűkszavú tudósítását leszámítva – az eseményekről beszámoló első írott források a 19. század közepéről származnak és nagyrészt a népi emlékezet szóbeli közlésein alapulnak. Mivel az emlékHzászlót mind Orbán, mind Jánosfalvi látta, ezzel kapcsolatos tudósításait hitelesnek kell elfogadnunk.

Az epitáfium másik vélt datálási problémája az október 8-a³⁷, ugyanis ekkor Thököly még csak Fehéregyházánál tartózkodott, s csupán ok-

35 Szádeczky Lajos – Jakab Elek: *Udvarhely vármegye története*. Csíkszereda, 1994 (a továbbiakban Szádeczky – Jakab, 1994). 403.

36 Gyöngyössy János – Kerny Terézia – Sarudi Sebestyén József: *Székelyleföldi vártemplomok*. Budapest, 1995. 134.

37 Uo. 134.

tóber 11-12-e körül lehetett Homoródszentmárton közelében.³⁸ Bár a távolság jelentős és a dátumok közötti eltérés is tagadhatatlan, ha figyelembe vesszük a tatár harcmódor fennebb vázolt jellegzetességeit, nem tűnik lehetetlennek, hogy egy portyázó tatár csapat többnapos járófölddel megelőzte a fősereget, ahogyan arról Cselebi is beszámol az 1661-es hadjárat kapcsán.³⁹ Jánosfalvi is utal arra, hogy egy a főselegetől elszakadt, Moldva irányába hazatérő tatár portyáról volt szó.⁴⁰ E lehetőségeket figyelembe véve, feloldhatónak látszik a vázolt datálási probléma.

A 17. század folyamán tragikus események sorozatát élte át a Homoródok vidéke, illetve Homoródszentmárton. Székelyföld mindvégig az erdélyi politikai erővonalak ütközésének mellékhadszíntere volt. Ez azonban nem mentesítette az emberöltőnként bekövetkező ellenséges pusztítások alól. Földrajzi helyzeténél fogva mindig is a tatár-moldvai segédc csapatok fel-, illetve kivonulási útjába esett. A század mindhárom nagy török-tatár támadása fájdalmasan érintette az általunk vizsgált Homoród mentét. Az 1613-as pusztítást követően a vidék védelme elsősorban a szentmártoni erődített templom köré összpontosult, amelyet lőréses kőfallal és hat bástyával⁴¹ erősítettek meg. I. Rákóczi György privilégiuma a várvédő katonákról fontos eredmény a környék védelmét illetően, azonban hatástalannak bizonyult a későbbi támadások elhárításában. Sem 1661-ben, sem 1690-ben nem sikerült hatékonyan védekezni a tatárok ellen. A vártemplom csupán kis számú ellenséges portyával szemben nyújthatott menedéket, de amint az eseményekből látjuk, a szentmártoniak mindhárom esetben végzetes túlerővel találkozhattak. Egy nagyobb sereggel szemben, mint az 1661-ben Székelyföldön pusztító török-tatár had, még az udvarhelyi vár sem nyújtott menedéket. A lakosság egy része nem is a templomok falai mögé húzódott, hanem a falvaktól minél messzebb, erdőkbe,

38 Szádeczky – Jakab, 1994. 403.

39 Cselebi, 1985. 148.

40 Jánosfalvi, 1942. 59.

41 Nyárádi – Szász, 2011. 398.

védbarlangokba menekült. Ezt bizonyítja a népi emlékezet által megőrzött számos, tatárdúlással kapcsolatos helynév is.⁴²

Összességében kijelenthetjük, hogy a jelentős anyagi és emberi erőfeszítések ellenére sem volt képes önvédelemre a Homoród mente lakossága. Ez a törökökkel szembeni gyengeség és kiszolgáltatottság általános jelenség a fejedelemség kori Erdélyben, melynek figyelembevétele békés fejlődéshez (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György), figyelmen kívül hagyása pedig tragédiához (II. Rákóczi György) vezetett.

42 Forró, 2003. 28–30.

MIHÁLY JÁNOS

**Adalékok Nyikómalomfalva egyháztörténetéhez
(17. század – 1918)**

Nyikómalomfalva a gyulafehérvári (erdélyi) egyházmegye székelyudvarhelyi főesperesi kerületének egyik önálló plébániája. Titulusa (címe): Urunk színeváltozása.¹ Nem tartozik a régi egyház-
községek közé, ugyanis 1908-ban alapították. Addig a tőle mintegy ne-
gyedórányi járásra lévő, középkori alapítású Székelyszentlélek plébá-
nia² leányegyháza (lat. filia, fiókegyház) volt, de mint ilyen, történe-
te, a rendelkezésünkre álló írott források alapján, egészen a 17. szá-
zadig visszanyomozható.³ Fejér Miklós generális vikárius jegyzőköny-
ve az 1622 előtti évekből örökítette ránk azt az adatot, amely szerint
Szentlélek, Farkaslaka, Malomfalva és Bogárfalva, e négy falu egy
„megye” (parókia) volt.⁴ Francesco Leone da Modica konventuális fer-
rencia szerzetes 1638. évi jelentésében, amelyet a Hitterjesztés Szent
Kongregációjának⁵ küldött Erdélyből, s amelyben a székelyföldi,
ezen belül az udvarhelyszéki plébániákról is leírást ad, Malomfalvát,

- 1 Augusztus 6.: az egyházban hivatalos ünnepé III. Kallixtusz pápa (1378–1458) emelte a nándorfehérvári győzelem hálaemlékezetéül. Vö. <http://lexikon.katolikus.hu/S/szinevaltozas.html> (2012. 11. 08.).
- 2 Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Buk., 1981. 341.
- 3 Mihály János: *Fejezetek Farkaslaka történetéből*. In: Farkaslaka múltja és jelene. Kolozsvár, 2000. 43–46.; Uő: *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról*. In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VII. Székelyudvarhely, 2007. 15–17.
- 4 Veszely Károly: *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. 1860. I. k. Kolozsvár, 1860. 336–337, 369.
- 5 1622-ben alapította XV. Gergely pápa (1621–1623). A világ különböző tá-
jain működő hittérítők munkáját fogta össze. Lásd: Tóth István György:

Farkaslakával és Bogárfalvával együtt, Székelyszentlélek filiájaként említi.⁶ A malomfalvi leányegyházat Damokos Kázmér, az erdélyi ferences őrseg őrének 1657., valamint 1668. évi jelentései is megemlíti. Az 1657. évi jelentésében Damokos a filia híveinek számát mintegy 40 családra és megközelítőleg 500 lélekre becsülte.⁷ 1776-ban Malomfalva még mindig Szentlélek filiája, s önállósodása csak jó harminc év múltán, 1808-ban kezdődött azzal, hogy a filiális megye saját erejéből templomépítéshez fogott.

A kápolnáról

Nyikómalomfalvának a 19. század elejéig csak kápolnája volt. E kápolnáról, amely az I. katonai felmérés (1769–1773) szerint ugyanott állott, ahol az újonnan felépített templom, először abban a magyar nyelven írott udvarhelyszéki egyházi vizitációs jegyzőkönyv-gyűjteményben⁸ olvashatunk, amely Szebelébi Bertalan erdélyi vikárius⁹ idejében keletkezett, és az 1683–1702 közötti időszakot öleli föl.¹⁰ Ennek

Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről (1627–1707). Róma–Bp., 1994. 6.

- 6 „9. Szent Lelek habet tres pagos: Farkaslaka, Bogárfalua, Makfalua (Malomfalva torzult neve), habet licentiatum.” Uo. 252.; Farkaslaka 1762-ben lett önálló „megye”. Lásd Mihály János: *Farkaslaka múltja...*, 43–46.
- 7 „3. Parochia Szent Lelek habet sacerdotem, familias circiter 50, animas circiter 500, habet sub se 3 terras. Prima, qua vocatur Malomfalua, habet familias circiter 40, animas circiter 500.” Tóth István György: *Misszionáriusok...*, 300.; „Szent Lelek habet duas filialis, Torkas Loka (Farkaslaka torzult neve) et Maholfalua (Malomfalva torzult neve), sub uno parcho continet animas 1200 circa.” Tóth István György: *Misszionáriusok...*, 378.
- 8 Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban GYFL SZUGYL) Székelyudvarhelyi Plébánia Iratai. Főesperességi egyházlátogatási jegyzőkönyv 1683–1702.
- 9 1678. június 10.–1707. szeptember 30. között. Ferenczi Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára*. Bp.–Kolozsvár, 2009. 411.
- 10 Ismertetését lásd: Ferenczi Sándor: *Udvarhelyszéki egyházi vizitációk Szebelébi Bertalan vikárius idejében*. In: Keresztény Szó, 13. (2002) 7.

37. oldalán a következő bejegyzést találjuk: „*Kissebbik piros János Malomfalvan az Kapolnahoz Testamentumban hagiátot Szanto földet biria, melli ugi volt delegalva¹¹, hagi annak hasznabol á kapolnat epicziék, s nem építette*”. Alább, a 39. oldalon pedig: „*Malomfalvi piros Janos három darab földet bir, mellieket a' Testator¹² hagiót á kapolna épitesere, s nem praestalt¹³*”.

E két feljegyzésnél, amelyek arról tanúskodnak, hogy malomfalvi Piros János olyan földet birtokolt, amelyet végrendeletileg a kápolna építésére, vagyis fenntartására hagytak, de ő haszonélvezőként e kötelességét elmulasztotta, sokkal fontosabb információt hordoz az 1690. január 21-én Székelyszentléleken tartott vizitáció alkalmával megfogalmazott „Impositio”¹⁴, amely az alábbiakat rendelte el a szóban forgó kápolnával kapcsolatosan:

„*Az malomfalui kápolna felől lön illien Impositio*

Ha Szekeli Ferencz Uram, kinek praedeccessora¹⁵ építette volt mint hagi falu birodalma á kapolnat, (az felden kiwl) nem akaria ereszteti, az ioueo koezelebek Úr szine változasa napiara megh epiczie; mint hagi [olvashatatlan szó] azon napon szokot ot bucziu lenni ha nem a falu epiczie meg es legyen a falu birodalmaban, minden praetextusával¹⁶, az az semmi iussa hozza ne legyen, az falokon kiwl miwl hagi a föld de faluie.”¹⁷

A fenti szövegrészből egyértelműen kiderül, hogy a kápolnát a malomfalvi Székely Ferenc elődje földesúrként építtette olyan földterületen, amely a falu közös tulajdonát képezte. Ugyanakkor a vizitációt végző egyházi előjárók felszólítják Székely Ferencet, hogy ha a kápolna patrónusságához ragaszkodik, akkor azt „meg építse”, vagyis javít-

sz. <http://epa.oszk.hu/00900/00939/00042/text.htm#10> (2012. 11. 08.).

11 rendelve

12 végrendelező

13 teljesített

14 parancsolat

15 elődje

16 kifogásával

17 GYFL SZUGYL Székelyudvarhelyi Plébánia Iratai. Főesperességi egyházlátogatási jegyzőkönyv 1683–1702. 92.

tassa ki. Ha nem tenné, akkor a falu „építse meg”, s a továbbiakban a kápolna az addigi patrónus minden kifogása ellenére a falu „birodalma” legyen. A javítások elvégzésnek határidejéül a falu búcsúnapját szabták meg, amely akkor is Urunk színeváltozásának (lat. *Transfiguratio*) napja volt.¹⁸

Mielőtt rátérnénk a kápolnára vonatkozó további adatok bemutatására, nézzük meg, hogy a nyikómalomfalvi Székely család történetéről mit árul el (a szakirodalom szinte semmit sem tud róla)¹⁹ a rendelkezésünkre álló forrásanyag.²⁰

A székely népesség-összeírások és más forrásaink szerint a Székely família a 17. század elején bukkan fel Malomfalván. Az adatokat kronológiai sorrendbe rendezve az alábbi rögtönzött „leszármazási táblát” állíthatjuk össze a családról:

1604. március 15.: Székely János lófő. Az összeíráskor szolgált.²¹

1614. február 18.: Székely János lófő.²²

¹⁸ Lásd a 1. sz. jegyzetet.

¹⁹ Pálmay József Tagányi Károly jegyzékére hivatkozva azt írja, hogy e család „nemes levele 1569-ben kelt”. Pálmay József: *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Székely-Udvarhelyt, 1900. 227. Ez azonban nem igaz. 1569. június 1-jén Gyulafehérváron kelt oklevelében János Zsigmond a malomfalvi (Marosszék!) Vas György mostohafiait, Székely Balázst és Mihályt lófősíti „a jó lóval, szablyával, sisakkal, páncéllal, pajzzsal, kopjával és egyéb harci eszközökkel jól felszerelve teljesítendő katonai szolgálat feltétele mellett”. *Az Erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I.* Kolozsvár, 2003. 54. (János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570.)

²⁰ A nyikómalomfalvi Székely familiára vonatkozóan adatok a Magyar Országos Levéltárban is találhatók (Levéltári jelzet: F 139 – Cista diplomatica – I jelzetű productionalisok – 7. H – N. 53.), ezeket azonban még nem állt módunkban megvizsgálni.

²¹ *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. IV. Székely népesség-összeírások 1575–1627. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Demény Lajos. Kolozsvár, 1998. 159.

²² Uo. 328.

1614. július 16.: Malomfalvi Székely János nemes (nobilis), felesége süköi nemes Kovács Anna.²³

1627.: Székely János, a falu egyik esküdtje mint nemes (nobilis) mustrált.²⁴ Malomfalván három, Pálfalván egy, Szentkirályon hét, Süköben két jobbágytelek volt a birtokában.²⁵

1635. július 17.: Malomfalvi Székely Miklós Alia Sámuel széki kapitány századában mustrált két lóval.²⁶

1635. november 18.: a Lustralis Könyv szerint Székely János az összeírás készítésekor már halott volt, helyette fia, Miklós mustrált a nemesek közt két lóval.²⁷

1648. június 12.: Székely Miklós hűségesküt tett.²⁸

1667. húsvét harmadnapja: Székely Ferenc „jobbágyos nemes ember” a süköieknek egy „kápolnának való helyet” adományozott.²⁹

1676. június 26.: Székely Ferenc a nemesek közt mustrált.³⁰

1679. július 10.: Székely Ferenc a nemesek közt mustrált hiányos felszereléssel (kopjátlan).³¹

1692. július 7.: Székely Ferenc a nemesség századában mustrált.³²

1700.: Székely Ferenc négyökrös, adófizető gazda.³³

23 Primpilatus Nobilium Aglilium Petrj et Thoma Kws de Sükeo. Magyar Országos Levéltár F 1 – Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára – Librii regii – 10. kötet, 271. oldal.

24 *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. IV. 720, 764.

25 Uo. IV. 786. VII. 86.

26 Uo. VI. 11.

27 Uo. V. 198, 317.

28 Uo. VII. 113.

29 Nyárádi Zsolt: *A süköi református egyházközség mindennapjai a 19. század végéig az egyházközségi levéltár tükrében*. In: Acta Siculica 2009. Sepsiszentgyörgy, 2009. 366. Köszönöm Nyárádi Zsoltnak, hogy az eredeti oklevél fényképmásolatát rendelkezésemre bocsátotta.

30 *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. VII. 219.

31 Uo. 269.

32 Uo. VIII. 315.

33 *Székely székek a 18. században. II. Udvarhelyszék 1700–1722 között*. Sajtó alá rendezte Pál-Antal Sándor. Marosvásárhely, 2009. 45, 95.

1702. március 14.: Székely István.³⁴

1712. augusztus 9.: Székely István.³⁵

E hiányos családfából megtudhatjuk, hogy Székely Ferenc „praedecessora” Székely Miklós volt, de hogy ő volt-e a kápolnát építető vagy a család nemesi karrierjét megalapozó, Bethlen Gábor fejedelemiségének kezdetén nemességet nyert Székely János, a jelenlegi adataink alapján nem tudjuk eldönteni. Egy azonban bizonyos: a szóban forgó kápolna valószínűleg a 17. század első felében épülhetett, amikor a Székely familia felemelkedőben volt.

A kápolnára a 18. század során az anyaegyházközségben, Székelyszentléleken végzett egyházlátogatások (*canonica visitatio*) alkalomával, 1711–1776 között felvett jegyzőkönyvekben találhatók utalások. Ekkor már a patrónusa a falu volt. Az 1711., 1717., 1721. és 1733. évi jegyzőkönyvek szent edényei közül egy ezüstkelyhet és -patenát említenek.³⁶ Az utóbbi összeírás megemlíti a malomfalvi határban, „Kerek körtövély nevű helyben” lévő kétvékás, kápolnához tartozó szántóföldet is.³⁷ Bővebb leírást csak az 1743. és 1747. évi jegyzőkönyvekben olvashatunk róla. Ezekből kiderül, hogy a kőből rakott, valószínűleg többször javított kápolnának a 18. század derekán már csak a háója volt a régi (*cujus navis antiquae*). Leltárában volt egy misemondó ruha (*casula*), egy miseing (*albam*), egy karing (*superpelliceum*), az előbb említett aranyozott ezüstkehely és -patena (*calicem cum patinula ex argento in deauratum*), valamint egy harang.³⁸ A későbbi jegyzőkönyvek a malomfalvi kápolnának „interessre”, vagyis kamatra kiadott pénzéről tájékoztatnak.³⁹

34 Uo. 181.

35 Uo. 204.

36 GYFL Canonica Visitatio, 1711: 1. d., 1. k., 21.; 1717: 1. d., 1. k., 140.; 1721: 1. d., 1. k., 224.

37 Uo. 1733: 6. d., 12. k., 146.

38 Uo. 1743: 2. d., 5. k., 384.; 1747: 6. d., 12. k., 262.

39 Uo. 1769: 6. d., 13. k., 393.; 1770: 6. d., 13. k., 398.; 1771: 6. d., 13. k., 408.

Köszönöm Bernád Ritának, hogy az egyházlátogatási jegyzőkönyvek fényképmásolatait rendelkezésemre bocsátotta.

A templomról és berendezéséről

Kápolnája helyett a malomfalvi főkegyház 1808–1809-ben építtetett saját erejéből egy „12 öl hosszúságú és 6 öl szélességű” új templomot.⁴⁰ A kor szokásának megfelelően az építkezéshez szükséges pénz egy részét az Erdélyi Nagyfejedelemség területén a hivataloságok által engedélyezett „koldulás” által, alamizsnából gyűjtötték össze az akkori megyebíró, Kelenfi Ferenc „ösztönző szorgalmatossága által”.⁴¹ A templomot 1809-ben fejezték be, s hozzáfogtak belső ékesítéséhez. 1812-ben kelt folyamodványukban Mártonffy József erdélyi püspöknek már büszkén számoltak be arról, hogy nagy költséggel és maguk „meg erőltetésével szép tágas tisztességes Templomot” építettek, amelyben „az egész Udvarhely Sz. Léleki Megye elfér, abban székeket, prédikálószéket, orgonát, oltárt, mise mondó készüléket” szereztek.⁴² Éppen ezért arra kérték főpásztorukat, hogy engedje és parancsolja meg az anyaegyház, Szentlélek plébánosának, hogy a nagy ünnepeket (húsvét és karácsony) kivéve minden harmadik vasárnap az új templomban isteni szolgálatot tartson, ahová a szentlélekiek és a bogárfalviak is szorgalmasan eljárjanak.⁴³

Az Urunk színeváltozásának tiszteletére felépült új templomhoz a malomfalviak 1816. július 13-án öntettek Brassóban egy 353 fontos harangot közadakozásból és a falu jóvedelméből. Fontját 3 forint 12 krajcárért, a brassói főesperes, Lanovár József közbenjárása, valamint Kelenfi Ferenc, Sebestyén András és Barta Péter egyházfik gondoskodása által.⁴⁴ A harangot rá egy évre Rudnai Sándor erdélyi püspök szentel-

40 GYFL SZUGYL Székelyudvarhelyi plébánia iratai. Plébániai Iratok. 1426/1821. A kegyelmes és Exelentias Fő leki Tanító Atyánkhöz alázatos kérése a leirt Tárgyban Malomfalvi Filialis Megyének.

41 Malomfalvi Kelenfi Ferenc már 1789-ben „Fő Megyebíró” volt. GYFL SZUGYL Székelyszentléleki plébánia iratai. Plébánianapló. 1791–1908. 30.

42 GYFL SZUGYL Székelyszentléleki plébánia iratai. 1812. Malomfalván tartandó harmadik ünnep és vasárnapi tiszteletről.

43 Uo.

44 Malomfalvi Plébániai Hivatal Irattára. Historia Domus. 1.

te fel, az 1817. július 14-ei egyházlátogatása alkalmával. Egy év múlva, 1818-ban a malomfalvi filia hívei azzal a kéréssel fordultak előbb említett püspökhöz, hogy mivel saját maguk is képesek egy lelkészt eltartani („közöttünk egy Tiszt. Plébános Úr Uri módon meg élhet”), ezért szakasztassanak el az anyaegyháztól, Szentlélektől. Ha pedig „plebanus urat mindjárt nem nyerhetnénk is”, akkor legalább az anyamegye plébánosát utasítsa, hogy tartson közöttük káplánt.⁴⁵ Ez volt a malomfalvi főkegyház első próbálkozása, hogy különváljon a szentléleki anyamegyétől. Az akkori „üdök környülállása” azonban nem engedve semminemű változtatást, a kérelmezők kérése „boldogabb üdöre” halasztatott.

Az egyre céltudatosabban önállóságra törekvő filia a maga erejét is fölülmúlva folytatta az építkezéseket. Az 1820. esztendőben november 19-20-án tartott hivatalos esperesi látogatás alkalmával Sombori József főesperes és Barkóczi Ferenc nótárius rendeletileg hagyták hátra a „Malomfalvi Nemes Fiú Megyének”, hogy a torony alján és kórusban, valamint a prédikálószéken is a még hátralevő építkezéseket minél hamarabb bevégezzék.⁴⁶ Ugyanakkor megparancsolták a templomnak és a körülötte lévő temetőhelynek a bekerítését is, azzal a megjegyzéssel, hogy az 1721. évi határozatok 14. pontja szerint 12 forint büntetés terhe alatt a templom falaihoz közel sírt ne ássanak, hanem a „Templom Mezejének napkeleti részében illő rendben temetkezzenek”. Elrendelték azt is, hogy „minden rendetlenségeknek eltávoztatásáért a Templom jövedelmeinek, minden némű vagyonyainak, számadásainak, Jegyző Könyve légyen, melly az Eklézsianak egyéb Levelleivel együtt egy avégre készítendő Ládában tartassék”. Mivel pedig a malomfalvi templom ünnepén, vagyis búcsúnapján visszaélések, verekedések gyakran

45 GYFL SZUGYL Székelyszentléleki plébánia iratai. 1818. Nagy Erdély Ország Fejedelemségbéli Püspökéhez Divék Ujjfalvi és Rudnai Méltóságos Rudnai Sándor Úr eo Excellentiájához alázas Instantiajok a benn is irt Nemes Udvarhely Széki Malomfalvi Filiális Megyének.

46 GYFL SZUGYL Székelyszentléleki plébánia iratai. Plébánianapló. 1791–1908. 45.

fordultak elő, mindenféle „Músika, Tántz, Bor, pálinka és egyéb áruk, mellemek idegen Helyektől hozatni szoktak” betiltattak.⁴⁷

1821-ben a templom a belső kellékekkel részben már fel volt szerelve. De a szűk esztendő és a jég miatt elszegényedett hívek a teherviselésbe belefáradtak, ezért arra kérte a „nemes malomfalvi filiális közönység” a püspöküket, hogy a téglából épített oltár és a csak részben kivakolt és kimeszelt templom belsejének (amelynek vakolatlan részei már is szakadozni kezdtek) befejezéséhez nyújtson segítséget.⁴⁸

Annak ellenére, hogy a hívek évek hosszú során át sok áldozatot hoztak azért, hogy templomuk minden szempontból megfeleljen a követelményeknek, az 1824. évi kánoni látogatás a templom kórusát még mindig befejezetlenül találta, rajta egy régi, alig használható orgonával. Az oltárasztalt viszont sikerült nagyrészt rendbe tenni, mert ekkor már egy „Táborhegyeni Urunk Színe átváltozását jelenítő kép” díszítette torockószentgyörgyi Thoroczkay József úr kegyes adományának köszönhetően. A látogatáskor a toronyban három harang találtatott: a fennebb már említett 353 fontos nagyharang, egy 40 fontos, valamint egy 30 fontos harang. A látogatás során számba vették a templom szent edényeit, ruháit és a szentmise egyéb kellékeit is a következő sorrendben:

- 3 db miseruha (Casulae primae Classis),
- 2 db miseing (Alba),
- 2 db vállkendő (Humeralia),
- 4 db ostyaabrosz (Corporalia),
- 4 db törülőkendő (Purificatoria),
- 1 db karing (Superpelliceum),
- 1 db misekönyv (Missale),
- 1 db evangéliumos könyv (Liber evangeliorum),
- 4 db selyem keszkenő (Strophia Sericea),
- 2 db fehér lepel (vele),
- 1 db szemfödél (Tegumentum a Tumbam defunctorum),

47 Uo.

48 GYFL SZUGYL Székelyszentléleki plébánia iratai.1821. A kegyelmes és Exellentias Fő leki Tanító Atyánkhoz alázatos kérése a leirt Tárgyban Malomfalvi Filiális Megyének.

8 db vászon kéztörő, selyemmel hímézve (*Strophia e Sindone, et serica contexta varii coloris*),
 2 db fátyol (*Mantilia*),
 4 db oltárkendő (*Mappa*),
 2 db oltárterítő (*Antipendia*),
 1 db szentségmutató (*Monstratorium*),
 2 db rézkehely és aranyozott tálka
 (*Calices cuprei, cum patenalis inauratis*),
 1 db rézfüstölő és tömjéntartó (*Thurribulum cupreum cum navicula*),
 6 db réz gyertyatartó (*Candelabre cuprea*),
 6 db fa gyertyatartó (*Candelabre lignea*),
 2 db kereszt (*Cruces*),
 2 db zászló (*Vexilla*).⁴⁹

Mivel a templom oltárán csak egy „Urunk színeváltozását jelenítő kép” állott, 1836-ban a malomfalvi fiókegyház megvásárolta Szentegyház-as-Oláhfalutól annak régi, elbontott, barokk stílusú oltárát, s templomukban felépítették. A rajta található Szent András-kép helyett azonban saját oltárképüket „alkalmaztatták”.⁵⁰ Ugyanakkor új szentségházat (tabernákulumot) is „nyertek” adományként a gyergyószentmiklósi örmény templomtól, azzal a kötelezettséggel, hogy a malomfalvi lelkészek „évenként egy Sz. misét szolgáljanak az adományokért”.⁵¹ Régi orgonájuk 1836-os felújítása nem volt eredményes, ezért 1837-ben újat készíttetnek, de az is „az előbbi rosszabbnál” csak valamivel lett jobb.⁵²

1843–1846 között a templom egy nagyobb javításon esett át, ugyanis építéskor nem kellő mélységű alapozásra rakott gyenge falai „otromba kőhalom toronnyal terheltettek vala”, s ezért szétbomló, roska-

49 GYFL SZUGYL Székelyszentléleki plébánia iratai. 613/1824. Decretum Parochiae Sz. Lélekiensis.

50 GYFL SZUGYL Székelyszentléleki plébánia iratai. Plébánianapló. 1791–1908. 109–110.

51 Uo.

52 Uo.

dozó állapotba került. 1843-ban a tornyát visszabontották, s helyette egy megfelelő mélységű, „tulajdon alapján fekvő” új torony épült. A templom falait is romlásaiból kijavították, s zsindeyes fedelét új, cse-repes fedéllel látták el.⁵³ Az új toronyból három év múlva, 1849 kora ta-vaszán, a 30 fontos kisebbik harangot ágyúanyagnak adományozta a fi-őkegyház.⁵⁴

A jobb oldali, Szent Család mellékoltárt 1857-ben helyezték el a templomban.⁵⁵ 1858-ban új orgonát készíttetnek.⁵⁶ 1860-ban sor kerül a bal oldali Nepomuki Szent János mellékoltár felállítására is.⁵⁷ 1872-ben pedig a régi prédikálószek helyett Sebestyén János egy új prédikáló-szeket építtetett farkaslaki Kovács Gergely által. De mivel az „pusztán volt, fehéren építve”, idős László Mihály „vászon képpel bevonatta egy piktoral” (a négy evangélistát és Jézus Krisztust ábrázolta).⁵⁸

1875-ben harangot öntetett a filia. E harang beszerzését Tankó Istvánné, született szentléleki Imre Klára adománya tette lehető-vé – olvashatjuk a *Historia Domus* lapjain –, aki két ökröt hagyomá-nyozott erre a célra. Halála után az előljáróság a két ökröt „árvere-zés útján eladatta a többet ígérőnek 243 forintokért és 33 krajcárért”. A megyebíró, Hadnagy István a pénzt 1875-ig kamatoztatta. Ekkor a székelyudvarhelyi Gyertyánffy János vaskereskedő közreműködése ál-tal az egyházközség egy 5 bécsi mázsa, azaz 282 és 1/2 kilogramm sú-

53 Uo. 109.

54 Mihály János: *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról*. In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok VII. Székelyudvarhely, 2007. 15.

55 Gyulafehérvári Főkáptalani Levéltár. Canonica Visitatio 1866/1867: 37. d., k. n.

56 1918-ban sípjait elrekvirálták, teljesen hasznavehetetlenné vált. 1922-ben a réginek részbeni felhasználásával Péterffy Béla akkori kántortanító sürgeté-sére Boda József csíktaplocai orgonakészítővel új orgonát építtetett az egy-házközség. Lásd: Malomfalvi Plébániai Hivatal Irattára. *Historia Domus*. 145.

57 Gyulafehérvári Főkáptalani Levéltár. Canonica Visitatio 1866/1867: 37. d., k. n.

58 Malomfalvi Plébániai Hivatal Irattára. *Historia Domus*. 2.

lyú harangot vásárolt belőle. A harangot Főtisztelendő Demeter Endre kerületi esperes szentelte fel 1875. november 17-én Szent István király tiszteletére.⁵⁹

1879. február 17-én éjjel a templomot kirabolták, minden „ékszereitől” megfosztották. A betörésnek áldozatul esett a cibórium fedele, egy ezüstkehely tányérostól, egy óntányér, egy új kazula, egy alba, négy ministránsöltözet, két karing, nyolc darab keszkenő, szenteltvíztartó rézedény, oltárabroszok, a monstrancia értékes darabjai, összesen 138 forint 80 krajcár értékben. Amit pedig nem vitt el a tolvaj, azt is használatatlanná tette, annyira, hogy a templomban való szolgálat lehetlenné vált. A malomfalvi hívek tudatták a szomorú esetről főpásztorukat, Fogarasy Mihály püspököt, aki azonnal egy dúsan aranyozott kelyhet patenával együtt, egy kazulát minden hozzátartozójával, egy albát, vagyis miseinget, egy karinget és egy ritka szép pluviálet (liturgikus ruha, palást) küldött. Király János berecki segédlelkész közbenjárására a kézdivásárhelyi „Irgalmas Oltáregylet”, a templom ellopott szent tárgyait pótolandó, egy pár oltárszolgai piros szoknyát, piros és kék színű paszományozott gallérokkal, egy pár oltárszolgai karinget, egy oltárvánkost, egy karinget, egy pár ostyaabroszt és két finoman szőtt törülköndőt adományozott 1879 májusában. A későbbi években sem maradtak el a különböző helyekről érkező kegyes adományok.⁶⁰

A templomon és a tornyán a 19. század második felében csak kisebb javításokat végeztetett a malomfalvi főkegyház. 1886. július 22-én új keresztet tetettek a toronyra. 1887-ben az „idő viszontagsága” miatt megromladozott templomot „megkötötték.” A kötéshez szükséges vasazatot Dávid Gergely székelyudvarhelyi kovácsmesterrel készítették el, míg a kőműves- és ácsmunkát Sorbán Károly székelyudvarhelyi kőművesmesterrel végeztették.⁶¹

1896. augusztus 10-én a szélvihar a templom tornyáról a keresztet letörte. Házszámonként 70 krajcárt fizetve, községi „rovatal” útján, a

59 Uo. 3.

60 Uo. 4–7.

61 GYFL SZUGYL Székelyszentléleki plébánia iratai. 1887. Malomfalvi templom javítási szerződése.

176 házból álló falunak sikerült anyagiakat előteremteni egy újabb keresztre, sőt még a toronynak bádoggal való újrafedezésére is jutott. A toronyra a keresztet 1900. február 18-án tették fel Piros János megyebíróságában.⁶² 1901-ben néhai Gáspár János ajándékából, a templom pénzéből és a Mária Társulat (az öröklámpást, a Jézus Szíve szobrát is ők hozatták 1896-ban, valamint egy lüszter lámpát 1897-ben) által gyűjtött és felajánlott pénzből hat új gyertyatartót vásároltak a nagytárra. Itt említjük meg, hogy még 1895-ben az akkori kántor, Petres Viktor egy Szűz Mária-szobrot ajándékozott a templomnak. A stációképeket 1908-ban szerezte be gyűjtés útján a Rózsafüzér Társulat.

A templom körüli nagyobb építkezésekre a 20. század első felében került sor. Az alig több mint százéves istenháza ekkor már annyira megromladozott, hogy renoválása elkerülhetetlenné vált. Az 1908-ban önálló plébániává alakult hitközség 1912. április 12-én tartott gyűlésén került sor a gyökeres javítások megbeszélésére.⁶³ Az ekkor készült jegyzőkönyvből részletes képet kapunk a templom és tornya állapotáról. Mind a szentély, mind a torony veszélyesen repedezett volt, egész téglák hullottak le a falból. A templom és a torony párkányairól az 1911. évi szélvész a cserepeket mind lesodorta. Hibás szerkezetű párkányai a tető alatt roskadoztak. Ablakai elavultak, rosszak voltak, padlása be-süppedt, deszkája elkorhadott stb.

A belső felszerelés is fölöttébb hiányos és gyatra volt. A szószék kicsiny és nem megfelelő, a két mellékoltár „olyan ronda” – állapította meg a jegyzőkönyv –, hogy le kellene rombolni és két új oltárt kellene építeni, az orgonára is ráférne a javítás, keresztelőkút pedig éppen-séggel nincs.

A templom tehát mind egészében, mind egyes részeiben „nagyon rossz és gyarló állapotban” volt. Bartos Dénes helyi lelkész egy koráb-

62 Malomfalvi Plébániai Hivatal Irattára. Historia Domus. 58.

63 A malomfalvi fiókegyház 1908-ban vált el véglegesen Szentlélektől. Majlát Gusztáv Károly alapító okiratát lásd a Historia Domus 62–63. lapjai közé beragasztva. Péterffy Béla kántortanító által készített másolatát a 64–65. oldalon. Első önálló lelkész a székelyudvarhelyi Bartos Dénes volt (korábban parajdi lelkész), aki 1908. augusztus 6-án foglalta el az új plébániát. Uo. 60.

bi megyegyűlés határozata értelmében az elengedhetetlen javítások minél hamarabbi kivitelezése céljából a templomról tervrajzot és költségvetést készíttetett Pék János építőmesterrel. A hitközség pedig Majlát Gusztáv Károly püspökhöz folyamodott „segedelem és pártfogásért, alázatosan kérvén, hogy kegyeskedjék a vallásalapból a templomjavítás költségét az igazgatótanács által megszavaztatni és kiutaltatni, annál is inkább, mert nemrégiben épült az új iskola, kántori lakkkal, a papi ház, melyeknek emelésében a hitközség, úgyszólván, erejét meghaladó áldozatot hozott.”⁶⁴

Az Erdélyi Római Katolikus Igazgató Tanács 1912 júniusában a templom sürgős javítására 3000 koronát utalványozott, azzal a záradékkal, hogy a többi költséget fedezze az egyházközség. Végül is augusztusban a püspök utasította az egyháztanácsot, hogy a templomjavítási szerződést Pék József szakértő építésszel kössék meg, s a munkálatokat haladéktalanul kezdjék el. Az egyháztanács a szerződést 5800 korona értékben (ebből 1800 koronát a templom pénztára fedezett, 1000 koronát pedig a hívek adtak össze) az építőmesterrel meg is kötötte. Ebben az építő vállalkozó kötelezte magát, hogy a munkálatokat „folyó évi szeptember 9-én megkezdji, s ha ezen évben egészen el nem készülhet, a hátramaradottakat jövő tavasszal folytatja és 1913. június végére bevégezi.”⁶⁵ A vállalkozóval egy pótszerződés is kötött, amelyben vállalta, hogy a kart kibővíti és kívülről kőfallal bejárót készít a kórusba, alól ajtóval ellátott alkalmas csigalépcsővel. Mindehhez az anyagot az egyházközség adta. Az összes munkálatokat a vállalkozó 1913 júniusára befejezte. Ugyancsak 1913-ban épült a két új mellékol-tár (Jézus Szent Szíve és a Lurdi Mária), újrafestetett a szentély és újraaranyoztatták a főoltárt, s melléje két aranyozott szárnyas ajtót készítettek. Mindez került 1200 koronába. A munkálatokat Herman György székelyudvarhelyi festő és aranyozó végezte. 1913-ban, a templomjavítás alkalmával szereztetett be a Szent Antal-szobor is.⁶⁶

64 Uo. 35–37. Az új kántortanítói lak és iskola „egy földel alatt” 1902-ben épült. A paplak 1907-ben. Uo. 60.

65 Uo. 53

66 Uo. 60–61.

A templom egyik dísze a gyóntatószék. Ezt farkaslaki Fancsali Dénes asztalosmester készítette 1916-ban. Ára 160 korona volt. Az összeg fedezésére Péterffy Béla helybeli kántortanító 100 koronát ajánlott fel. Húsz korona közadakozásból gyűlt össze, míg a többi negyven koronát Szent Antal perselye „szolgáltatta.”⁶⁷

Időközben, 1914 augusztusában kitört az első világháború, s azal, hogy Románia 1916. augusztus 26-án hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának, a háború hulláma „Erdély bércecs határára”, így Malomfalvára is átcsapott, nagyban akadályozva a nyikómalomfalvi egyháztanácsot abban, hogy egyházi épületein bármilyen csekély javítást is eszközölthessen...

67 Uo.

BICSOK ZOLTÁN**Kísérlet a székelyföldi szakoktatás megteremtésére
A Székely Nemzeti Műipariskola terve
(1846–1848)
(Forrásközlés)**

Hogy a reformkori Magyarország és Erdély tanügyi rendszere – különösen a Ratio Educationis és a Norma Regia hatása alatt álló katolikus iskolák – egyre kevésbé tudtak lépést tartani a kor társadalmi változásaival, és egyre inkább túlhaladottá váltak, azt nemcsak a korabeli gyakorló pedagógusok, de a korszak meghatározó gondolkodói, ideológusai, reformpolitikussai is érezték. Ezzel magyarázható, hogy ezekben az évtizedekben számos reformjavaslat, kísérleti tanrendszer és tanterv került kidolgozásra, oktatási bizottságok ülészeket hónapokon keresztül, és e törekvések mind-mind azt célozták, hogy korszerűbbé tegyenek egy megcsontosodott szisztémát: megfelelő módszereket szorgalmaztak a használható(bb) tudás átadásához, modern nevelési elvek bevezetését sürgették, a gondolkodásra való nevelést hangsúlyozták, mely kéz a kézben jár(na) az anyanyelvi oktatás bevezetésével és a szemléltetés, érvelés, meggyőzés praktikáinak meghonosításával. A különféle tervezetek azonban rendre a legmagasabb hivatalok asztalfiókjaiban végezték. A valóság ehhez képest cseppet sem volt szívderítő: a tantervek a klasszikus műveltség anyagára épültek, csakhogy ekkorra már a megmerevedett grammatikai és retorikai ismereteknek, amelyek szinte kizárólagosan a megyegyűlések, a táblabírói hivatalok és a lelkészutánpótlás szükségleteit voltak hivatva kielégíteni, alig volt közülük a klasszikus műveltséghez. A tankönyvkiadás a reformkorban fellendült ugyan, de a legtöbb gimnáziumban mégis tankönyvhiánnyal küszködtek, az iskolák többségében alig voltak térképek, még kevésbé szemléltetőeszközök. Jó esetben néhány kép és bemutatható tárgy akadt, amelyek egy-

egy kreatívabb tanár műgyűjtő szenvedélyéről, botanikai érdeklődéséről tanúskodtak. Ugyanakkor a tananyag (már akkor is) túlsúlyolt volt, teletömve adatokkal, szabályokkal, és sok tanár képzetlensége vagy kényelemszeretete folytán általánossá vált mind a katolikus, mind a protestáns gimnáziumokban a leckék diktálása, kéziratos kompendiumok szövegeinek felolvasása és tollbamondása, majd a meg nem értett szövegek bemagoltatása. E módszerek csökkentették az átvehető tananyag terjedelmét, ugyanakkor elvették az időt az előszóval való megértetés, a magyarázat elől, ezért kíméletlenül bírálták is a kor haladó pedagógusai.¹ Egyoldalú, latin nyelvű képzést nyújtó, elavult módszerekkel oktató, grammatizáló iskolák hálózata működött országszerte, amely egyrészt „műveletlen természetők és tudatlan mesteremberek”, másrészt „kopláló féltudós, tudákos, kabátos lézengők” seregét ontotta magából – értékelte a magyarországi középiskolai rendszert a kor egyik nagynevű pedagógusa, Vajda Péter.²

A helyzet Erdélyben sem volt jobb, és a kor legjelentősebb itthoni gondolkodója, br. Wesselényi Miklós kíméletlen őszinteséggel mondott kritikát kora hazai állapotai fölött: „Hogy annyian vannak minálunk, kik felnőnek s férfikort érnek, anélkül, hogy hazájukról s annak tartozó kötelességeikről tiszta képzetök lenne, annak fő oka a mi hibás s gyakran oktalan nevelésünk. Számtalan szükség feletti, egy rakás léha, nem kevés elfelejtendő tárgyakkal terheltek e nevelékek emlékezete: sokat tud, keveset ért; gondolni, eszmélni sem út nincs mutatva, sem idő engedve; a parlagban hagyott ítélőtehetségnek nem nyújtatik erőt adó eledel, melyből izmosodva táplálhassa magát; polgári helyzetetése, hazafiúi s emberi tartozásaira nézve szemeit fel nem nyitják, sem a való nézésére nem erősítik. Valami fonnyadt s többnyire homályos katekizmuson s néhány ritkán elértett erkölcsi regulákon vagy mondásokon kívül (s még ezek is nagyrészt nyelvért vagy írásbeli gyakorlásért for-

1 ***: *A magyar nevelés története I.* Főszerkesztő: Horváth Márton. Bp., 1988. 306–307. (A továbbiakban: *A magyar nevelés története I.*)

2 Uo. 304.

dulnak elő) az erkölcsi kötelességekről említés is alig van, annál kevésbé történik azoknak az észbe csepegtetése s szívbe forrasztása.”³

A korszak magyar iskolaügyének egyik legsürgetőbb kérdése a szakoktatás meghonosítása volt, és mivel ezen igény szoros kapcsolatban állt a magyar gazdasági önállóság megteremtésének eszméjével, a reformkor legnagyobb hatású gondolkodói is élénken foglalkoztatta. Gr. Széchenyi István 1834-ben írt, de sokáig kéziratos *Hunnia* című munkájában így látta a helyzetet: „Más nemzetek az idő szükségéhez és élethez szabják nevelésüket, míg a szegény Magyar még mindig a konyhadeákban botorkál – minek még szagát sem szereti többé a practicusabb jelenkor – és húsz évi tanulása után, habár mindig első eminens volt is, semmi valódi hasznost nem tud, ami egyébiránt csak akkor látszik legjobban, ha a törvényi tekervények és országlási szövevények hazájának határin túllép.”⁴ A mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem fejlesztése érdekében fontosnak tartotta a szakoktatást, reáltanodák (ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi középfokú szakiskolák) létesítése révén, ugyanakkor egy műegyetem (politechnikum) felállítását is szorgalmazta, mely az üresen álló pesti Ludoviceum katonai intézet épületében működhetne. Hogy e kérdéskör Kossuth Lajost is foglalkoztatta, azt az a tény is jelzi, hogy az 1841-ben alapított *Pesti Hírlap* első számaiban közölt nevelésügyi vezércikkei közül éppen a legelső szentelte az ipar és az alapfokú ipari szakoktatás problémájának (Műipar, 1841. február 20.). Azzal, hogy a nevelésügy e fontos kérdése megjelent a napi sajtóban, és ezáltal rövid, könnyen érthető formában az olvasóközönség elé is eljutott, részévé válhatott a közbeszédnek.⁵ A magyar gyáripar kifejlesztése érdekében Kossuth „a legsürgetőbb szükségek” közé sorolta a kézműves réteg szakképzését, és főleg a mesteremberek szakmai műveltségének elmélyítése céljából szorgalmazta az iparegyesület megalakítását is. Az egyesülettel kapcsolatos terveiben szerepeltek pl. olvasóterem és bemutató „szerszámterem” felállítása, olcsó folyóirat és ismeretterjesztő füzetek kiadása, vasárnaponként továbbkép-

3 Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Buk., 1833. 117.

4 Gr. Széchenyi István: *Hunnia*. Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest, 1858. 23.

5 *A magyar nevelés története I.* 269.

zések szervezése.⁶ Egyetértve Széchenyivel, ő is felkarolta a műegyetem ügyét, ennek ellenére 1846 őszén mégsem a haladó gondolkodók által évtizedeken át dédelgetett önálló magyar műegyetem terve valósult meg, hanem egy középfokú ipartanoda, amely József nádor nevét vette fel. A tanintézmény, amely három szakkal (ipar, mezőgazdaság, kereskedelem) kezdte meg működését és mindeniken két-két évfolyamos képzést kínált, már önmagában is nagy teljesítmény volt a magyar szakoktatás területén, hiszen állami iskolaként országosan is egyedülállónak számított.

Ekkoriban Magyarország és Erdély területén csak elvétve működtek műszaki, mezőgazdasági vagy kereskedelmi ismereteket nyújtó iskolák, és a létezők is magánintézmények voltak. Technológiai újdonosságokra nyitott, kezdeményező földbirtokosok magánszorgalma nyomán jött létre a nagyszentmiklósi (Torontál vm.) és zeleméri (Hajdú vm.) mezőgazdasági magániskola; a kereskedőtársaságok finanszírozásának köszönhetően létüket a nagyobb városok kereskedelmi magániskolái (Pest, Buda, Temesvár, Pécs, Sopron, Győr, továbbá Erdélyben Nagyszeben, Kolozsvár); és a céhek anyagi támogatásával működtek a nemzeti rajziskolák.⁷ Hogy milyen színvonalú oktatást nyújtottak ezen intézmények, az egy másik, bár nem elhanyagolható kérdés: a legtöbbjükben a növendékek valamiféle felszínes gyakorlati tudást még csak-csak szereztek, de valódi szakmai ismereteket alig. Ilyen körülmények között óriási jelentősége volt, és érthető módon hatalmas visszhangot is keltett a Marosvásárhelyen élő Dávid Antal Mózesnek (1789 k.–1849) az első székelyföldi ipartanoda, az ún. Székely Nemzeti Műipariskola megalapítását célzó terve.

1845-ben, egy évvel a pesti József Ipartanoda megnyitása előtt, a Gyergyóremetéről elszármazott székely atyafi, aki – mint a Marosvásárhelyi Füzetek tárcaírója, bizonyos Nagy I. megjegyezte – „gyermekkel nem, de földi javakkal saját szorgalma után dúsan meg-

6 Hornyák Mária: *A Pesti Hírlap és a nevelés*. In: Magyar Könyvszemle, 119. (2003) 1. szám. 46. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00036/mks2003_1_03.htm (2012. június 30.).

7 *A magyar nevelés története I.* 318–320.

áldatot”, azzal a merész gondolattal állt elő, hogy Székelyudvarhelyen egy felekezetek fölött álló ipartanodát kíván alapítani, amellyel „a székely nemzet anyagi, szellemi emelkedésének alapkövét véli letehetőnek”.⁸ Az iskolára vonatkozó elképzelései végrendeletében maradtak fenn: „Akarom, hogy Székelyudvarhelyt valláskülönbség nélkül a székely nemzet minden gyermekeinek számára létesítendő ipariskola nyitva álljon, és minden tandíj fizetés nélkül, ingyen részesüljenek a tanítás jótitéményében. A székely nemzet anyagi jóllétére vonatkozó legszükségesebb tárgyakkal kezdessék, s folytattassék a tanítás; a tanítási nyelv kizárólag most és a jövőben is magyar legyen örökre. A tanítókra nézve azt kívánom, hogy midőn az alaptőke annyira nevededik, minélfogva a reál-tanítók kiképeztetésére is figyelmét, s gondoskodását kiterjeszthesse: a jelesebb székely fiaknak nyújtassék segély maguk kiképezhetésére a szükségek kívánalmai szerint, s mikor az intézet majd magát annyira kinőtte, hogy a székely nemzetből az illető tanárok kiállíthatók lesznek: kizárólag mindenkor ezek választassanak s neveztesse ki a tanári állomásokra, ők legyenek saját vérrokonainak a tudományok ezen pályáján vezetői.”⁹

Dávid Antal Mózes a nagy cél érdekében magánvagyonából igen jelentős összeget, tízezer rajnai forintot ajánlott fel, de mivel ez egy több törvényhatóságot érintő iskola hosszú távú fenntartásához nem lett volna elegendő, adakozásra szólított fel „minden jóra való nemes törekvősü embert, pártolásra, kézfogásra, segedelmezésre”.¹⁰ Az ötletet előbb Sombori Istvánnal, a marosvásárhelyi római katolikus szeminárium igazgatójával osztotta meg, de utóbb az ügyet felkarolta Marosszék közgyűlése is, amely az iskolaalapítás tervét a Főkormányzék elé terjesztette. Az ipartanoda ügyének hatékonyabb igazgatása céljából a marosszéki közgyűlés alapítványi bizottmányt létesített, melynek tag-

8 Nagy I.: *A Dávid Antal főle ipartanodai alapítványról*. In: Marosvásárhelyi Füzetek. Szerk. Mentovich Ferenc. 4. füzet. Marosvásárhely, 1858. 276. (Ezúton is köszönetet mondok Róth András Lajos történész-könyvtárosnak, amiért a kiadvány fényképmásolatát rendelkezésemre bocsátotta.)

9 Uo. 280.

10 Uo. 276.

jai lettek Dósa Elek, Péterfi József, Demjén József, Sombori István és a kezdeményező Dávid Antal Mózes.¹¹ A marosszéki rendek felhívása nyomán Udvarhely- és Háromszék közgyűlései arra utasították országgyűlési követeket, hogy „ez iskola eszméjét országos pártolásban igyekezzenek részesíteni”,¹² Csíkszék közgyűlése pedig a nagyvonalú felajánlást aláírási ívek általi „részvénnyel” kívánta támogatni, kötelességévé téve a tisztségnek, hogy „a maga kebeléből kinevezendő alkalmas egyének által a felállítandó intézet idves célja felől a falusi népséget” felvilágosítsa. Méltányolva Dávid Antal Mózesnek „a hon oltárára tett áldozatát”, Csíkszék rendjei felvették őt a hivatalbéli táblabírák sorába.¹³

Mikó Mihály gyergyószéki jegyző 1847. január 15-én kelt jelentésében igen figyelemreméltó eredményről tudott beszámolni Balási József főkirálybíróknak: a Műipariskolát támogató gyergyószéki közönségek és magánszemélyek jelentékeny összeget, mintegy hétezer rajnai forintot¹⁴ ajánlottak fel, melyről a többségük kötelezvénnyel is aláírt, miszerint a vállalt pénzüsszeget általában öt év alatt, egyenlő részletekben fogja befizetni. Az *Erdélyi Híradó* tudósítója úgy kalkulált, hogy az öt év alatt befizetett pénzüsszeg, gondos kezelés és kamatra való kihelyezés mellett, pár év alatt kilencezer forintba is gyarapodhat.¹⁵ Értelemszerűen az adakozásban az „elegyes közönségek” jártak az élen – Gyergyószentmiklós 1750, Ditró 1500, Szárhegy 1250, Gyergyóalfalu és Gyergyóremete 250-250, Tekerőpatak 200, Kilyénfalva 125, Gyergyóújfalu és Csomafalva 100-100 forinttal –, és összesen 5525 forintot ajánlottak meg. Bár a végösszeget illetően hozzájárulásuk kevésbé jelentős, mégis érdemes nevesíteni a vidék római katolikus plébá-

11 Uo. 278.

12 *Erdélyi Híradó*, (1847. február 14.) 222. szám.

13 Lásd a Függelék 1. számú iratát.

14 Balási József főkirálybíró szerint öt év alatt összesen 6617 forint befizetéssel lehetett számolni, mely összeg azonban, úgy tűnik, nem tartalmazza a kötelezvénnyel nélküli megajánlásokat. A számítást megnehezítette, hogy két személy nem pontosan behatárolható összegeket, hanem életük tartamára ajánlottak évi 25-25 forintot. – Lásd a Függelék 2. számú iratát.

15 *Erdélyi Híradó*, (1847. február 28.) 226. szám.

nosainak és görög katolikus lelkészének, továbbá a gyergyói földbirtokos és katonacsaládok tagjainak áldozatát is. Nyolc egyházi személy (Albert Mihály, Csobotár György, Eránosz Jeremiás, Györfi János, Lázár Alajos, Sánta Imre, Serfőző Ignác, Vákár Lukács) összesen 675 forintra vállalt kötelezettséget, ezen kívül Mészáros Antal főesperes és Andrási Antal plébános felajánlásait – akik életük végéig évi 25-25 forintot ajánlottak meg – nem lehet pontosan összegszerűsíteni. Hasonló mértékben vállaltak közösséget a Műipariskola ügyével a földbirtokos családok tagjai (12 személy a Bernád, Geréb, Györffy, Mikó¹⁶, Puskás, Túri, Vargyas, Veres és Wégh familiák képviselőitében – összesen 751 forinttal), illetve a katonarendűek (8 személy, a Bajkó, Benedek, Deák, Elekes, Fülöp, Lázár, Mihálydeák és Simon családok egy-egy tagja – összesen 97 forint 30 krajcárral). Az egész Gyergyószéket megmozgató adakozásról, a közösségi összefogás ezen valóban szép példájáról az *Erdélyi Híradó* lelkes hangvételű tudósításban számolt be: „... igen csalódnék, ki azt hinné, hogy a viszonyai által harc- és munkához szokott nép szelidebb érzésektől is felhevülni nem tud, mert e vidék közönségei éppen most adák nemes példáját annak, hogy a fegyver és erős munka alatt edzett kebel is a közjóért nemesen dobogó szívet rejthet, s hogy a harcias szellem igenis megfér a közintézetek ápolása szelid érzetével.”¹⁷

Látva az ügybuzgó Mikó Mihály gyergyói sikerét, Balási József arra utasította a szék tisztségét, hogy Al- és Felcsíkon, illetve Kászonban is hasonló gyűjtésre kerüljön sor, és a maga részéről javaslatot is tett a gyűjtőbiztosok személyére: Felcsíkon Szörcei Imrét és Balázs Lajos dullót, Alcsíkon Tompos János dullót, Kászonban pedig magát az alkirálybíró, Székely Károlyt látta alkalmasnak e feladatra. Ugyanakkor, a biztosabb siker érdekében jónak látta megfogadni Mikó Mihály azon javaslatát, hogy megszólítsa a két székely határőrezred parancsnokságát,

16 A Mikó Mihály gyergyószéki jegyző által beterjesztett jelentésben a saját maga által megajánlott 100 forint nem szerepel, azonban megemlékezik róla az *Erdélyi Híradó* tudósítása. – *Erdélyi Híradó*, (1847. február 28.) 226. szám.

17 *Erdélyi Híradó*, (1847. február 23.) 225. szám.

illetve a szék területén működő római katolikus espereseket is. A sikerre – saját bevallás szerint – minden oka megvolt, hiszen a Műipariskola tervét a legmagasabb helyeken is pártolandónak találták. Mint írja: „fő-kormányzó urunk öexcellenciája maga hozta nékem elé, miszerint a meggyarapodott, s magok örökségeket már igen apróra el daraboló szé-kelysége az iparoskolák felállítással ipar elémozdításával lehetne legcélarányosabban segélleni”.¹⁸

Ezen a ponton a Székely Műipariskola ügye és az arról folyó közvi-ta magasabb fórumokra helyeződött át, Csíkban pedig a kezdeti felfo-kozott hangulat lassan lehült, és a gyergyói megajánlásokon túl érdemi előrelépés jó ideig nem is történt, mi több, 1847. május 3-án Csíkszék közgyűlése olyan határozatot hozott, hogy az ipartanoda javára törté-nő befizetések felfüggesztésre kerülnek mindaddig, míg az országgyű-lési követek haza nem térnek Kolozsvárról, ott ugyanis az iskola ügye „kivánatos eredményt ígérőleg vagyon célba véve”.¹⁹ A kolozsvári or-szággyűlés székely követei Balási József csíki főkirálybíró elnöklete alatt két rendben is üléseztek a Műipariskola ügyében, előbb 1847. már-cius 18-án, majd 20-án. Az itt felvett jegyzőkönyv egy igen érdekes for-rás, amelyből – az ipartanoda létjogosultságának indoklása által – a kö-vetek Székelyföldről alkotott képe is kibontakozik. Kissé talán elfogult vázlat Székelyföld gazdasági és népességi viszonyairól, illetve a mu-tatkozó lehetőségekről, de mégis tanulságos összegzés, amely előreve-títi a század második felének és a 19-20. század fordulójának súlyos problémáit: a szűkös és silány termőföld, illetve a népességszaporu-lat okozta megélhetési gondok, a mezőgazdaság kizárólagossága a ter-melésben, a földbirtok elaprózódása, és utóvégre az elszegényedés és a kivándorlás. „Noha a népnek szükségei éppen olyan arányban szapo-rodnak, amily arányban a népesedés nő, a föld oszlik, s következőleg a nép tehetsége csökken, mégis a székely nemzet kebelében (elmellőzve itt azt, hogy a kereskedés átaljában idegen nemzetbéliek által folytatta-tik) a nagyobb rész, csaknem az egész, mindazt mire a kézi míviek kö-zül szüksége lehet, idegentől veszi, míg maga az egyetlen fán, s azokon

18 Lásd a Függelék 3. számú iratát.

19 Lásd a Függelék 5. számú iratát.

kívül, melyeket más alakban nagyobb áron ismét visszaveszen, semmit idegennek nem ad.” A tanácskozáskor szerint a lakosságnak az ipar és kereskedelem fejlesztése, illetve az ezekkel kapcsolatos szaktudás minél szélesebb körben való biztosítása adhat reményt: „a földművelésnél felesleges kezeknek kereskedés és mesterségek különböző ágaira elosztása, s így oly intézeteknek – melyekben az ezek kifejezésére szükséges alapesmeretek és tudományok a székely nemzet ifjai által megszerztethetnének – létrehozása lenne egyedül képes”. E meggyőződésből kiindulva, nélkülözhetetlennek találják egy műipariskola felállítását a Székelyföldön, „az aziránti javallatot magokévé teszik [...], s ennek minél előbbi létesíthetését a nemes székely nemzet buzgó s áldozatokkal is hozzájáruló közremunkálását múlhatatlan szükségesnek látják”.²⁰

Határozat született arról, hogy a felállítandó ipartanoda pártfogójául széki gr. Teleki Józsefet, Erdély gubernátorát kell megnyerni, illetve hogy a befizetett összegek kihelyezésével és kamatoztatásával egy bizottságot kell megbízni, amelynek társelnökeiül meg is választották Kovács Miklós erdélyi püspököt és gr. Lázár László erdélyi kancellárt, bizottmányi tagokká pedig kinevezték gr. Mikó Imre, Cserei Farkas, br. Bornemisza János, Szabó Lajos főkormányiszéki tanácsosokat, Matskási Lajos, Petrichevich-Horváth Albert, id. Balási József, Gál József, Dindár Antal főkirálybírókat, Gálfalvi Imre, Henter János, Kabos Dániel királyi táblai ítélőmestereket, Gál János, Barátosi Antal táblai ülnököket, id. gr. Bethlen Ferenc, gr. Kemény József, gr. Mikes János, gr. Kálnoki Dénes, gr. Tholdalagi Ferenc, gr. Béldi György, gr. Béldi Ferenc, Kedves István apát, br. Henter József királyi hivatalosokat, br. Wesselényi Miklós, gr. Bethlen János, br. Apor József, Antal Imre, Fosztó Ferenc, Mikó Mihály, Gyöngyösi Lajos, Kovács Dániel, Demeter József, Szeles Károly és Lázár Mihály országgyűlési követeket, illetve Tompa Simont, Brassai Sámuel és Dávid Antal Mózes. Határozat született arról is, hogy bizottmány alakul a tanoda működési szabályzatának kidolgozása céljából – ennek elnöke a lelkes színház- és művészetbarát gr. Mikes János lesz, tagjai pedig a történettudós gr. Kemény József, a reformpolitikus ifjabb gr. Bethlen János és az ak-

20 Lásd a Függelék 4. számú iratát.

kor már neves unitárius kollégiumi tanárként működő Brassai Sámuel. A tanácskozók úgy döntöttek, hogy a székely követek tanácsa által majdan elfogadott működési szabályzat és az iskola megalapítására vonatkozó kérelem „legmagasabb helyre” való eljuttatására, illetve a királyi hozzájárulás kieszközlésére az intézet pártfogóját, gr. Teleki József kormányzót kéri fel.

Hogy a kinevezett bizottmányok milyen eredménnyel munkálkodtak, arról nincsenek adatok, de úgy tűnik, hogy 1847 decemberében a Műipariskola ügye újabb lendületet vett, a Főkormánysház ugyanis leiratban szólította fel az ipartanoda javára adakozókat, hogy megajánlásukat a tartományi pénztárba fizessék be, és ugyanezen leirat hatására Csíkszék közgyűlése is újabb határozatot fogadott el, ezúttal a csíki és kászonai gyűjtőbiztosok személyéről – Felcsíkon Balázs Lajos, Szörcei Imre és Lázár Antal, Alcsíkon Tompos János, Bors Lázár, Élthes Lajos és Tankó Ferenc, Kászonban pedig Balási Sándor –, illetve a befolyó összegek kezelésével megbízott testület összetételéről, ez utóbbit három gyergyószéki tisztviselő: Puskás Ferenc, Györffy Dénes és Deák Antal alkották. Balási József főkirálybíró lelkes hangvételű felhívást tett közzé, melyben együttműködésre szólította fel a szék alkirálybíráit és dultóit, illetve a kinevezett gyűjtőbiztosokat, nyomatékosítva, hogy az ő felelősségük a nemes ügy népszerűsítése és a gyűjtés eredményes lebonyolítása: „A mindennapi tapasztalásból felmerült azon meggyőződés, hogy tanító intézeteinkben az ifiak azon tudományokban műveltetnek, melyek papi és hivatali tisztek viseléséhez szükségesek – ezen két út pedig már annyira vagyon ifiakkal eltelve, hogy nagyobb része a tanult ifuságnak kenyér nélkül maradván, minden művelődés mellett csak személyére békövetkező inségre számíthat – arra bírta kebelünkben Gyergyó Remetéről származott Dávid Moyzes atyánkfia, hogy nemcsak az úri pálya, hanem az anyagi jólétnek is elérhetésére műipariskola felállításáról gondoskodjon, és e szent célra terhes fáradsággal szerzett vagyonából 10 000 váltó rhénes forintot ajánlott is. E szép példa több hazafi érzéssel bíró kebleket kisebb ugyan, de mégis kitűnő szép ajánlatokra buzdítván [...] oly szép összeget gyűjtött és részint kötelezett le Gyergyóból, mely újabb ösztönt nyújtott a lel-

kesedésre. [...] Hogy Gyergyónak ezen jó példáját törvényhatóságunk több kerülete is erejekhez képest előre kövessék – ezt a közérdek és nemzetünk szaporodás mellett a föld elég élelmet nem nyújtó eldaraboltsága mellett önbecsületbeli érzésünk kívánnya, de a keblek ennek követésére nem lévén még elkészülve – szükség azoknak célravezető hevítéséről előre gondoskodnunk...”²¹ Nincsenek adatok arra vonatkozóan, hogy a kinevezett gyűjtőbiztosok milyen eredménnyel teljesítették a rájuk bízott feladatot. Vélhetően munkájukat hátráltatták 1848 tavaszának eseményei, hiszen a széki előljárók, tisztviselők a forradalmi kormány hivatalba lépését követően egészen más feladatokkal lettek megbízva, majd, ahogy telt az idő és vált egyre feszültebbé a helyzet Erdélyben, úgy egyre kevesebb mód és energia maradt a Műipariskola tervével foglalkozni, illetve egyre kevésbé volt anyagi lehetőség az ügy támogatására. A Műipariskolára vonatkozóan 1848-ból kizárólag negatív előjelű értesülések maradtak ránk: be nem fizetett megajánlások, ez ügyben küldött fizetési felszólítások, illetve egy különös kérelem a gyergyószentmiklósi közönség részéről, miszerint visszakérlik az 1847-ben befizetett 350 rajnai forintot és annak kamatját. Természetesen Csíkszék közgyűlése nem tehetett mást, mint elutasítani a szokatlan igényt, hiszen a befizetett összeg már kamatra volt kihelyezve, ugyanakkor veszélyes precedenst teremthetett volna egy ilyen kérelem jóváhagyása. Valószínűnek látszik, hogy a szabadságharc hónapjaiban – a politikai események és az abból fakadó bizonytalanság miatt – a támogatók zöme nem volt képes teljesíteni a vállalását, így az eredetileg megajánlott összegnek a legjobb esetben is az ötöde-negyede folyhatott be. Az iskolaalapítást kezdeményező Dávid Antal Mózes 1849 legelején meghalt, magasztos terve pedig a polgárháborús események közepette szertefoszlott.

A szabadságharc összeomlását követő neoabszolutizmus idején nem volt időszerű elővenni a Székely Nemzeti Műipariskola ügyét, az új politikai rendszer egyáltalán nem kedvezett a helyi, még kevésbé a „nemzeti” kezdeményezéseknek, így az ötlet lassan feledésbe merült, az ipartanoda javára 1846–1848 között befolyt és kamatra kihelyezett

21 Lásd a Függelék 8. számú iratát.

pénzösszegek sorsa pedig a kortársak számára is zavaros és bizonytalan volt. „Ami a Dávid Antal által alapítványul letett 10 000 váltóforintot illeti, erre nézve következő adatokkal bírunk: ő még életében átadatott volt a királyi kormányzéknek kötlevelekben bizonyos mennyiséget, ú.m. Kolozsvárt orvostudor Szombatfalvi úrnál kiadva volt 2000 váltóforint, Tordán Felvinci nevű gabonakereskedőnél kiadva volt 2000 váltóforint, Marosvásárhelyen singes kereskedő Issikuc Imrénél kiadva volt 512 váltóforint. Marosvásárhelyt a Szent Király utcai házát kötötte le, s midőn meghalt – 1848-ban²² – háza eladatván, a helybeli nemmes tanács évenkénti kamatra átvett 1891 forint 32 1/2 krajcárt pengő pénzben, mint az ipartanodai alapítványhoz tartozó összevet. [...] Kiválólág igényli figyelmünket, s mindnyájunk által – kik nemzetünk jobb jövőjét munkába venni akarjuk – megfontolást sürget Dávid Antalnak az említetteken kívül hátrahagyott vagyona örökösének javára tett azon végrendelkezése, minélfogva: az általa kitűzött ipartanodai cél ha el nem érettetnék, azaz: hogy ha a tervezett ipartanoda bárminő előre nem látható akadályok miatt megbuknék – ez esetre az általa alapítványul letett 10 000 váltóforint örökösének nevezi ki a többi vagyonát öröklött egyént. Hiteles adattal bírunk, hogy egy bizonyos ügyvédnek 1000 váltóforint van ígérve azon esetre, hogyha a 10 000 váltóforintot törvény útján birtokába juttatja az említett örökösnek.”²³ A *Marosvásárhelyi Füzetek*ben megjelent tárca szerzője, Nagy I. írását a következő felszólítással zárja: „Nyilatkozzanak a gyergyóiak, hogy miben állanak az 1846-ban tett ígéretekkel, befizették-e és hová? s meg hogy miként állanak az általuk közelebből Gyergyószentmiklóson tervezett ipartanodával; nem lennének-e hajlandók a közös székely ügynek áldozatul vinni saját érdeküket, és a szentmiklósi alaptőke pénzt, olyformán hogy

22 A marosvásárhelyi római katolikus halotti anyakönyv tanúsága szerint Dávid Antal polgár 1849. január 5-én halt meg, 60 éves korában. – Román Országos Levéltár Maros megyei Hivatala Marosvásárhelyen, F 1 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 871. sz. 175. lap. (Köszönet illeti Kocs János családkutatót, amiért az anyakönyv fényképmásolatát rendelkezésemre bocsátotta.)

23 Nagy I.: i. m. 279–281.

Szentmihály helyett Udvarhelyt álljon fel egyesített erővel egy valódi főreáltanoda, melynek létrehozására a többi székely székek is aránylag annyit áldoznának, mint Gyergyó?... Ezen javallat annál sürgetőbb s kiválóbb figyelmet s megalatolást érdemel, mivel megoszolva gyengék vagyunk és maradunk.”²⁴

Ami a fenti írás születésekor, 1858-ban Gyergyószenmiklóson még csak terv volt, az a következő évtizedben végül megvalósult: Haynald Lajos római katolikus erdélyi megyéspüspök közbenjárására 1862 februárjában a császár engedélyezte, hogy a helyi római katolikus főlelaki tanoda alreáltanodával egészüljön ki, az erdélyi Udvari Kancellária pedig 1865-ben nyilvános pályázat nyomán be is töltötte a három tanári állást, így 1866-ban a gyakorlatban is megkezdhetette tevékenységét Székelyföld legelső ipartanodája.²⁵ A létrejött iskola alapvetően eltért Dávid Antal Mózes elképzeléseitől, hiszen felekezeti jellegű tanintézmény volt, mely a katolikus egyház kezdeményezésére jött létre, ráadásul (legalábbis kezdetben) az érdeklődés is meglehetősen alacsony volt iránta: az 1868–1869-es tanévben például mindössze 12 növendék tanult falai között. A kortárs Orbán Balázs így dohogott a sokáig tervezett székely szakoktatás könnyelmű elhanyagolása miatt, mely oktatás megteremtéséhez az 1840-es években még éppen a gyergyóiak voltak hajlandóak nem kis összegekkel hozzájárulni: „Valójában megfoghatatlan, hogy korunkban, midőn a reáltanintézetek szaporítása iránt a közóhaj mindenhol nyilvánul, akkor éppen a túlnépes és mostoha földművelési viszonyok közt vajdudó Gyergyóban mutasson a nép oly kevés ösztönt fiainak ezen ipariskolában való nevelése iránt; valójában e vidék népének szellemi és anyagi felemelkedésére hivatott intézet iránt való hideg közömbössége kimagyarázhatatlan, mert azt nem nevezhetjük másnak, mint egy oly szellemi öngyilkosságnak, mely előbb utóbb keservesen fogja magát megboszulni.”²⁶

24 Uo. 284.

25 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/97.html> (2012. július 4.).

26 Uo. <http://mek.niif.hu/04800/04804/html/97.html> (2012. július 4.).

Közelebb álltak az eredeti elképzelésekhez, és némiképp talán Dávid Antal Mózes tervének kései megvalósulásaiként is tekinthetők a század utolsó évtizedeiben Székelyudvarhelyen létesült, a szakoktatást előtérbe helyező iskolák: a Főreáliskola (1871), illetve a Kő- és Agyagipari Iskola (1893), amelyek állami fenntartású intézményként működtek, valamint az Alsófokú Iparos és Kereskedelmi Iskola (1880), mely utóbbit a város és a helyi iparhatóság tartotta fenn.²⁷

27 Dr. Vajda Emil: *Székelyudvarhely város közoktatási, közművelődési intézetei és egyletei*. In: Emléklap az EMKÉ-nek Székelyföld anyavárosában Székely-Udvarhelyt 1895. június hó 4-én tartott jubiláris disz-közyűlése alkalmából. Szerkesztette Dr. Vajda Emil. Székely-Udvarhelyt, 1895. 38–41.

FÜGGELÉK²⁸

1.

Csiksomlyó, 1846. november 30.

Csikszék közgyűlésének határozata a Székely Műipariskola ügyének pártolásáról és Dávid Antal Mózesnek a széki táblabírák sorába való felvételéről.²⁹

Nemes Csikszék rendeinek Csík Somlyón, folyó 1846-ik évi november 30-án rendes elnökség alatt tartott közgyűlési jegyzőkönyve. [...]

19. Olvastatik nemes Udvarhelyszék rendeinek idei 75. közgyűlési szám alatti átirata, melynek rendén Dávid Antal Mózes által a székely nemzet kebelében felállítandó Műipariskola létesítésére tétetett 4000 pengő forint ajánlás gyarapítására e szék rendei is részvény gyűjtése eszközzésére felszólíttatnak, egyszersmind nevezett Dávid Antal Mózesnek a közügy mellett ily nagymértékben kimutatott hazafi készsége méltánlásául hivatalbéli táblabírák sorába léendő felvétele igényeltetik.

A rendek az átirat minden részleteiben pártolván a felszólító nemes szék nézeteit, azt átaljában elfogadták, s hogy részvény-gyűjtése annál foganatosabban eszközöltethessék, a tisztségnek kötelességévé tétetett maga kebeléből kinevezendő alkalmas egyének által a felállítandó inté-

28 A Függelékben szereplő szövegek esetében az átiró forrásközlés szabályait igyekeztem követni, így a levéltári források a szélesebb közönség számára is hozzáférhető változatban, a mai magyar nyelv szabályainak figyelembe vételével kerültek közlésre, indokolt esetekben azonban bizonyos archaizáló formákat megőriztem, olyanokat, amelyek érzékeltethetik a korabeli beszélt nyelv sajátosságait. Ugyancsak eredeti állapotukban szerepelnek a család- és helynevek is. Az értelmezést megkönnyítendő, kijavítottam a nyilvánvaló elírásokat, jelöltem az eredeti szövegekben nem mindig következetes központosítást, feloldottam a dátumokat és a rövidítéseket.

29 Román Országos Levéltár Hargita megyei Hivatala Csikszeredában (a továbbiakban CsLvt), F 27 Csikszék levéltára – Protocollumok, 1. sz., 206r–206v.

zet idves célja felől a falusi népséget értesíteni, valamint szintén meghatározatott az is, hogy Dávid Antal Mózes értesítettessék a hon oltárára tett áldozata méltánlásául szerkezendő egy átiratban afelől, hogy itten is a hivatalbéli táblabírák sorába mai napon felvétetett.

2.

Kolozsvár, 1847. január 15.

Mikó Mihály gyergyószéki jegyző jelentése Balási József főkirálybíróhoz: betergyíti a Műipariskolát támogató gyergyószéki közösségek és magánszemélyek jegyzékét, javasolja a katonai és egyházi előjáróknak felhívások és aláírási ívek általi megkeresését.³⁰

Méltóságos Főkirálybíró Úr!

Miután közelebbi közgyűlésünk a Dávid Mózes Antal úr által felállítatni javallott Székely Műipariskolára önkéntes aláírást határozott volna, noha akkoron még a nemes szék tisztségétől a felszólítás meg nem érkezett vala, az országgyűlésre lett elindulásom előtti néhány napokban mind a gyergyai közönségeket, mind több egyeseket e cél elérésére felszólítottam – mennyire süker koszorúzta felszólításomat az alázatosan ide zárt azon jegyzékből, melybe az aláírók nevei és aláírt összegek feljegyeztetvék, ki fog tűnni – ugyanazon jegyzékből kitetszedvén az is, hogy egyfelől az idő rövidsége miatt kötelezvényt némelyektől nem vehettem, s másfelől azon jegyzéken még némely oly egyének nevei nem tanálatnak fel, hasonlóul az idő rövidsége miatt, kiknek hazafi buzgalmokról meg vagyok győződve, ugyanazért míg részint az előbbi hiány kipótoltatik, részint az utóbb érintettek aláírása is elkövetkezik, méltóságod engedelmeiből a meglévő kötelezvényeket kezemen tartom, a kiegészítés után azokat és azon összegeket, melyeknek fizetési határnapjuk addig békövetkezik, méltóságod s a tekintetes nemes szék rendei elébe terjesztendő, addig is mivel a szárhegyi közönség az ez évre aláírt 100 pengő forintokat nyugtatványom mellett kifi-

30 CsLvt, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCLXVI/48. Az irat iktatószáma: E 24-1847.

zette, szükségesnek látom azt itt nyilvánítani, hogy azt is az előbb érintett alkalommal nyújtandom bé.

Mivel továbbá kénytelen vagyok megvallani, hogy ez ügy elősegítése körüli igyekezetemben mind az egyházi, mind a katonai előjárásoknál hő ügybarátokra tanáltam, igen szükségesnek vélném, hogy az érintett hatóságok keblü kormányai az ügy pártfogására s magok körökben is aláírási ívek kibocsátására minél előbb szólíttatnának fel, alázatos tisztelettel lévén a méltóságos főkirálybíró úrnak alázatos szolgálja,

Mikó Mihály nemes Gyergyószék jegyzője.

Kolozsvárt, januárus 15-én, 1847.

[A hátoldalon Balási József főkirálybíró feljegyzése:] Béadatott februarius 5-kén 1847 a tisztséghez.

[Melléklet:]

Jegyzéke a Székely Műipariskola gyarapítására tett önkéntes ajánlatokról szóló kötelezvényeknek

Rendszám	Nevei az ajálkozóknak	Egyszer, mindenkorra		Több évi fizetésekre ajálkozókra nézve				A fizetés határnapja
				Az évek száma, melyekig fizetne		Éven- ként		
		Rft	x	Szám szerint	Betű szerint	Rft	x	
1.	Alfalvi elegyes kö- zönség	-	-	5	öt	50	-	1-a Januar
2.	Szárhegyi elegyes közönség	-	-	5	öt	250	-	1-a Januar

Rendszám	Nevei az ajálkozóknak	Egyszer, mindenkorra		Több évi fizetésekre ajálkozókra nézve				A fizetés határnapja
				Az évek száma, melyekig fizetne		Éven- ként		
		Rft	x	Szám szerint	Betű szerint	Rft	x	
3.	Ditró elegyes közönség	-	-	5	öt	300	-	2-a Maji
4.	Remetei elegyes közönség	-	-	5	öt	50	-	1-a Maji
5.	Gyergyó Szent Miklósi elegyes közönség	-	-	5	öt	350	-	ultima Maji
6.	Újfalvi elegyes közönség	-	-	5	öt	20	-	29-a Septemb.
7.	Csomafalvi elegyes közönség	-	-	5	öt	20	-	29-a Septemb.
8.	Kilényfalvi [!] elegyes közönség	-	-	5	öt	25	-	29-a Septemb.
9.	Tekerőpataki közönség	-	-	5	öt	40	-	Szent György nap
10.	Puskás Ferenc	-	-	5	öt	20	-	2-a Maji
11.	Györffy Dénes	-	-	5	öt	5	-	2-a Maji
12.	Sánta Imre kilényfalvi [!] lelkész	-	-	5	öt	5	-	2-a Maji

Rendszám	Nevei az ajálkozóknak	Egyszer, mindenkorra		Több évi fizetésekre ajálkozókra nézve				A fizetés határnapja
				Az évek száma, melyekig fizetne		Éven- ként		
		Rft	x	Szám szerint	Betű szerint	Rft	x	
13.	Benedek Ferenc gyalogkatona és jubilátus káplár	-	-	5	öt	7	30	Szent György nap
14.	Fülöp András gyalogkatona és esküdt	-	-	5	öt	5	-	2-a Maji
15.	Puskás Lajos	-	-	5	öt	5	-	2-a Maji
16.	Weégh András	-	-	5	öt	5	-	2-a Maji
17.	Andrási Antal alfalvi lelkész	-	-	Egész életében évenként 25 ft				1-a Január
18.	Eránosz Jeremiás	-	-	5	öt	25	-	Márc. 2-án
19.	Simon Sándor százasos	25	-	-	-	-	-	Márc. 2-án
20.	Elekes István gyalogkatona újfalvi	2	30	-	-	-	-	Márc. 2-án
	Lázár András	2	30	-	-	-	-	Márc. 2-án
	Mihálydeák István gyalogkatona	2	30	-	-	-	-	Márc. 2-án
	Deák Lajos huszárkatona	2	30	-	-	-	-	Márc. 2-án
21.	Bajkó Márton őrmester	-	-	5	öt	2	-	Május 2-án

Rendszám	Nevei az ajálkozóknak	Egyszer, mindenkorra		Több évi fizetésekre ajálkozókra nézve				A fizetés határnapja
				Az évek száma, melyekig fizetne		Éven- ként		
		Rft	x	Szám szerint	Betű szerint	Rft	x	
22.	Vargyas Imre	25	-	-	-	-	-	Márc. 29-én
23.	Geréb Elek táb- labíró	-	-	5	öt	10	-	Május 2-án
24.	Csobotár György oláh lelkész	25	-	-	-	-	-	Május 2-án
25.	Györfi János reme- tei plébános	-	-	5	öt	25	-	Május 1-én
	Reversalis nélkül aláírtak							
	Bernád Antal	-	-	5	öt	20	-	
	Bernád Imre	-	-	5	öt	20	-	
	Veres István	-	-	5	öt	20	-	
	Túri Lázár	-	-	3	há- rom	17	-	
	Geréb Rozália	-	-	5	öt	10	-	

A Műipariskolára utánpótlólag aláírtak:

Mészáros Antal egész életében, évenként 25 ft.

Albert Mihály újfalvi lelkész öt évek alatt összesen 100 váltó ft.

Lázár Alajos csomafalvi lelkész 62 ft. 30 xr.

Serfőző Ignác szárhegyi lelkész 150 ft.
Vákár Lukács tekerőpataki lelkész 62 ft. 30 xr.

3.

Kolozsvár, 1847. február 8.

Kászonimpéri Balási József főkirálybíró Csíkszék tisztségéhez írott utasításának fogalmazványa a Műipariskola ügyében: tájékoztat az iskola javára megajánlott, illetve begyűlt összegekről, és javaslatokat tesz csíki és kászeni gyűjtőbiztosok kinevezésére.³¹

A Csíki Tekintetes Tisztséghez. Kolozsváron, február 8-án, 1847.

A Dávid Mózes Antal úr által felállíttatni intézett Székely Műipariskola felállíthatására szükséges segedelem felgyűjtése tárgyában gyergyói jegyző s mostan országgyűlési követ, tekintetes Mikó Mihály úr ezen segedelem megszerzésére nézve Gyergyószéket illetőleg minő szorgalommal és sikerrel munkálkodott legyen, azt az itten hozzám beadott s hív másolatban ezennel közölt Jelentés és Jegyzék nyilvánítja, kitetszik ebből, hogy az írt célra öt esztendőig, évenként fizetendő 1306 váltó rhénes forint 30 krajcár öszvegben bé fog gyűlni 6532 váltó rhénes forint 30 krajcár, s egyszer mindenkorra befizetendő öszveg ígértett 85 váltó rhénes forint, és így öszvesen már ígérve s igen kevés híján lekötelezve vagyon 6617 váltó rhénes forint 30 krajcár, s Gyergyóból még több reménlendő; mindezeket azért kívántam a tekintetes tisztséggel – Mikó Mihály úrnak még honnyában a felszólítás és szerkesztendő kötelezvények tárgyában tett Jelentése nyomán – közölni, hogy a tisztelt buzgó úr munkálata mintául szolgálván, írassa a tekintetes tisztség annyi példányban az hány aláírási ívet és gyűjtőbiztost fog a két Csík és Kászon székben kinevezni, részemről buzgolkodások tekintetéből is alkalmasnak tanálnám Felcsíkon az Hatfaluban tekintetes Szörcesei Imre, azon alól a dülőbiztos Balás Lajos, Alcsíkon ugyan dülőbiztos Tompos János, Kászonban pedig magát a királybíró, tekintetes Székely Károly urat; ha célarányosabban látja a tekintetes tisztség

31 CsLvt, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCLXVI/48. Az irat iktatószáma: E 24-1847.

rendelkezhetni, arra nézve szándékát, ügyekezeti akadályozni nem kívánom. Igen üdvösnek találom Mikó Mihály úrnak még azon ajánlatát is: hogy ezen ügyekezet előmozdítása végett a két ezredi parancsnokság s a főtisztelendő esperes urak is megkéressenek; az ügynök felsőbb helyről pártoltatását azért is reménlem: hogy főkormányzó urunk öcellenciája maga hozta nékem elé, miszerint a meggyarapodott s magok örökségeket már igen apróra el daraboló székelységen az iparoskolák felállításával ipar előmozdításával lehetne legcélarányosabban segíteni. Ezen ügy lelkes kezelését újra is ajánlva, vagyok...

4.

Kolozsvár, 1847. március 18.

A kolozsvári országgyűlésen tartózkodó székely követeknek a Műipariskola ügyében folyó tanácskozásán felvett jegyzőkönyv.³²

A Nemes Székely Nemzet kebelében Székely Udvarhelyen egy Műipariskola alapítása tárgyában tartott gyűlés jegyzőkönyve.

Első ülés. Kolosvárt, martius 18-ikán 1847-ben csíkszéki főkirálybíró kásonimpéri Balási József atyánkfia elnökle alatt.

1. Elnök atyánkfia előadja, hogy mivel értésére esett, miszerint egy Székely Udvarhelyt felállítandó műipariskolára több helyekről önkéntes adakozások ajánltattak, szükségesnek vélte a székely nemzet érdekében ez ügy több pártolót jelen országgyűlésünk folyama alatt az efeletti tanácskozásokra, s ha célszerűnek találtatik a javallatba hozott intézet alapíthatásának elősegéllése körüli gondoskodásra, annyival is inkább meghívni e jelen gyűlésbe, mivel aziránt több helyekről felszóllított.

2. Javallatba tétetik miszerint, mielőtt a tárgyhöz szöllanának, hogy a kitűzött tárgy feletti tanácskozások egymással egybefüggésbe lehesenek, szükség lenne az ezen tárgy feletti tanácskozandó ülésekről jegyzőkönyvet vinni, s avégre a gyűlés egyik tagját megbízni.

32 CsLvt, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCLXVI/48. Iktatószám nélkül.

A javallat elfogadtatván, az érdekelt tárgy felett tanácskozendó gyűlések jegyzőkönyvei szerkesztésére csíkszéki követ Mikó Mihály atyánkfia megbízott.

3. Előadatik, hogy miután remetei Dávid Mózes Antal székely házánkfia azon lelkes felszólítását, melyet több évekkel ezelőtt egy, a székely nemzet számára felállítandó műipariskola tárgyában 10 ezer váltó forintok ajánlása mellett, hírlap útján közhírré tenni kívánt, nemcsak közméltánylat követé, hanem – ha mindaz, mi eddig elé több székely nemzetbeli egyénektől és közönségektől ajáltatott, figyelembe vétetik –, a nemes szándékot a létesülés aránti kecsegtető remény méltán kuszorúzta, s mivel továbbá egy műiparoskola felállítását nemcsak a megállított s eddigelé összesen közel 20 ezer forint körül álló öszveg rendeltetésére leendő célirányos fordítása sürgeti, hanem egyszersmind a Székelyföld fekvéséből, s evvel egybefüggőleg az elnépesedett székely nemzet helyzetéből fölmerülő mellőzhetetlen szükség teszi nélkülözhetetlenné, javalltatott miszerint szükség lenne: először, hogy ezen Székely Udvarhelyen fölállítandó Műipariskola aránti egyes javallatot e gyűlés tenné magáévá, másodsor, annak létesítése könnyítése és elősegítése tekintetéből neveztetnék egy bizottmány, mely e gyűlésnek minél előbb, még a jelen országgyűlés ideje alatt, egy tervet adjon elő aziránt, midőn lehetne a székely nemzet szükségéhez mérve egy műipariskolát alapítani az említett helyen, hogy azon terv megvizsgáltatván, és az alaptőke megszerzése és kezelése aránti módok megállítatván, a szabályok megerősítésére s az intézet legkegyelmesebb engedelme is eszközöltethessék.

Az ezen indítvány feletti tanácskozások nyomán következő határozatok hozattak:

Hogy egy műipariskolát a Székelyföld jelen körülményeiből fölmerülő szükségek nélkülözhetetlenné tesznek, azt egy tekintet a Székelyföld viszonyaira kétségtelenné teszi, ugyanis azon kedvetlen körülményeknek, melyek e hazában a földművelésre fordított szorgalmat többnyire megüsitják, leginkább a Székelyföld van kitéve, mely ha földje kiterjedtebb és termékenyebb lenne is, a mindenfelől buján termő földű szomszédságok között természetményeit kelendővé s me-

zei gazdaságát egyéb szükségei fedezésére elégségesen jövedelmezővé tenni képes nem lenne, annyival kevésbé jelenleg, midőn az érintett körülményen kívül szűk föld s nagyobbára silány éghajlat egyesülnek a székelyföldi mezei gazdaságot minden kecsegtető jövendőtől megfosztani, s ha már figyelembe vétetik, hogy nemcsak azon roppant népesség, mely a parányi Székelyföldet lakja, minden más életmódtól elzárva egész erejét azon földművelésre fordítja, mely a nagyobb résznek az év kétharmad részére elégséges jövedelmet nem nyújt, sőt midőn a népesedés naponta nő s a föld éppen azon arányban oszlik, s egyesek kezeibe kevesedik, mégis a megszorodott népességnek semmi más életmód aránti kinézése nem lehet, s a szaporodott népesség egész ereje fordítatik a megfogyatkozott földművelésre, semmi kétség fenn nem marad – valamint az aránt, hogy a megfogyatkozott föld a szaporodott népességnek elég elfoglaltatást nem adván, számos tagokat teszen nélkülözhetőkké, kik más foglalatosságot nem ismervén, az élet szükségeiben legelőbb fognak fogyatkozást szenvedni –, úgy az iránt is, hogy a népesedés szaporodásával kapcsolatban lévő birtok-eladarabolás, s az egész nemzet erejének minden más foglalatosság mellőzésével a földművelésre halmazásából átaljában a székely nemzetnek eltehetetlenedése fog bekövetkezni.

Az életszükségeiben megfogyatkozott néposztály, miután keblében a szülötte földhőzi szilárd előítélet-teljes ragaszkodás – ez egyszerű, eredeti s becslésre méltó alapja a hazaszeretetnek – az élet megszerzése aránti vággyal kétes kimenetelű harcot vívott, vagy a statusnak haszonvehetetlen tagjává válik, ha győz az első, vagy szülötte földétől búcsút véve, ha a második győz, a statust azon kezeiktől fosztja meg, melyek – ha midőn a földművelésnél feleslegekké váltak – hasznos foglalatosságokra elosztattak, a közjóllét előmozdítása körül sükeresen működhetek volna, s ily viszonyok között a népesedés nevedése – mely ha minden kéz célirányosan elosztatik, a közvagyonosodás kétségtelen alapja – a székely nemzetnél megfordítva, éppen elszegényülésre vezet.

Ez általános eltehetetlenedés gyorsabb és biztosabb bekövetkezését csalhatatlan hatással segílli elő azon tetemes pénzöszevnek, melyet a székelység évenként gabonáért a szomszéd Moldova és Oláhországnak

kiadni, s az egész országra is közvetőleg káros befolyással az e hazában forgásban lévő pénz mennyiségből levonni kénytelen, úgy azon kellemetlen körülmény is, miszerint noha a népnek szükségei éppen olyan arányban szaporodnak, amily arányban a népesedés nő, a föld oszlik, s következőleg a nép tehetsége csökken, mégis a székely nemzet kebelében (elmellőzve itt azt, hogy a kereskedés átaljában idegen nemzetbeliek által folytattatik) a nagyobb rész, csaknem az egész, mindazt mire a kézi mívelés közül szüksége lehet idegentől veszi, míg maga az egyetlen fán, s azokon kívül melyeket más alakban nagyobb áron ismét visszaveszen, semmit idegennek nem ad.

Ezekből kiindulva, erős meggyőződése jelen gyűlésnek, hogy e kedvetlen jövődőt, mely a fennebiek által csálthatatlanul előidéztek, s mely a székely nemzetet magát fenntartani s a status iránti törvényes kötelességeit hordozni elégtelenné teendi, semmi egyéb, csak a földmívelésnél felesleges kezeknek kereskedés és mesterségek különböző ágaira elosztása, s így oly intézeteknek – melyekben az ezek kifejezésére szükséges alapesmeretek és tudományok a székely nemzet ifjai által megszerezethetnének – létrehozása lenne egyedül képes elhárítani, s e meggyőződésből kiindulva, miután egy műipariskolát éppen e célra vezetőknek tekintenek, az első ajánlattévő Dávid Antal iránti méltánylatuk kifejezése mellett egy műipariskolának Székelyföldön a megnevezett helyen leendő fölállítása nélkülözhetetlen szükségességét határozatilag elismerván, az aziránti javallatot magokévá teszik, s szintűgy határozatilag kimondják, miszerint ennek minél előbbi létesíthetőségét a nemes székely nemzet buzgó s áldozatokkal is hozzájáruló közremunkálását múlthatatlan szükségesnek látják.

Ami már e műipariskola létesítése módját illeti, arra nézve határozottat, hogy:

a) Főkörmányzó széki gróf Teleki József úr önamagyméltósága egy az említett műipariskola fölállítása s kezelése szabályait elintéző, közelebbről tartandó gyűlésből kinevezendő küldöttség által tisztelettel kéressék meg a felállítandó műipariskola pártfogójául.

b) Neveztessek egy bizottmány, mely mihelyt még a jelen országgyűlés alatt egy, a székely nemzet viszonyaihoz és szükségeihez alkal-

mazandó műipariskola aránt – valamint szintén az előlegesen kiszámítandó költségek mikénti megszerzése aránt is – e gyűlés határozand, rögtön értekezessék az első javallattevővel, úgyszintén más ajálkozókkal is, az ajánlott összegek biztosítása és kamatoztatása aránt, úgy azokat az általa helyeseknek találandó módokon gyarapítani megbízassék és fölhatalmaztassék.

c) Ezen választmány elnökül az a. pont szerint kinevezendő külödttség által erdélyi püspök tusnádi Kováts Miklós öngyméltósága és tartományi korlátnok szárhegyi méltóságos gróf Lázár László úr kineveztetvén, bizottmányi tagokká főkormányszéki tanácsosok gróf Mikó Imre, Cserei Farkas, báró Bornemissza János, Szabó Lajos; fötiszték Matskási Lajos, Horváth P[etrichевич] Albert, idősb Balási József, Gál József, Dindár Antal; királyi táblai ítélőmesterek Gálfalvi Imre, Henter János, Kabos Dániel, ülnökök Gál János, Barátosi Antal; királyi hivatalosok idősb gróf Bethlen Ferenc, gróf Kemény József, gróf Mikes János, gróf Kálnoki Dénes, gróf Toldalagi Ferenc, gróf Béli György, gróf Béli Ferenc, Kedves István apát, báró Henter József; követek báró Vesselényi Miklós, gróf Bethlen János, báró Apor József, Antal Imre, Fosztó Ferenc, Mikó Mihály, Gyöngyösi Lajos, Kováts Dániel, Demeter József, Szeles Károly és Lázár Mihály atyánkfiai, országgyűlési tagokon kívül: Tompa Simon, Brassai Sámuel és Dávid Antal ki-nevezetnek.

d) A fennebbiek szerint az alaptőke biztosítására és lehető növelésére a bizottmány megbízatván, az Intézet föllállíthatása aránt öfelsége legkegyelmesebb hozzájárulta kieszközlésére a szabályok közlése mellett pártfogó öngyméltósága lesz megkérendő.

[Második ülés.] 1847-ben Martius 20-kán, az előbbi elnökség alatt.

4. Előbbi jegyzőkönyv hitelesítése után.

5. Egy bizottmány kineveztetése határozatott, mely haladék nélkül megkésztítve a szabályok tervét, azt megállítas végett terjessze e gyűlés elébe, hogy azok megállítatván, a közelebbi gyűlés utolsó pontja értelmében pártfogó öngyméltóságához fölterjesztethessenek, öfelsége kegyes színe elébe juttatás végett. Ezen bizottmány tagjaivá nevezetnek

elnöknek gróf Mikes János, tagoknak gróf Kemény József, ifjabb gróf Bethlen János és tanár Brassai Sámuel.

5.

Csiksomlyó, 1847. május 3.

Csikszék közgyűlésének határozata a Székely Műipariskola javára történő adományok befizetésének felfüggesztéséről az országgyűlési követek hazatérése utáni időszakra.³³

Nemes két Csík, Gyergyó és Kászon székely székek folyó 1847-ik évi május 3-án rendes elnök főkirálybíró atyánkfia elnöksége alatt tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. [...]

18. Elnök atyánkfia örömét nyilvánítja Gyergyószék részéről kimutatott azon meleg részvét miatt, melyet Dávid Mózes előlépése nyomán a nemes székely székek kebelében felállíttatni tervezett Műiparintézet megalapításához járulni buzgólkodtak s egyszersmind az alkalommal kérdés tétetvén, hogy a megajánlott pénz befizetése mikor és hová történnyék.

Határoztatott, hogy miután elnök atyánkfia előterjesztéséből úgy vannak a rendek értesülve, miként ezen intézet mimódoni életbeléptetése az országgyűlésen jelenlévő némely tagok közbejövételénél fogva kívánatos eredményt ígérőleg vagyon mai célba véve, legyenek várakozással az ajálkozók további rendelkezésig a befizetéssel, tudtokra adatván egyszersmind nekik, hogy az ajálott öszvegnek kötelezési határideje is akkor fog kezdődni.

33 CsLvt, F 27 Csikszék levéltára – Protocollumok, 1. sz. 209r, 214v.

6.

Kolozsvár, 1847. december 14.

Széki gr. Teleki József kormányzó, szárhegyi gr. Lázár László kancellár és Gebbel Károly titkár által jegyzett guberniumi leirat Csíkszék közgyűléséhez a Székely Műipariskola támogatására befizetendő pénzösszegek ügyében.³⁴

Címzés: Nemes Csíkszék tekintetes rendeinek hivatalból, Csíksomlyón.

Ő császári és apostoli királyi felsége, Erdély nagyfejedeleme, széke-lyek ispánja, legkegyelmesebb urunk nevében!

Nemes Csíkszék Rendeinek!

Gyergyó Remetei Dávid Mózes Antal által a székely nemzet kebelében felállíttatni tervezett Műipariskolára mind említett Dávid Mózes Antal, mind pedig mások által eddig előajánlott pénzösszegekre nézt – addig is, míg a tervezett Műipariskola felállítása és beszerkezete iránt további rendelkezés keletkezne, ezen Királyi Főkörmány azt határozta, hogy a kérdéselt pénzbeli ajánlatok a hazai pénztárba tétessenek bé – ennél fogva meghagyatik a nemes széknek, miszerint azon magányszemélyeket és közösségeket – melyek az említett Műipariskolára Gyergyó fűszékben Dávid Mózes által beadott s másolatban ide mellékelt jegyzék szerint pénzbeli ajánlatokat tettek – utasítsa arra, miszerint az ajánlott összeget a hazai pénztárba fizessék bé!

Az Erdélyi Nagyfejedelemség Főkörmánya Kolosvárt, 1847 Karácsonhó 14-én tartott üléséből.

Gróf Teleki József

Gróf Lázár László

Gebbel Károly

[Hátoldalán Balási főkirálybíró feljegyzése:] Béadatott Boldogasszonyhó 17, 1848.

34 CsLvt, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCLXVI/48. Az irat iktatószáma a Guberniumnál 14187-1847, a széki levéltárban pedig 233-1848.

7.

Csiksomlyó, 1847. december 17.

Csikszék közgyűlésének határozata Mikó Mihály gyergyószéki jegyzőnek a Székely Műipariskola ügyében tett jelentése alapján: a rendek Al- és Felcsík, illetve Kászonszék területére gyűjtőbiztosokat, a begyűlt pénzüsszegek kezelésére pedig háromtagú bizottságot neveznek ki.³⁵

Nemes két Csík, Gyergyó és Kászon székeknek folyó 1847-ik évi december 15-én Csiksomlyón, főkirálybíró kászonimpéri Balási József atyánkfia elnökle alatt tartott közgyűlési jegyzőkönyve. [...] Harmadik ülés rendes elnökség [alatt] és helyen, december 17-én 1847.

34. Mikó Mihály atyánkfia jelenti, miszerint a Dávid Mózes Antal által felállíttatni indítványozott s e nemes szék rendeinél is meleg pártolásra talált Műipariskola tőkéje gyarapítására bizonyos összevegeket Gyergyószékből már kezéhez vett, amelyeket 140 pengő rajnai forintokban, minden e tárgyat illető irományokkal és az ajánlatot tévők kötelevényeikkel együtt ezen közgyűléshez bé is adván, indítványozza: a) hogy neveztessek Fel és Al Csík, úgy Kászon székek kerületeibe két két egyén, akik – mint történt Gyergyószékben – igyekezzenek a kerületekben is a felhozott alaptőke gyarapítására aláírásokat szerezni; b) hogy a beadott összeg célszerű kezelésére, s bátorságos kihelyeztetés útján kamatoztatására Gyergyószékben neveztessek bizottmány.

Az indítvány elfogadtatván, az első ágára nézt: Fel és Al Csík, úgy Kászon székek részéről alkirálybíró és dűlőbiztos atyánkfiái mellé Felcsíkból Szörcei Imre, Lázár Antal, Al Csíkból Bors Lázár, Éltés Alajos, Tankó Ferenc neveztettek ki; a második ágára nézt: Puskás Ferenc, Györfi Dénes és Deák Antal atyánkfiái bizatnak meg, kik közül Puskás Ferenc atyánkfiának, mint pénztárnoknak kezére is adatott Mikó Mihály atyánkfia által beadott pénzüsszeg, egyéb aránt ennek kamatozás végett biztos helyre leendő kiadatása – az ezután bėjövendőkkel együtt – úgy lészen elintézendő, hogy mindég hárman határozandják el, s a lekötendő kétannyit érő fekvő javak becsűjén egyik a kölcsönöző ál-

35 CsLvt, F 27 Csikszék levéltára – Protocollumok, 1. sz., 219r, 229v-230r.

tal fizetendő napidíj mellett megjelenni köteles leend – a számadás és károsodás esetében a felelet terhe mindhármokat illetendvén.

8.

Csiksomlyó, 1847. december 18.

Balási József főkirálybíró utasítása az al- és felcsíki, illetve kászoni alkirálybírókhoz a Székely Műipariskola ügyében: gyűjtőbiztosokat nevez ki, akik feladatul kapják a lakosság felvilágosítását, illetve minél több támogató személy megnyerését az iskola ügyének.³⁶

A Fel és Alcsíki, úgy Kászoni királybíró urakhoz. Csiksomlyón, december 18-kán 1847.

A mindennapi tapasztalásból felmerült azon meggyőződés, hogy tanító intézeteinkben az ifiak azon tudományokban míveltetnek, melyek papi és hivatali tisztek viselhetésére szükségesek – ezen két út pedig már annyira vagyon ifiakkal eltelve, hogy nagyobb része a tanult ifiúsnak kenyér nélkül maradván, minden művelődés mellett csak személyére békövetkező ínségre számíthat – arra bírta kebelünkben Gyergyó Remetéről származott Dávid Mózes atyánkiát, hogy nemcsak az úri pálya, hanem az anyagi jólétnek is elérhetésére műiparoskola felállításáról gondoskodjon, és e szent célra terhes fáradsággal szerzett vagyonából 10 000 váltó rhénes forintot ajánlott is. E szép példa több hazafi érzéssel bíró kebleket kisebb ugyan, de mégis kitűnő szép ajánlatokra buzdítván, a többek között tekintetes Mikó Mihály múlt országgyűlésbéli egyik követünk és mostani megválasztott – s általam a fel-séges megerősítésig helyettesített – gyergyai királybíró úr még utolsó követségi tiszte előtt buzdítván e célra a kebleket, oly szép öszveget gyűjtött és részint kötelezett le Gyergyóból, mely újabb ösztönt nyújtott a lelkesedésre, minek következtében az ország gyűlésén megjelent székely és vármegyébéli lelkes atyafiak a célba vett intézet létesíthetése nézve hathatós lépéseket már tettek is, miket tisztelt Mikó Mihály

36 CsLvt, F 27 Csikszék levéltára – Iratok, CCLXVI/48. Az irat iktatószáma: E 343-1847.

úr a most tartott közgyűlésen követi számadása közben terjedelmesen előadott, hol a Gyergyóban tett ígéretek felszedése a pénznek kamatozás végett bátorságos helyekre lejendő kiosztása végett közgyűlésileg már rendelkezünk is.

Hogy Gyergyónak ezen jó példáját törvényhatóságunk több kerülete is erejekhez képest előre kövessék – ezt a közérdek és nemzetünk szaporodás mellett a föld elég élelmet nem nyújtó eldaraboltsága mellett önbecsületbeli érzésünk kívánnya, de a keblek ennek követésére nem lévén még elkészülve – szükség azoknak célravezető hevítéséről előre gondoskodnunk, ezen szent célra való munkálkodást a kerületében a közgyűlés, tekintetes uraságodra, dülóbiztossára, és minden e szükségét hamarabb felfogó emberbarátokra, jelesen pedig az Hatfalu neve alatt lévő helységekben tekintetes Szörcei Imre; alább, az Havasalatti falukban dülóbiztos Balás Lajos; az Olt mejékin pedig Lázár Antal; Szent Lélek, Mindszent, Meneság, Szent Györgyre nézve tekintetes Bors Lázár; Bánkfalva, Szent Márton, Csekefalva, Kozmáson Tompos János; [kiszakadva: Lázár]falva, Tusnád és Verebesen Éltés Alajos; [kiszakadva: Csató]szeg, Szent Simon, Szent Imre, Szent Király és Zsögödben Tankó Ferenc; kászoniak minnyájok Balási Sándor urakra bízván, szükségesnek látom, hogy a kinevezett és nemzetünk napról napra szaporodó sarjadékának anyagi szükségét felfogó, s az azon való segedelem szükségét szívén hordó egyének a többeket is erre nézve előre felvilágosítsák, meggyőzzék: hogy bármi kevés segedelemmel járuljanak e nagy célhoz, üdövel azon sokat segél s ha az jelesebb mértékben tett ígélet részenkénti megadása több évekre köteleztetik, és csak a már megadott részekre nézve léssen kamatozás, az ígelandő öszveg is könnyebben beadhatik, hevítsék a kebleket előre a töllök kitelhető adakozásra, és midőn látják munkálkodásoknak foganatját, kérjék ki tisztségünkől az aláírási íveket s a kikérendő katonai előljárók jelenlétekben az ajánlattévőköt foglalják jegyzékbe, s akik nagyobb öszvegek szakaszonkénti megadását több évekre köteleznék, azokra nézve készítsenek bátorságosító³⁷ kötlevelet.

37 Bátorságosít = rég. biztosít, szavatol.

Apró füvenyszemek segédelmével emelkedik lassanként a legnagyobb kőépület, így törekvésünköt üdövel hív kezelés mellett bizonyos siker koronázzandja, az utókor hálája fog lebegni [kiszakadva] alig sejtő mostani ügyekezettünkön.

9.

Ditró, 1848. február 28.

Puskás Ferenc gyergyói helyettes jegyző jelentése Csíkszék tisztségéhez a Műipariskola ügyében: beküldi bizonyos kolosvári illetőségű támogatók jegyzékét, akik az általuk megajánlott összegeket elmulasztották befizetni és kéri hivatalos felszólításukat.³⁸

Tekintetes Tisztség!

A Székely Nemzeti Műipariskola alaptőkéje gyarapítására tett önkéntes ajánlatoknak Gyergyószék részéről bészédő és kezelő tárnokává lett kirendeltetésem alkalmával bizonyos kolosvári ajánlatokról szóló kötelezvények is kezemre bízván, minthogy az illetők ajánlataikat bé nem szolgáltatták, az ezekről jegyzéket ide mellékelve oly alázatos kérelemmel vagyok bátor ezennel a tekintetes tisztséghez béküldeni, miszerint méltóztasson azon urakat ajánlatainak saját kezeikkel írt kötelezvényeik szerénti szorgos kézbesítésére hivatalosan úgy felszólítani, hogy tekintetes László János mérnök úr is a tavalyi és idei illetőségét a közelebb jövő martius végéig múlhatatlanul bészolgáltassa. Alázatos tisztelettel lévén a tekintetes tisztségnek alázatos szolgálja,

Puskás Ferenc Gyergyószéki helyettes jegyző.

Ditró, február 28-án, 1848.

[Balási József feljegyzése:] Béadatott Böjtmás 2-án, 1848.

[Ismeretlen kéz általi feljegyzés:] A benn írtaknak név szerint.

38 CsLvt, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCLXVI/48. Az irat iktatószáma: 222-1848.

10.

Csiksomlyó, 1848. március 9.

Csikszék tisztsége által kibocsátott felszólító levél László János mérnökhöz a Székely Műipariskola javára megajánlott pénzösszeg befizetése tárgyában.³⁹

Címzés: Nemes Csikszék tisztségétől, mérnök tekintetes László János úrnak hivatalból, Kolosvárt.

Tekéntetes Mérnök Úr!

Alapítandó Székely Nemzeti Műiparoskolának e székből gyűlt tökéje kezelője, gyergyói helyettes jegyző Puskás Ferenc atyánkfia jelentése folytán tekintetes uraságodot azon 62 rhénes forint 30 krajcárok bészolgáltatására, melyet múlt 1847 octobris utolsó napjáig ajánlott, oly további biztosítás mellett kérjük meg, hogy a beadandó öszveget említett válolati kezelőnk szoros számadás terhe alatt mindég el- és befogadja – kik egyébaránt egész illendőséggel maradunk tekintetes uraságodnak köteles atyafi szolgálai, nemes Csikszék tisztségétől,

Lukács István hivatalbéli jegyző sk.

Somlyón, Böjtmás hava 9-én, 1848.

11.

Csiksomlyó, 1848. április 14.

Balási József csíki főkirálybíró Mikó Mihály gyergyói alkirálybíróhoz intézett utasításának fogalmazványa a Székely Műipariskola javára tett megajánlások begyűjtéséről és a tartományi pénztárba való befizetéséről.⁴⁰

39 CsLvt, F 27 Csikszék levéltára – Iratok, CCLXVI/48. Az irat iktatószáma: 222-1848. Azonos szövegű felszólítást kapott további három mérnök-gyakornok: Bodor Károly, csatószezi Györfi János és Szentmiklósi Albert is – mindhárman 25-25 rajnai forintot ajánlottak korábban a Műipariskola javára.

40 CsLvt, F 27 Csikszék levéltára – Iratok, CCLXVI/48. Az irat iktatószáma: 233-1848.

Gyergyai Királybíró Atyánkfíához! Somlyón, Szent György hó 14-én, 1848.

Dávid Mózes Antal indítványából kísérletbe vett Székely Nemzeti Műiparoskola létesíthetését segedelmezők lajstroma azon széki jegyző Puskás Ferenc atyánkfíához a közgyűlés által meghatározott okból kiküldetvén – aközben, hogy említett atyánkfia némely külföldi ajálkozóok névsorát hivatal útján lehető felvétel végett béküldötte – érkezett a fel-séges királyi Főkormányshék tavalyi 14187 számú rendelete, mely-ben az ugyan ide fogott záradékbeli ajánlottak felvétele, s a tartományi pénztárba leendő bététele parancsoltatik, ide tévén még Puskás Ferenc atyánkfia által beküldött jegyzéket is, uraságod arra utasíttatik, hogy minden igireteket felszedetvén, kerületünk közelebb eső pénztárába szolgáltatssa bé, s az arról veendő nyugtatványt a mélyen tisztelt felsé-ges királyi Főkormányhoz juttatás végett küldje bé, vagy ha ezen ren-delkezést akadályozó körülmények fejlettenek volna ki, az arról téendő tudósítást is tisztségünk bévárja.

12.

Gyergyószentmiklós, 1848. szeptember 4.

A gyergyószentmiklósi közönség Csíkszék tisztségéhez intézett kérelme, melyben visszaadni kérik a Székely Műiparoskola javára 1847-ben befizetett 350 rajnai forintot és annak kamatját, ugyan-akkor biztosítják a széket arról, hogy a közönség eleget tesz az öt évre szóló, 1750 rajnai forintos megajánlásnak.⁴¹

Címzés: Nemes két Csík, Gyergyó és Kászon székely székek tekin-tetes nemes tisztségéhez alázatos kérelme a Gyergyó Szent Miklósi kö-zönségnek.

Tekintetes Nemes Tisztség!

A Gyergyó Szent Miklósi nemes elegyes közönségünk 1847-ben december 23-án az arra megbízott Dittrai tekintetes Puskás Ferenc úr is mint nemes Gyergyóshék jegyzője által meg lévén szólíttatva, az aláza-

41 CsLvt, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCLXVI/48. Az irat iktatószáma: 222-1848.

toson ide mellékelt és A betűvel hivatalos megtanálása mellett, következőleg, ugyan az érintett évben és napnak 31-én a tisztelt biztos úrnak 350 réneus váltó forintokat a Dávid Mózes Antal úr székely nemzeti Műipariskola alaptőkéje gyarapítására az 1750 réneus váltó forintokból az akkori bíránk Török Károly ökegyelme a tisztelt biztos úrnak kezire is adta ugyan, amelyet bizonyítottunk a B betűvel jegyzett nyugtatvánnyal, minthogy pedig feljebbi módon való összegek kezelése több faluinkból, sem közönségeinkből a tisztelt biztos úrnak kezire nem adatattak, azért mű is mint Gyergyó Szent Miklósi nemes elegyes közönségünk rendesen kérjük és esdekelyük a tekintetes nemes tisztséget méltóztasson azon 350 réneus váltó forintokat nemes közönségünknek a rendes kamat mellett a tisztelt biztos úrtól visszarendelni, készek lévén az 1846-ban december 31-én tett kötelezményünk szerénti öt évekre az 1750 rhénes váltó forintokat az odáig járandó kamattyával együtt minden további haladék nélkül letenni a következő rendes rendeletek hathatós [!] nyomán, bizonyos ebbéli rendelkezetit a tekintetes tisztségnek teljes tisztelettel elvárva, főhajtással öröklőnk [!] alázatos könyörgő szolgálai,

Kari István bíró

Simó Balázs esküdt

Biró János esküdt

Balás Mihály jegyző

Gyergyó Szent Miklós, 4-én szeptember 1848-ban.

[Hátoldalán Balási József főkirálybíró feljegyzése:]

Béadatott szeptember 4-én, 1848.

[A hivatkozott melléletek hiányoznak.]

13.

Csiksomlyó, 1848. szeptember 5.

Csikszék közgyűlésének határozata a gyergyószentmiklósi közönség által a Székely Műipariskola javára 1847-ben befizetett, de utóbb visszaigényelt 350 rajnai forintról és annak kamatáról.⁴²

Nemes két Csík, Gyergyó és Kászon egyetemének 1848. szeptember 4-ikén Csík Somlyón tartott ülési jegyzőkönyve. [...] Folytattatik Csík Somlyón, szeptember 5-én 1848-ban.

19. Olvastatik Gyergyó Szentmiklósi közönségnek kérelme, miszerint Dávid Mózes alapítványából 350 rajnai forintnyi alaptőkét törvényes kamatra Puskás Ferenc biztostól kéri visszaadni.

Minthogy említett biztos atyánkfia által az érintett összeg már másoknak törvényes kamatra kiadatott, a kérésnek ezúttal helyet adni nem lehetett.

42 CsLvt, F 27 Csikszék levéltára – Protocollumok, 1. sz., 253r, 258r.

LŐRINCZ JÓZSEF – RÓTH ANDRÁS LAJOS

**„Minden népnek,
nemzetnek van Mohácsa”**

A Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára őrzi Magyarósi Szőke József azon, 24x20 cm méretű, márványpapír borítású, 24 lapból álló füzetét, mely az *Egyházi versköltemények* címet viseli. Összesen tizenhárom 1855-ben megfogalmazott költeményt tartalmaz, melyeket a cím után meghatározott zsoltárok versmértékére és dallamára írt. Minden bizonyossággal tette ezt a fiatal diákság javára, akik ismerték és énekelték e zsoltárokat, így könnyebb lehetett elsajátításuk és éneklésük. Magyarósi Szőke Józseftől nem állt messze a költészet gyakorlása, és oktatóként, iskolai szindarabok írójaként közel állt az ifjúsághoz is, fő helyre helyezve lelki és hazafias épülésüket. Ezért különösen nem csodálkozunk versei témaválasztásán. Elbeszélő verseinek gyakori témája a magyar múlt, illetve annak jelentős történeti alakjai. Életének jelentős pillanatai úgyszintén a diákjainak átadandó hazafiaságáról tesznek tanúbizonyságot. Most közreadott verseinek is célja a fiatalság hazafias nevelése. Nemzeti történelmünk azon nagy alakjait állítja diákjai, nemzete elé, akik szerinte minden idők erkölcsileg követendő példaképei: Szent István, Szent Imre, Szent László, Zrínyi Miklós. Különösen érdekes viszont – és a már korábban jelzett társadalmi érzékenységre is utal – az Amerikába kivándoroltakhoz intézett verse.

Verseit Lőrincz József – a szerző költői kvalitásait értékelő – tanulmányával vezetjük be. A versek közreadása során megőriztük az akkori nyelvi fordulatokat, a helyesírást és a központosítását módosítottuk a napjainkban elfogadottak szerint. Ahol szükségesnek tartottuk, ott jegyzetben adtunk a megértéshez kellő magyarázatot.

Magyarósi Szőke József hazatérése

*Nemcsak magunknak születünk, hanem születésünknek
egy részét hazánk tulajdonítja magának.*

Szenczi Molnár Albert

Tartozásunkból törlesztünk, amikor Magyarósi Szőke József (1793–1866) műveit közöljük, értékeljük. A múlt szellemiségének átmentésére az utókor számára igen jó eszköz szűkebb pátriánk elsői közül való költőjének megidézése, művei értékeinek feltárása.

Magyarósi Szőke József tizenhárom, nyomtatásban eddig meg nem jelent, 1855-ben „készített” írását vizsgáltuk meg, melyek az „Egyházi versköltemények” összefoglaló címet viselik. A kéziratos füzet hat „dicséneket” és hét „egyházi éneket” tartalmaz. Mindegyik azt bizonyítja, hogy a 18-19. század fordulóján élt székelyudvarhelyi költő számára a költészet szolgálatot, használni akarást jelentett. Református volt, azt vallotta, hogy az egyén a tevékenységét az ember szolgálatába kell állítsa. Ahogy az előének, az előgondolatok is mutatják, kora, a romantika eszmeisége szerint is a nemzet dicső múltjáról írt dicsőítő éneket, ódákat. Célja a múlt nagy személyiségeinek, eseményeinek a megidézése, és ezzel a nemzeti, a vallásos érzület erősítése volt:

„Múltban él ezeréves dicsőségünk,

Örök ifjúságban.

Jövendőben éljen nemzetiségünk

Szellemi nagyságban.”

Fontosnak tartotta, hogy a költőnek, a költeménynek nemes célja legyen, vagyis kora morálját pallérozza, legyen üzenete a jövő számára:

„Ne a dicsénekek fájuljanak az időkhöz;

Az időik javuljanak a dicsénekekhez.”

Magyarósi Szőke József más költői munkái mellett, Csokonaival szólva, ezek a versek is bizonyítják, milyen gazdag a poétai mező, és mennyi különbnél-különb utat tud azon befutni egy tehetséges lélek.

Az első két dicsének állam- és egyházalapító királyunkat, Szent Istvánt idézi meg, a harmadik és negyedik a szent életű, nagy reményű Szent Imrét, az ötödik, hatodik Szent Lászlót, a nagy tatárverőt, a székeltek szent patrónusát. A hetedik, nyolcadik és tizenegyedik „egyházi ének” a mohácsi veszedelem emlékünnepein szokásos istentiszteletek számára készült. A kilencedik, tizedik versdarab Zrínyi Miklós, a szigetvári hős alakját idézi meg, a Szigeten évenként tartott emlékező istentiszteletekre készült. A tizenkettedik az 1848-49-es forradalom és szabadságharc bukása után az osztrák önkény elől elmenekült amerikai vándor magyarok keservét, a honvesztés tragikus érzését szóltatja meg. Nótajelzése: A 137. zsoltár (Babilon vizei mellett) dallamára. A költő itt a keletkezés idejét is jelezte: „Őszutó 15-én, 1856”. Az utolsó, a tizenharmadik vers összefoglaló jellegű.

A versciklus témája, célja, tehát, a nemzeti múlt dicső eseményeinek felelevenítése. Átmentésük által a tanár-költő az önkényuralom idején kora társadalmára, elsősorban saját tanítványaira, a székeljudvarhelyi református kollégium tanulóira kívánt hatni. Célja a hazafias érzület erősítése volt, a versben való megnyilvánulás tehetségével megáldott professzor a versbeszéd kellékeivel igyekezett elérni ezt a költői célt. A versek poétikai mezejében ott találjuk az előző korok jeles magyar költőinek hatását, a szövegek intertextuális viszonyt mutatnak Balassi vallásos verseivel, Rimay János, Szenczi Molnár Albert, Tinódi Lantos Sebestyén, Zrínyi, Csokonai, Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Aranyosrákosi Székely István költészetével. Úgy vélem, hogy az erdélyi, székelyföldi szellemi élet megkésettége, jól működő irodalmi központ, akadémia hiánya az oka annak, hogy költőnk poétikája megrekedt a krónikás-énekes szinten. Magyarországon ebben a korban, a reformkorban, már olyan nagy költők alkottak, nyújtottak csúcsteljesítményt, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa Mihály, Vajda János. Magyarósi kora fő stílusáramlatának, a romantikának a hatása ezekben a művekben főleg a témaválasztásban (nemzeti múlt), a felfokozott érzelmességben, a dagályos fogalmazásban érhető tetten. A szövegköziség elsősorban azáltal valósul meg, hogy az udvarhelyi költő verseit bevallottan a zsoltárok mintájára, ritmus-, rím- és strófamintáira alkotta, de motívu-

mok, szerkesztési fogások is emlékeztetnek az előző korok költői alkotásaira. A „nótajelzések” Balassira mutatnak vissza. Pl. „89-dik soltár vers- és hangmértékére”, „az elébbi versmérték s zengzet szerint”, „a 79. soltár hangmértékére” stb. Ugyanakkor a Szenczi Molnár Albert zoltárfordításából ismert változatos ritmus-, rim- és strófaképletekkel találkozunk. Leggyakrabban négyütemű tizenegyes sorokkal (4/2/4/1), négyütemű tízessel (4/1/4/1), négyütemű kilencessel (4/2/3/1), de kétütemű hetessel (4/3) is. Főleg páros rímmel, keresztrímmel, bokorrímmel, gyakran ragrímekkel. A „tudós költő” verseiben művészi egyenetlenségeket tapasztalunk. Úgy tűnik, viszonylag könnyen alkotott, de nem volt türelme vagy ideje művei csiszolására. Mai ízlésünk szerint nyelvezete terjedős, szóhasználata heterogén. Egyaránt használja a régi nyelv szavait, helyesírását (*tébolga, Átelkuzu, sákmányok, soltár, hódítmány, rósa, innepély, idves, tégyem, tizenötszáz, szokásink, magosság, öszve, útai, solosma, gyullaszt*) és a Kazinczyék által megújított nyelv kifejezéseit (*szózat, ömleng, éleny, ábrándos* stb.). Soraiban a nyelvújítás korára jellemző, tipikus szóösszetételekkel találkozunk: *énekömlendvény, szószentség, véstűnemény, közbizalom, bűnsalak, erénygyümölcs, védlélek, bájméz, dicstdal, erénypálya, színsugár, gyönggyémánt, bűnpárna, özöntűz, dicsszomj, lángmélység, gránitvár, harcviszály, kebelragadó, áldozatharc, harcseb, vérnap, belszabadság, honvesztett, védháború*. Ezekben az eredetiség és a korszellem ötvöződik, mindenképpen hangulatuk, kifejezőerejük van.

Az archaizálás eszköze nála a folyamatos igeidők használata is. A Tinódi-féle énekes-lantos hangnemre emlékeztet az alábbi szakasz:

*„Halljátok, ifjak, e kies Erdélyben,
Megyéken van népem végső veszélyben!
Halljad Árpád népe minden sorsossa!
Önnemzetének gyilkosa
Minden, ezt fenntartani nem kész.
Áldozni légyen az vagyon, vér; ész! – „*

A költészet klasszikus eszközeit használja, sorai hatását erősítő. Jelzőket: *szent ihletés, ködös Átelkuzu, szép ég, jó föld, véres had, hős nép, égi harmat, szent föld*. Ezek inkább pontosító, lényegjel-

zők, mintsem a szemléletesség, hangulatosság, művésziesség eszközei. Megszemélyesítéseket: *busong erény, bámult a természet, Kárpát füllett, „Nem irtod ki, idő!”, „sorsunk ura”, „Ágyúk csak negyven évig alusznak”, „kezet fogjon egyetértés, sérelem”*. Metaforái: *„Isten, lelke e nagy világnak”, „balzam e szebb remény”*. Szakaszokra kiterjedően használja *„az állam hajó, annak bölcs kormányosa a király”* kibontott metaforát.

Megszólítások, felkiáltások erősítik a sorok hangulati hatását: *„Hald, István!”, „Hagyd! Kövessünk téged, szentek rokona!”, „Ó, királyfi!”, „Ó! Isten, mily leplezettek titkaid!”, „Reszkessetek! Hitszegők, vérszopók!”*

Ellentét érzékelteti az Amerikába szakadt magyarok életérzését: *„Bár enyim lenne itt egész Washington, / Édesebb nekem Buda Pest s Magyarhon.”*

Kérdések, alliterációk (*boldog béke, látom lelkemmel*), körülírások (*Árpád népe, éltünk fejlett bája, erény baráti, szent ruhában jár, kétség férge rág*), felsorolások, halmozások szépítik, élénkítik, teszik érzékletessé, hangulatossá a verssorokat.

A bölcelet a költő erőssége, hisz elsősorban a bölcelet professzora volt. Ezt figyelhetjük meg az alábbiakban is, itt a sors titkait fürkészi, a magyar királyok „fiútlansága” foglalkoztatja a költőt:

„Sors atyádtól elvett, Imre téged.

Ó! Isten mily leplezettek titkaid!

Mit lát ebben előre felséged?

Mi bölcs céljaidat rejtik útaid?

Mért ragadsz el Istvántól ily ifjút?

Mért nem adsz Lajosnak, Mátyásnak fiút?”

Lehet, hogy ezeket az alkalmi verseket a költő sem tartotta méltónak nyomdafestékre, azért nem jelentette meg őket. Mégis az eszmék, gondolatok, amelyeket beléjük foglalt, ma is értékesek, szükségünk van rájuk.

Sajnos sokszor a terjengősség miatt (a mai ember számára) alig érthető bölcelete, eszmeifuttatása. Él az allegória lehetőségével is, a negy-

vennyolcas tragédiának a mohácsi nemzeti traumával való azonosítása, egybejátszása igen hatásosnak bizonyult:

„Ó! Úr Isten! Ránk meddig haragszol még?

Bocsáss meg! Csapásod legyen már elég!

A múlt fájdalmas emlékezetei,

Legyenek a jövő orvos leckéi.

Add! Ó sorsunk ura!

Hogy lépjünk alkura

Az új körülményekkel.

Békítsd elleninket,

Gyógyítsd sebeinket.

Ne büntess több ilyenekkel!”

Vagyis az erős önkény éveiben már a körülményekkel való megbékélésre, bölcs mérlegelésre bízott.

A változó hosszúságú verssorok használata, a mondatfajták változtatása itt és más versekben is a költő felfokozott lelkiállapotának jó kifejezője.

A dallamra írt versekkel, ritmikus szövegekkel valószínűleg azt a célt is követte a pedagógus-költő, hogy így, a jól ismert egyházi dallammal, még inkább közel férközzön a befogadók lelkéhez, még inkább mozgósítsa a nemzeti lelkületet. Nem utolsó sorban: a verses forma könnyebbé teszi a szöveg emlékezetben tartását. Tallózzunk a költészetet a közösségszolgálat eszközének tekintő költő legjobb soraiból:

„Ébredj fel lelkem! Ily nagy példára!

Én Istenem! Melegítsd szívemet,

S ily áldozathalál hallására,

Hogy szeressem hazámat, nemzetemet.

Ó! Kicsinek, nagyok, ifjak, vének!

Szenteljünk ünnepet Zrínyi nevének!”

„Ha nem lelkesítnék ősi nagyok,

Új, fiatal Alapít, Kovács Miklóst:

Holt nevek, ily győzelmes hadnagyok;

Mit ér dal? Mit zengeni Zrínyi Miklóst,

*Mit Siklósi zászlón, drága kövek?
Mit Zrínyi karjain, arany perecek?"*

*„Lelkesüljetek, honi ifjak!
Lesz még új Szigetvár; lesz Szolimán.
Ti lehettek Zrínyik, Alapiak.
Lesz új Siklós, Eger; új Dobó István.”*

*„Ifjak! A hon még ilyekre számít,
Hogy megint légyen mentve hon, király, hit.”*

*„Vésve van régi fényed ezer évre.
Ez el nem veszhét: ne félj, Árpád vére!”*

Terjengős, dagályos voltaért bírálták kortársai, bírálja az utókor. De ezek a versek elsősorban nem formai megvalósításukért, hanem eszmei tartalmuknál fogva értékesek. Mivel az Udvarhelyen születő költészet egyik nagy, korai lélegzetvételét jelentik, mégis fontosak számunkra, mert általuk képet alkothatunk magunknak az udvarhelyi irodalom, költészet akkori állapotáról.

Füledt szél fúj a kisváros utcáin. Sétapálcák, csokornyakkendők, dámák fodrai tülekedtek az anyaváros promenádján, a Botos utcában. Egy már meglettebb korú úr hirtelen irányt változtatott, betért a 21. századot mutató utcatáblánál. Most érkezik meg hozzánk a végtelen időből, megszenvedett életének verses szavait hozza nekünk tanúságul, tanulságul. Magyarósi professzor úr ő, a református kollégium rektora. Poéta. Kedves Olvasóim, mint múltunk s a nemzeti érzület hites és hitteles küldöttét, fogadjuk őt kellő szeretettel, tisztelettel!

Egyházi versköltemények,
 melyek közül 6 dicsének és 5 egyházi ének^{*1},
 melyeket
 miután a Pesti Napló² 263–1406. sz. alatt múlt
 1854^{ben}, Pesten, november 12^{én}, Szent István
 Társulat titkára, t. Szabóky Adolf³ úr, mint
 jutalomhirdetést kitűzött,
 készítette s bírálat alá bocsát Sz. Udvarhelyen tavasz hó 14-én 1855^{dik}
 évben
 Magyarósi Szőke József⁴, mint vállalkozó.

Üdvözelünk kell a szerencsés eszmét, anyai gyönyörű nyelvünkben is hallhatni dicsénekeket és egyházi énekeket is, mint a szép régiségben olvastuk. Természetesen mi is, mint ők, a régiek honi történéseinkből

- 1 Beszúrva: újabbak is járultak ezekhez.
- 2 Pesti Napló = hosszú életet (1850–1939) megélt, többek által szerkesztett, a magyar sajtó- és politikatörténetben is jelentőséggel bíró politikai napilap.
- 3 Szabóky (Schneider) Adolf (1821–1880): szegedi, kolozsvári, majd pesti író, kegyesrendi tanár, iparnak, jótékony egyesületeknek, segélyezési pénztáraknak, iparegyesületeknek, legényegyletnek alapítója, támogatója, iparosok érdekképviselője, a Katolikus Néplap szerkesztője.
- 4 Szerzőnk alaposabb méltatását lásd Hermann Gusztáv: *Székeludvarhely művelődéstörténete*. Buk., 1993. 99–104. Farkas Wellmann Éva szakdolgozata témájául választotta a költőt 2001-ben: *Magyarosi Szőke József drámaírói munkásságának értékei* címmel. A költőről legutóbb, halála 145. évfordulójára Nemes Gyula tollából jelent meg egy kis méltatás *145 éve hunyt el Magyarósi Szőke József* címmel az Örökségünk. Történelem. Népélet. Néphagyomány. V. évfolyamának (2011) 3. számában, a 27–28. oldalakon, illetve emléket ápolandó, a Népújságban ugyanezen év augusztusában [*Magyarosi Szőke József (1793–1866) emlékére*]. Róth András Lajos az Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XI., szintén 2011-es kötetének 66–87. oldalain méltatta az embert „*Életjelenések*” *Magyarósi Szőke József írásaiban* címmel. Magyarósi Szőke József versei digitálisan elérhetőek a Magyar Elektronikus Könyvtár honlapján: www.mek.oszk.hu.

merítve a tárgyakat, nagy férfiakról és nevezetes, akár örvendetes, akár gyászos történetekből készítvén az ily énekeket, vallásiakat és polgáriakat vagy vegyesen.

Jelige

Múltban él ezer éves dicsőségünk

Örök ifjúságban.

Jövendőben éljen nemzetiségünk

Szellemi nagyságban.

Ne a dicsénekek fajuljanak az időkhez;

Az idők javuljanak a dicsénekekhez. –

I⁵⁶ Dicsének

Szent István első apostoli király tiszteletére, templomi használatul.

(A Szent István Társulat ünnepei alkalmával.)

(89^{dik} Soltár vers és hangmértékére.)

Istennek irgalmát, melyet tett velem

És népemmel, örökké énekelem:

Hogy Krisztus vallása Geiza atyám⁵, Sároлта⁶

Anyám lelkét szent ihletéssel átlángolta;

S én lettem, e hitért hogy lelkem is lángola,

Országomnak első királya s apostola.

Ha Árpád e nemzetet, mely Don s Volga,

S Kaspi tenger sivatagin tébőlga,

Kivezérli ide ködös Átelkuzuból⁷,

5 Geiza = Géza (971–997) fejedelem

6 Sároлта = Sarolt fejedelemasszony (950?–?)

7 Átelkuzu = Etelköz = a magyarság honfoglalást megelőző, helyszíni pontosan még be nem határolható, utolsó hazája, feltehetőleg a Duna és

Szép ég alá, e jó földre sok háborúból,
Én gyógyítom véres had sebeit, csapásit,
Én árasztom e hős népre béke áldását.

Én népem! Atyáitok holt anyagot
Imádának, napot, holdat, csillagot,
Én Istent hirdetek, lelkét e nagy világnak;
Szeretetet hiszek legszentebb imádságnak,
Lelket Jézushoz csak szeretet emel s erény,
Mint érzést kép, s magas zene, énekömlvény!

Ha nyom életviszály, ha búsong erény,
Mint hervad aszályban a lankadt növény,
Mi az, mi a csüggedt erényt bátoríthatja?
Csak a reménynek és hitnek égi harmatja.
Így szenteli meg a hitet erény, erényt hit,
Ha kétségben emez világít, az melegít.

Ha mások szent földet, szent sírt hódítanak,
Szent szomjában dicsvágyat csillapítanak.
Én hitet ápolni, nem hódítani szeretek,
Pogány vallás helyett, ha keresztényt ültetek.
Isten! Add, királyi székemben a hatalom
Légyen népszerűtet, igazság, közbizalom! –

Jézus! Láttalak egyszer látomással,
Mennyből szóltál hozzám, csengő hangzással:
Bámult a természet, szent Gellért-hegy, Szent Márton
Te hármas felhőn ülél: néze Göncöl, Orion⁸.
Kárpát fülelt, Duna csöndesebben ömlenge,
Szél zúgni nem mere, éj volt, szavad így zenge:

Dnyeper között.

- 8 Göncöl = a magyarok csillagisteneként is ismert csillagzat; Orion = az ős-magyar hitvilággal is összeköthető csillagkép.

Királyt választék vallásterjesztővé.
Magyarország koronája az övé.
Ha megkoronáza népe koronájával,
Királyi pálcája és arany almájával.
Én Istvánt szentséges olajjal fölkenettem,
Istvánt, hű szolgámat, apostollá helyettem. –

Hald! István! Atya Istenre s nevemre,
Erősen megesküdtem én hitemre!
Magvadnak örökké él neve, él nemzete,
Él dicsősége, bár változzon története,
Koronája jusson bármi vésztüneményre,
Rothadatlan, s mint én a sírból, jó új fényre.

Bölcs király! Jézussal frigyre mint léptél
Hallottuk mi, emlékezetünkben él.
Hallottuk szózatod, éneked ez énekünk.
Atyáink beszélték azt, firól fira nekünk.
Oh, István királyunk! Neved áldjuk, tiszteljük!
Szelid erényeidet örökké innepeljük!

II^{dik} Dicsének.

Ugyan Szent István tiszteletére, az előbbi versmérték
s zengzet szerint.

(Ugyan az előbbi mértékre.)

Ó Szent István! Hallhatatlan érdemed!
Arany koronánkban a gyémánt a neved.
Ha más Hunniát három tengerig nagyítá⁹,
lelked törvénnyel, erkölcs, vallással hódítá,

9 Utalás a területi hódítások nagyságára. Egyébként túlzó, hamis állítás.

Múlékony nagyságban, azok merész sákmányok,
Örökösök nálad a lelki hódítmányok.

Trón, had, oltár tett nagygyá, pártduh gyúla
Rád is, de hódolt szilaj Kupa, Gyula.¹⁰
Honni műveid élnek, édes nevezetek!
Érsek, püspöki, vármegyei intézetek,
S a nádori legfényesebb méltóságban hány
Volt Abától¹¹ Jósefig¹², híres nádorispány?

Boldog békét látott Székes Fejérvár¹³
Királyi széked, miután a vérár,
Tűzímádók s folyó vizek partján áldozók,
Táltos jósok, papok, őshitet visszahozók,
A lázadó dühös párt részéről, elűzve
Általad lett, kereszt győzedelme kitűzve.

Boldog a király, csak boldog népével
Erős, csak törvénnyel, nem félelmével,
Nem öt száz ezere, roppant birodalomba,
Nem védi gránit vár, nem gránát, ágyú, bomba,
Ma is, mint régebb nyolcszázaddal, biztos dac, véd.
Törvény, hit, eskü, szószentség, dönthetlen trónvéd.

Ha Istennél, ember, ki erénnyel szent,
Kinek lelke égbe erény által ment,

10 István hittérítése ellen fellépő, trón közeli lázadók.

11 Aba Sámuel = István 1038-as halála után trónra került Orseolo (Német) Pétert (1038–1041) váltotta fel.

12 Habsburg József nádor (1776–1847). Az 1796-os pozsonyi országgyűlésen közfelkiáltással megválasztott, a magyarok által is kedvelt, tisztségét haláláig betöltő nádor.

13 Székes Fejérvár = Székesfehérvár = Alba Regia = Géza fejedelem alapította fejedelmi központ, mely Szent István idejében vált a királyság világi központjává.

Lehet közbejáró és tolmács miérttünk.
Kérjél bocsánatot, mert sok, sok vétket tettünk!
Adjad értésére Jézusnak, szent Istvánunk!
Mit remélünk mi, a siron túl, mit kívánunk?

Hagyd! Kövessünk téged, szentek rokona!
Kinél égivé lett, földi korona.
Ne zúgolódj, ne ó! Nép! Tűrjed a bajokat.
Hogy ne bocsásson az Úr ránk tüzes kígyókat!
Ha ezerek vére folyt várak ostromából,
Folyjon béke, életvíz, lelki kősziklából!

III^{dik} Dicsének

Szent Imre herceg tiszteletére, általános egyházi és közájtatossági használatra. (119. zsoltár hangmértékére.)

Minden kor népei énekeltek
Oly szép lelkű ifjakat és nagyokat,
Kik szeplőtlen erényre emeltek
Lelkeket, jóra, nagyra buzdulókat.
S én ne dicsérnék olyan herceget,
Ki még had s vérrontás nélkül nyer eget?

Vajha e dal lehetne mennyei!
Ó! Királyfi! Égi nemtői alak!
Kihez nem ragadtak föld szennyei,
Erényidet nem vegyíté bünsalak;
Mint tűzkohóból folyt ezüst, s éleny,
Oly fényben fogta be lelkedet a menny.

István király fija! Romlatlannak,
Néked zeng e lant, ez innepi ének.
Köztünk kórban ifjak, hányan vannak?
Vérszomjában, kegyetlenségben vének?
Küldj malasztos meleget versimre,
Ifjú királyfik lelkökbe, Szent Imre!¹⁴ —

Verd meg Isten! Verd kárhozatosan
Brándenburgi nevelőt gazságaiért,
Mit elkövetett ifjú Lajosán¹⁵,
Az erénygyümölcs elfajításáért,
Amit nemes Bornemisza¹⁶ oltá,
Ő mindig mérges gyönyörrel bájolta.

Ha ifjú Salamonok¹⁷ hallgatnak
Álnok Vidre, nem szelíd Ernyeire¹⁸:
Ily nevelők mily vésszesen hatnak
Koronaörökösök lelkeire!
Téged Imre Szent Gellért nevele,
Szelíd lelket beléd atyád lehele.

14 Szent István utódként kiszemelt, 1000/1007(?)–1031 közt élő, korán elhunyt, számtalan erénnyel felruházott, 1083-ban szentté avatott, Gellért püspök által nevelt herceg.

15 A kicsapongásairól híres Brandenburgi György örgróf (1484–1543), II. Lajos magyar királyt (1506–1526) rossz irányban való nevelője.

16 Bornemissza János (?–1527): jobbagysorból felemelkedett pozsonyi főispán, inkább az ország ügyeivel elfoglalt nevelője II. Lajos királynak.

17 Salamon (1053–1087) Árpád-házi magyar király 1063–1074 között.

18 Vid zsupán, cselszövő bácsi főispán, aki Salamon királyt elődje, I. Béla (1016?–1063) fiai (Géza, László és Lampert) ellen hangolta. Ő, Erneyei és Ilia ispánok, I. András (1046–1060) korábbi főemberei hatalmi pozíciók birtokosai Salamon idejében is.

Mily áldás, egy Vitéznek Mátyása¹⁹!
Ha nem nevel ifjú Lászlót Cillei²⁰:
Úgy lesz a fiú, Hunyadi mása.
Úgy lesznek királyok, föld istenei;
Ha tanácsos Gara²¹ s más ilyenek,
Akkor hány Hunyadi Lászlók vérzenek?

Sors atyádtól elvett, Imre téged
Ó! Isten, mily leplezettek titkaid!
Mit lát ebben előre felséged?
Mi bölcs céljaidat rejtik útaid?
Mért ragadsz el Istvántól ily ifjút?
Mért nem adsz Lajosnak, Mátyásnak fiút? —

Nem szabad kérdezni útaidat.
Bocsáss meg Istenem! Csak érzéssim
Nem érem fel gondolataidat
Bocsáss meg, hogy kísértlek kérdésimel,
De nagy királyink fiútlansága
Nemzetemhez, a sors mostohasága!

IV^{ik} Dicsének

Ugyan Szent Imre herceg tiszteletére az elébbi versmérték
és zengzet szerént. (Ugyan az elébbi hangmértékre.)

-
- 19 Utalás a humanista Vitéz János (1408–1472) által nevelt Corvin Mátyás királyra (1458–1490).
20 Cillei Ulrik magyar főúrról (1406–1490) van szó, aki V. László királyt ([1440]1453–1457) kiskora óta negatívan befolyásolta.
21 Gara = Garai László nádor (1410–1459), akinek meghatározó szerepe volt a Hunyadi Lászlót lefejeztető alkalmi ítélőszékben és a későbbi Corvin Mátyás ellenes szervezkedésben.

Imre! Életed rövid kört futá
Nem lehete pályád Szent Imre tere.
Néked időd oly tényre nem juta,
Milyen volt élet s halál nemes csere,
Hol Hunyadi s Kemény Simon között
Csudát tett barátság, honfiság győzött²².

Nem juta oly innepély részedre,
Mint viadalból győztes lovaglónak,
Nem tüze Céciliád fejedre
Zöld babért, mint szép Etelka Lászlónak,
Lelked elébb kóstola az égét,
Mint a föld érzelmei édességét.

Szép fiatal! E dal nem zeng tényről
Bár meghalna, úgy mint te, sok dicsvágyú.
Neve sugárzana csak érenyről;
Ne villámozná azt kénköves ágyú.
Huszonnégy év, éltünk fejlett bája.
Imre oly szűz volt, mint Céciliája.

De ezen fejedelmi horvát lány
Még alig fejtheté kora rósáit,
Erényes Imre, még hideg halvány,
Nem élvezé vele örömróait;
Mert míg mátkája lehet vala meny,
Imre lelkét elébb felvév a menny.

Szeretet, ifjú kor boldogsága,
Hát örömtelen erény, angyaliság.

22 Kemény (Kamonyai) Simon (?–1442) Hunyadi János hős, önfeláldozó katonája, aki a szebeni (szentimrei) csatában (1442) Hunyadi hadi felszerelésében harcolva magához csalta a törökök erőket, hogy az irányítani tudja a sereget.

Erénytelen öröm silánysága,
Mihelyt nemtelen, csak állatiság.
Oly természetes, mint ital. étek
Öröm, gyönyör, ha ártatlan, nem vétek.

Védlelek! Ne csak piros bíborod,
Sötét hajad, két vállaidra hullva,
Ne csak alakod, nagy nemed, korod
Legyenek képzeletemben újulva:
Lehelj belém is ártatlanságot,
Hozzád hasonló erkölcs tisztaságot!

Vajha, oly szentesített személyhez,
Mint a tiéd, méltó lenne dicsdalunk!
Méltó ez egyházi innepélyhez,
Mellyel mennyei erényt magasztalunk,
Méltó bájmézzel folyó nyelvünkhez,
Dicső nemzetünkhez, idves hitünkhez!

V^{ik} Dicsének

Szent László király²³ tiszteletére általános egyházi és közajtatossági
használatra (az 50. soltár hangmértékére.)

Nagy holtak iránti tiszteletünk,
Szent érzelem; s hazaszeretetünk.
Honfiak! Ily öröm innepei,
Áldozatink szebb jelenetei.
Népek pusztítóit átok kísérje
Hon atyjáért énekünk eget érje!

23 I. (Szent) László (1046–1095) Árpád-házi magyar király 1077–1095 között.

Ha nekem is érintné keblemet,
S mint néked, megkenné két szememet
Gábor angyal, zengném lelkesülve,
Mint ment föl lelked égbe repülve;
Mint mutatta ki ott Isten pályádat?
S pályabérül nyerendő koronádat?

Vajha dalomban olyan méltóság
Zengne, mily volt nálad, nagyság, jóság,
Ó Szent László! Királyok mintája!
Nagyjá tett trón, oltár, erénypálya.
László! Ha gyászolt három évig néped,
Nem nyolc század, örök legyen ünneped!

Hagyd, bár te dicsszomjú nem voltál is,
Zengjük, nagyobb valál Istvánnál is.
Horvát²⁴, Gácshont²⁵ koronánkhoz csatló
Vata, Ákos²⁶ ellen hős harcoló,
Hit s függetlenség fenntartója, László!
Mily gyávák melletted, Henrik, Bóleszló!

Te! németek választott császársa!
Kit tisztelt Gergely, pápák Cézárja!²⁷
Nyugodj, nemes király! Védjen Várad²⁸,
Míg az ítélet napja fölvirrad.

24 Horvátország magyar meghódítása 1091-ben történt.

25 Gácshon = Galicia. Itt utalás lehet Szt. László 1092-es halicsi büntető hadjáratára.

26 Utalás a Vata-féle pogánylázadásra a 11. század második feléből, illetve az 1091-es kun támadás visszaverésére Temesnél és Orsovánál, melynek során Ákos kun vezér is halálát nyeri.

27 VII. Gergely pápa (1029?–1085) a katolikus egyház legkarizmatikusabb középkori vezetője.

28 Szent László örökös nyugvóhelye.

Minden föltámad, de vétkes hogy támad?
Mint, aki álmából égésreriad!

Eljő, meghallja ég, föld rendülve,
Eljő, villámló felhőkön ülve,
Mint bíró, Isten, a világ ura.
Nem lesz szüksége kénkö s ágyúra,
Mert előtte ömleng, dördül özöntüz,
Rátok gonoszok! Mit zúgó szélvész üz!

Szól: szava határtalan, szertelen,
Istenszó, hallik keleten, délen,
Nyugot, észak, egész föld lakóji
Élők, holtak hívása hallóji:
Hogy senki bűneit nem tolhatván másra,
Álljon ki ítéletre, számadásra!

Reszkessetek! hitszegők, vérszopók!
Árpád kincsét megevők, ellopók!
Élő gazok! bűnhődni szűnjetek,
Mert a föld meghasad elöttetek.
Béhulltok ott a feneketlenségbe,
Nem vízbe, de élni lángmélységbe!

A világbíró minden bűnt felír
Könyvébe, mely úgy nyílik, mint egy sír,
Nektek, elfajultak! Kárhozatra!
Hallgassatok még intő szózatra!
Esküdjete a boldog anyaszűzre,
Nem gyűjtetek több olajat a tűzre!

Ti ne féljete, erény baráti!
Kiknek tiszta erkölcsök, sajátí
Néktek a menny hét színeknél szebben,

Csillagzenénél felségesebben
Fog megnyílni, világolni, zengeni
Mit szem, fül nem lát, nem hall, csak isteni.

Rátok bírói nézés, atyai,
Komolyok, de kegyelmesek szavai
Néktek, ha itt kegyes életetek,
Üdvesség lesz ott ítéletetek.
Olyannal, kit rossz lelke nem undorít,
Milyen Szent László, Jézus kezét szorít.

Kezet fognak atyáink lelkei
Álmostól fogva, nemzetünk hősei,
Zápolya György, Perényi, Szalkai,
Drágfi, Mohács vértanú nagyjai!
Tomori²⁹! Hon ó s új elvérzettjei!
Ott gyémánt, gyöngy koronák vércseppjei.

VI^{ik} Dicsének

Ugyan Szent László király tiszteletére az előbbi versmérték
és zengzet szerént.
(Ugyan az 50. soltár hangmértékére.)

László érényiben, királyok! S nép!
Fénylik mindenkinek nagy példánykép.

29 (Zápolya) Szapolyai György (1488–1526), a csatában eltűnt hadvezér; Perényi Péter (1502–1548) koronaőr; Szalkai László (1476–1526) esztergomi érsek, a mohácsi csatavesztés közvetett felelőse. Ő is ott esett el. Drágfi (Drágffy) János (? –1526) Magyarország országbírója 1525 és 1526 között. A mohácsi csatában az országzászló hordozója volt; Tomori Pál, kalocsai érsek, a török ellenes sereg vitéz vezetője.

Ha olyannál, ki romlott életű,
Törvény, vallás, erény, üres betű,
Mi imával énekeljünk, ily szókkal,
Király, szolga, kicsinek, a nagyokkal.

Istenem! Add ne tégyem kockára
Nép sorsát, vészt hozni a hazára,
Vért, pénzt ne szórjak haszontalanra,
Úgy fussak, mint nem bizonytalanra,
Úgy harcoljak, nem vágva üres légbe;
Erény által jussak szent névre, égbe.

Ne vádoljak mást, magam bűnhődő,
Máshitűt, nemzetűt gyűlölködő;
Álnoknak, ki szent ruhában járna,
Kígyóbőr, ily ruha, csak bűnpárna.
Én Istenem! Felköltnek ily párnáról,
Ítéletid is, a vétek utáról.

A gondolkozni tudó okosság
Előtt, keserű nyomor, orvosság.
Tedd orvossággá könnyhullásimat,
Lágyítsd azokkal indulatimat!
Bosszúról, haragról, szelíd érzetre,
Téríts Istváni, Lászlói életre.

Mint László királynak, szájamba is
Önts csudamalasztot imámba is,
Hogy bár ármány, ellenség ámitson,
De hűtlenségre ne tántorítson.
Csábja, ígérete maradjon övé!
Aranyja, utamban változzon kővé!

Nemzetem! volt éltednek oly kora,
Hol gyászt ültél te, s trónod bíbora;
De dicső Lászlónknak királysága,
Magának s nemzetünknek nagysága
Nem irtod ki idő! Dicsőségünket!
Isten! Tartsd fenn örökké nemzetünket!

VII. Egyházi ének

A Mohácsi veszedelem emlékéül, évenként Mohácson tartani szokott isteni tisztelet alkalmára. (A 79. soltár hangmértékére. Öröködbe sat.)

Gyász, emlékeznünk a fényes kapura!
Mohács! Gyászos név! Ó seregek ura!
Megtörte nemzetünket itt az ozmán.
Lajost iszapban fullasztá Szolimán.
Az ország nagyjai,
Érsek, főpapjai,
Temetetlen heverték;
Ették hollók, sasok,
Vadak, éh farkasok
Hullák közt tanyát vertek!

Még rendben állván a szultán tábora,
Tizenötszáz nemes fogoly sátora
S szeme előtt, mind öszve koncolódva
Hullámozó vér, patak módra. ároda!
Rablók sokasága
Dúlva, ölve vága;
Balatonig meg nem áll
A Nagyúr harcterén
Fekvő sok ezeren,
Kedves örömet talál.

Mihelyt a főváros felé megindul,
Útjában falu, város lángba borul. –
Buda Pest városát felgyújtották!
Templomait kőhalomra ontották!
Posonba futnia,
Időt nyer Mária.³⁰
A vár pusztá, őr nélkül.
Nem menekülhető
Csecsemő, öreg, nő
Mészárolva vérbe dül!–

István, László, Lajos, Mátyás nemtőji!
Európai fényünk teremtetőji!
Régi dicsőségünk milyen árnyéka!
Ily csapás: nemzetünk ily maradéka!
„Élnek hon trónvédink?”
Kérdezik szomszédink.
„Istenetek tán megholt?”
Ily gúnyos szidalom,
Legmélyebb fájdalom.–
Atyánk! Így ki káromolt?

Harcot túlélteket szívnak nádályok.
Vérünk, vagyonunk, lakjaink, prédájok.
Mi elbúvunk, a szebb múltban, régiben,
Keresvén vigaszt ősink erényiben!
Hogy alánézetünk
Magunk és nemzetünk.
Honunk szent fájdalomtól
Kebelünkben gyúlunk

30 A török főszereg csapatai szeptemberben a védelem nélküli Buda felé haladtukban fosztogattak, gyűjtogattak. A Budán és Pesten maradt lakosságot felkoncolták. Mária királyné megmaradt udvari embereivel Pozsonyba menekült.

Titkon elfordulunk,
Sorsunk gúnyolójától.

Dús mezőn forr, mint sáskaár, a tábor,
Zöldet vér fest, eget borít nagy füst, por.
Mint gabonáinkat, ért szőlőinket
Dúlják ős szokásinkat, törvényinket.
Istenem! Mik lettünk?
Káromló szó, nevünk.
Övék minden szorgalmunk.
Mi még nyers, vagy érik,
Ők vámolják, mérik.
Mi mienk? Csak fájdalmunk!

Ó! Úr Isten! Ránk meddig haragszol még?
Bocsáss meg! Csapásod legyen már elég!
A múlt fájdalmas emlékezetei,
Legyenek, a jövő orvos leckéi.
Add! Ó sorsunk ura!
Hogy lépjünk alkura
Az új körülményekkel.
Békítsd elleninket
Gyógyítsd sebeinket.
Ne büntess több ilyekkel!

Egyet kérünk még irgalmas Istenünk!
Ne hagyj foglyainkat elfelejtenünk.
Kik életet, sorsot már alig bírnak,
Világtól, családtól elzárva sírnak.
A sok kivégzettink,
Már elkönnyezettink.
De nyisd meg, nyisd várait

E sok ezereknek,
Ifjaknak, véneknek,
Oldozd le rabláncait!

VIII. Egyházi ének

Ugyan a Mohácsi vész emlékéül, évenként Mohácson tartani szokott isteni tisztelet alkalmára, az előbbi versmérték és zengzet szerént. (Ugyan a 79. sáltár vers- és hangmértékére.)

Istenünk! Most Lajos alatt alázál.
Ki egykor Lajos alatt magasztalál,
Emelél minket fényes magosságra,
Három tenger között, büszke nagyságra!
Nemzetünk sorsában,
Jelenje s múltjában,
Nagyhírű Lajosokkal
Adál szép napokat,
Dicső századokat,
Siralmas gyászosokkal!

Reményt oltál belénk; s a természetben
Fényt, meleget, vizet, bölcs vegyületben.
Hóval melegítéd zöld vetésinket,
Kövér esővel öntözöd földinket.
Nap színsugarai,
Víz gyöngy gyémántjai,
Együtt ápolnak nyárban.
Keserűk gyógyítanak.
Békók is javítanak,
Sáncon, börtönben, várban.

Minden népnek, nemzetnek van Mohácsa.
Történetkönyv, népek legjobb tolmácsa.

Ha siet, megcsalódik az önhitség.
Eljön későn is, érdemlett segítség.
Bár várni iszonyos,
Csak legyen bizonyos
Táplálóbb várt védelem.
Több roham, küzdés kell?
Kitartó küzdéssel
Dicsőbb a győzelem.

Csalóda Mohácsunkon is önhitség.
Büszke várni, míg jön döntő segítség
Zápolya, Erdélyország vajdájától³¹,
S Frangepán Horváthon hősi bánjától³²
Tomori szól s előz:
„A lelkesülés győz.
Szabad vér, rabhadat vér!”
S üző győzedelem,
Lőn végveszedelem.
Drágán lakolt ennyi vér!

Ha dicsvágyuk mérsárolnak, öldösnek
Isten! Ha te parancsolsz a dölfösnek,
Ég, tenger hajóit öszve tiporja.
Mi gránitvár, tüzed előtt? Pozdorja.
Mi ágyuk dörgése?
Mi kénkö égése?
Ha dörög, villám, szélvész!
Mi itt vitorla, üst?

31 Zápolya (Szapolyai) János (1487–1540) erdélyi vajda, 1526-tól haláláig I. János néven Magyarország választott királya. Szerepe a mohácsi csata elvesztésében („lekéste” a csatát) nem nélkülözhetően tisztázott.

32 Frangepán Kristóf (1470–1527) hadvezér. A mohácsi csatához ötezer fős horvát hadsereget toborzott. A végzetes kimenetelű csata után katonáival a visszavonuló törökökre mért csapásokat.

Csak gőz, csak kőszénfüst,
Itt büszke emberi ész.

Isten! Kend fel bölcsességgel a királyt,
Hogy bölcsen vezessen békét, harcviszályt.
Mint iránytűs kormányzó ül tengeren,
Úgy lásson, fejlől sok száz ezeren.
Népe szeretete,
Legdrágább kenete.
Ha békés, nem hódító:
Ha jó cél, mit akar,
Eszköz, fegyveres kar.
Király, népboldogító.

Őrizz királyt, dicsvágyú merényektől.
Őrizz népet, ábrándos reményektől.
De Atyánk! Örömben, gyászban Istenünk!
Hagyj balsorsban szebb jövőt reméllenünk.
Az Isten tanácsi,
S útai, Mohácsi
S Várnai vész³³ után is,
Győzelmet, Zentait,
Belgrádit, Budait³⁴
Adnak a hon romján is.

33 Várnai csata (1444. november 10.): I. Ulászló lengyel (1437–1444) és magyar (1440–1444) király, valamint Hunyadi János vezette vesztes csata II. Murád szultán vezette török seregek ellen.

34 Zentai győzelem (1697): a törökök magyarországi uralmát megtörő, az 1699-es karlócai békéhez vezető csata. Belgrádi győzelem (1717): Belgrád újból a keresztények kezére kerül. Budai győzelem: Buda vár visszafoglalásáért indított 1686-os sikeres hadjárat.

IX. Egyházi ének

Zrinyi Miklós elestének emlékéül. Szigetvárt évenként tartani szokott isteni tisztelet alkalmára. (A 119. soltár hang és versmértéke szerint.)

Jövőnek nagy tényeket nem adó
Népélet lapjai, nem érdekelnek.
Felséges, meleg, kebelragadó
Dicsdalok csak nagyokat énekelnek.
Minden kor szép, honi erényivel.
Mely nép lehet büszkébb, mint mi Zrinyivel?

Égre zeng szent solosmahangozat
Áldozatfüstöt hint vallás oltára.
Ez ünnepeljünk hálaáldozat,
Emlékeztén Zrinyi áldoztájára.
De hang, dal, illat oda fel nem ér,
Hová lelket emel a Szigeti vér.

Méltó babért ily erény honnan széd?
Ha fagypontjára száll a szűkkeblűség;
Ó! Zrinyi, legnemesebb hon trónvéd,
Oly hő nemzethez, kiben nagylelkűség
Vele született édes honához,
S Árpád trónjára emelt királyához?

A mi atyáink a hét vezérek,
Álmos, Huba, Tuhutum és társai
Esküvén, karjaikból folyt vérek,
Hogy megálljanak a kötés pontjai,
Ezüst serlegből megivák e vért,
A szövetség s hű eskü szentségéért.

S mi eltűnjük, ha hozzánk lopódzik
Az esküszegés, legnagyobb fajultság?
S honszeretet helyett, harapódzik
Hideg hontalanság, elkorcsultság?
Ha Zrinyi honért térdén is harcolt?
S esküjéhez hű örsergével meghólt?

Dicső hős! Vércseppjeid, ha mossák
megnyitott várkapudnál a kőhidat:
Emlékezetünkben azok, rósák
Úgy tetszik halljuk esküszavaidat.–
Hagyjad, áldjunk emlékezetedben,
Hagyd, kövessünk, mint honfik, erényedben!

Látom lelkemmel, a belvár is ég. –
Ott ő könnyű selyem öltönyét ölti –
Kardjait próbálja: jelen a vég,
Áldozatharcot vívni, sebét tölti
Várkulccsal s fosztónak, aranyokkal,
Tölti ágyúját is vasdarabokkal.

Látni képzelem a vár kapuját
Nytitni, kísérve hatszáz vitézivel,
Elsütni már éltéért ágyúját,
Egyenszámút sodorva övéivel. –
Ott, ő füstben kivont karddal rohan. –
Három golyó alatt, térdére rokkan!

Ébredj fel lelkem! Ily nagy példára!
Én Istenem! melegítsed szívemet,
S ily áldozathalál hallására,
Hogy szeressem hazámat, nemzetemet

Ó! Kicsinek, nagyok, ifjak, vének!
Szenteljünk ünnepet Zrinyi nevének!

X. Egyházi Ének

Ugyan Zrinyi Miklós elestének emlékéül. Szigeten évenként tartani szokott isteni tisztelet alkalmára. Az elébbi legközelebbi versmérték és zengzet szerént. (Ugyan a 119. solt. szerént.)

Lelket emelő, kard próbálása,
Ha kardon villog elszánás szent fénye,
Jézus hármasság segédül hívása.
Felséges kapunyitás! Lélek ténye,
Mely lélek, ha elhagy földi Zrinyit,
Magának dicső kaput menybe nyit.

Atyák! Mondjátok meg fíjatoknak,
Mi volt a múlt, mily szép, milyen nagyszerű;
Súlya alatt a változásoknak
Ne felejtse velek a keserű:
Mily erős bennünk nemzeti érzet!
Most és hajdan nemzetünk mennyit vérzett!

Büszkék legyenek nemzeti névvel,
Érdekdús e nemzet múltja, jelene.
Büszkék legyenek az ezer évvel,
Melyben fenntartá atyáink Istene.
Mondjátok: legszebb érdemjeleik,
Becsületkeresztjeik, harcsebeik.

Ifjak! Mielőtt nagy Zrinyi Miklós
Lett áldozati érények mustrája,
Tudjátok, mint tüntette ki Siklós

Várában ifjú Alapit³⁵, példája?
Mily szép láng az ifjú indulatja!
Ha hon iránt azt egy Zrinyi gyullasztja.

Ha nem lelkesítnek ősi nagyok,
Új fiatal Alapit, Kovács Miklóst³⁶:
Holt nevek, ily győzelmes hadnagyok;
Mit ér dal? Mit zengeni Zrinyi Miklóst?
Mit Siklósi zászlón, drága kövek?
Mit Zrinyi karjain, arany perecek?

Lelkesüljete, honi ifiak!
Lesz még más új Szigetvár, lesz Szolimán,
Ti lehettek Zrinyik, Alapiak.
Lesz új Siklós, Eger, új Dobó István.
Ágyúk, csak negyven évig alusznak,
Hajóhadak negyven évig nem úsznak.

Csudálkoztok? Hogy csak negyven évig
Elég alunni haború tűzésnek?
Mohácsitól a Szigeti vészig,
Nemde, csak negyven esztendőök telének?
Új nagy hódítónk, s Zrinyi keresztnév
Cár, sorsosa közt tölt nemde negyven év?

Vajha, a szent lélek adná becsét
E dalnak, hogy angyalnyelven intene!
Hogy, mint márványszobor, aranypecsét,
Nagy honfikat inkább örökítene.

35 Alapi Gáspár: Zrínyi Miklós nővérének fia, Szigetvár helyettes parancsnoka. Túlélte az ostromot, török fogságba került.

36 Szigetvár védői közt szereplő gyalogkatonája: Kovács Miklós. L.: http://www.szigethvar.hu/szigethi_katonak_nevsora (2012. 09. 02.).

Ifjak! A hon még ilyekre számít,
Hogy megint légyen mentve hon, király, hit.

Vajha! Az élet köznapjaiban
Szűnne nyomasztó súly, lelkem vas járma.
Szívem nemes ünnepnapjaiban
Elnémulna a mindennapi lárma,
Lelkem szebb világot teremtene,
Hol, mint most, nagy honfiakat zengene!

Magas eszméket, mély érzelmeket
Költenek fel a nemzeti sérelmek;
Melyek sújtanak nemes nemzeteket.
De balzam a szebb remény, szebb sejtelmek.
Hála légyen néked, én Istenem!
Hogy engeded, tovább is remélenem!

XI. Egyházi Ének

Ugyan a Mohácsi vész emlékéül évenként Mohácson tartani szokott isteni tisztelet alkalmára a VII. és VIII. Egyházi énekek versmértéke és zengzete szerint. (A 79. soltár hang és versmértékére.)

Még elébb, mint Buda, hamuvá lett Pécs!
Szűz Mária templom romján sápad mécs;
Sápad, mint mécs, csoport anya s özvegynő,
S hullatemető Perényi nádornő!³⁷
Itt pusztult Hunniát
Mint egykor holt fiát,

37 Perényiné Kanizsai Dorottya (1490–1532?) A mohácsi csata után papok és jobbágyok segítségével közös sírba temette az elesett hősöket.

Istenanyja zokogva,
Mint a hold nyugtánál,
Térdelő nőkhöz száll;
Nádornét kézenfogva.

Fátyolos Kanisai Dorotyát
Hogy eltemetteté sok száz halottját,
Női mejek fenekéről még hang kél. –
Védasszonyunk ráismér, kinek nem él
Fija? Kinek férje?
Jelző, hogy ismérje,
vagy gyermekről, karjokon
Vagy lenézésekről,
Csüggedt intésekről;
Védnőnk könnyez sorsokon!

Védanyánk! Eszközöld, törvény, kegyelem
Kezet fogjon egyetértés, sérelem.
Béküljünk össze mi honi nemzetek,
Testvérüljünk, mi hitfelekezetek!
Nyelv, vallás, bizalom,
Hűség és hatalom,
Egymást mind gyámolítsa;
Atyáink vérén vett
Tanúság, gyászos tett,
Az utókort tanítsa!

Ó! Védanyánk! nem csüggeszt el bús dalom!
Úgy tetszik, vigasztaló szódat hallom:
„Ragadjon bár mindent balsors, ragadjon;
Gazdag vagy; van kincsed, mi megmaradjon,
Bizton ígérhetem
Neked hős nemzetem!
Nem egy ezer év, élted.

Élnek nagy erényid,
Világhírű tényid;
Nem vész el dicsőséged!”

„Ez el nem vész, ne félj, ős hazád híve!
Hijába feszül rád álnokság íve;
Bátran ellenhass, vészhatással szemben!
Győzelmed lesz, nem halál, küzdelemben.
Lesznek Istvánaid,
Lászlók, Mátyásaid,
Fennáll nemzetiséged;
Sok, később nagyokkal,
Új nagy Lajosokkal
Megújul dicsőséged.”

„Ez el nem vész: ne félj, nemes Nemzetem!
Ha, mint utadat erény s én vezetem,
Végig kitartó lesz, bátor küzdésed;
Hatalmas szellemi intézkedésed,
Mit el nem vesz Észak,
Nyugot, se erőszak,
Kiküzd belszabadságot.
Légyen a szenvedés
Edzett erősedés.
Vívj új örök nagyságot!”

„Vésve van régi fényed ezer évre.
Ez el nem veszhet: ne félj Árpád vére!
Hívj tanúdnak bár múlt s jelen világot.
De jövődre nyerj szellemi nagyságot.
Mint múltod ragyoga,
Csak ez lesz záloga,
Egy új magyar világnak.
Voltak szép napjaid,

Voltak vérlapjaid.
Élj szellemi nagyságnak.”

Védanyánk! követjük a bölcs tanácsot.
Elsirattuk, atyáink, s mi, Mohácsot!
Elsirattuk régi s új hőseinket!
Innen és túl az óceánon minket
Már a világ ismér.
Részrehajlatlan mér
Utókor bünt, érdemet,
Erényt, ármányokat
Fényre hoz nagyokat,
Kiket most vér, gyász temet!

XII. Egyházi ének.

Az amerikai vándor magyarok keserve. (a CXXXVII. soltár hang-
zenéje szerint.) (Őszutó 15^{én} 1856.)

Hogy kiszállánk Amerika partjára,
Ott fakad a fájdalomunk siralmára.
Eszünkbe jut a szép Magyarország,
Melynél szebb hont nem mutat a világ,
Elcsüggedt levertségünknek miatta,
Szemünk, könnyét a Hudsonba hullatta.

Béfogadóink biztattak: remélnénk,
S nekiek is, Magyarhonról beszélénk.
Mi felelénk: „Sorsunkról szólalás
Nem vigasztalás, csak új fájlalás.
Hogy ne lenne, látván milyen nagyszerű
A ti országtok, vesztésünk keserű?

Sőt én, mint érzek, úgy szólok hozzátok,
Bár minket nagylelkűen fogadátok,
E szabadság, e nagyság, boldogság,
Nekem nem egyéb, száműzés, fogság,
Bár enyim lenne itt egész Washington,
Édesebb nekem Buda Pest, s Magyarhon.–

Lesz-é más hon, oly gyönyörű, oly édes?
Hát annyi férfias, ifjú, honvédes
Vért s verítéket ingyen hullatánk?
Ezer éves hont meg nem tarthatánk?
Emlékezete, képe, mi jövőndő
Által lehet lelkünkben kitörlendő?

Véreim! Mért, hozzám mért gyülekeztek?
Adjatok kezet – Mint én, úgy éreztek?
Hát földön futva, hazát kolduljunk?
Jertek, inkább a tengerbe füljunk!
Annyi véres győzelmeink innepén,
Ha nem hullánk el vérfördő közepén.”–

Mi a honvesztés? Azt miért könnyezik?
Nem mások, csak honvesztettek érzik.–
Legfájdalmasabbja az érzésnek,
Honból, örökre kiköltözésnek.
Ha a hazát elárulni, kárhozat,
Honért hont áldozni, minő áldozat!

Isten! nemzetünkről ne felejtkezzél!
Az Iván fíjairól³⁸ emlékezzél
Ne hadd azt nekiek boszúlatlan
Hogy honunkba bejöttek hivatlan.–

38 Utalás a cári orosz (muszka) katonákra.

Bosszuld meg, kik e hont elpusztították,
Irtsd ki! Irtsd ki a magyart! – kiáltották.

Te! elfajult Babilonnak leánya!
Te! kinek sorsosiddal, ez, ármánya,
Meghiggyedd, hogy a nemzetek ágyúvá
Változnak majd, s úgy tesznek hamuvá!
Azt kell nálad, az anyának látnia,
Mit láta gyermekin esni, Brescia.–

Megfizet az Úr, lesz még új védháború,
öldöklő; vér, láng, szélözön együtt fú!–
Miket te tevé! hajemelőket,
Tudd meg, te is szenvedsz egyenlőket,
Öledből gyermekidet kihurcolják
S a kőfalhoz, kősziklához paskolják.

XIII. Egyházi ének

(A 78. szoltár hangzenéje szerint.)

A magasságból füleket mi hatja?
Úgy tetszik ez a menny zengő szózatja.
Úgy tetszik, mintha a múltból zengene,
Kezével intve, nemzetünk istene.–
Hallgass, én népem, intő nagy szókat,
Hallgass alvó lelket felrázókat!

A ti atyáitok, Árpád és Lehel
Buzogánnyal, karddal s harci erénnyel
Dunát szerzetek nektek, s pompás Budát.
S ti ma, midőn annyi, új meg új csudát,
Annyi merénnyel tesz a kénköves érc
Mi előtt szétporlik vár, sziklabérc,

Ti ily ősi hont meg nem tartanátok?
Átok várna az utókortól rátok.
Hont nem védni, hol ősei nyugosznak,
Bűne csak romlott, hálátlan gonosznak,
Mit ők, hogy belépnek szép Biharba,
Megtarták ezer éves viharban.

Halljátok ifjak, e kies Erdélyben,
Megyéken van népem végső veszélyben!
Halljad Árpád népe minden sorsosa!
Önnemzete életének gyilkosa
Minden, ki ezt fenntartani nem kész,
Áldozni, légyen az vagyon, vér, ész!–

Hallottuk serkentésidet, istenünk!
Hallottuk; s szívdobbanva megrezzennünk!
Esdünk, tartsad fenn földünket, egünket!
Tartsad fenn atyáinktól vett lelkünket!
Újjá teremjük rombolt honunkat,
Csak hagyjad, kisírni fájdalmunkat!–

Sok kedvesinket sírba dönté vér, bú,
Már mohos kövök felett gyász szele fú.–
Hagyd, állni nemzeti lelkünk szent hevét,
S fenntartjuk mi nemzetünk dicső nevét.
De kérünk téged, atyánk istenünk!
Hagyj, még egy jobb jövőt reméllenünk!

Mi vének, eltűnván tündér álmaink,
Sírba szállunk, tán elébb, mint atyáink,
Nálunknál boldogabb múlt szülöttei!
De ti, e nemzet jelen gyermekei!
Itt nyugvó porainkat átkozni,
Ne tűrjétek, más népet lakozni.

Reményünk, mit még most kétség férge rág,
Benned virágzik jövő fiatalság!
Te tőled függ, éltetni e nemzetet,
Folytatni az ezer éves életet.
Ifjak! E hangok a hon hangjai,
Zendüljenek lelketek húrjai!

Szent hivatás. Ezek, válság napjai.
Most válik el, vannak-e még fiai?
Vannak-é, kik nemzetünknek vérségét,
Nem engedve, érni egy gyászos végét,
Neveiket, élő dicsőségül,
Utódiknak adják örökségül.—

ZEPECZANER JENŐ

A Sóvidék fürdőinek jellegzetességei

Az elmúlt két évszázadban a Székelyföld gazdasági potenciáljáról írva számtalan szerző állapította meg a terület altalajának gazdagságát, a változatos ásványlelőhelyek sokaságát sorolva fel. „A természet minden csodájával felékesített székelyföldi táj változatos és különlegesen szép. Földtani felépítésének, festői sziklaalakzatainak, havasalji régióinak, gazdag vízhálózatának és hatalmas erdőségeinek köszönhetően, Európa egyik, sajátos vonásokat hordozó területe. Gerincét a vulkanikus Hargita alkotja... [a föld] Mélyebb rétegei pedig az ipar fejlődéséhez szükséges ásványi kincsek forrása. [...] A Székelyföld jelentős ásványkincs-készletekkel rendelkezik” – állapította meg közhelyszerűen egy nemrég megjelent tanulmány.¹ Ásványkincsek kitermelésére és feldolgozására szakosodott vállalkozások csekély számban jöttek létre és legtöbb esetben nem sokáig működtek. A Hargita megyei lövétei vasérc, rézérc, higanyérc, kaolin, a korondi aragonit, a kirulyi festékföldnek nem jó példái a gazdag lelőhelyeknek. Udvarhely vármegye alispánja már az 1894. évi megyei törvényhatósági közgyűlésben kijelentette: „Sajnálattal kell itt jeleznem, hogy a Lántzky-féle szentkeresztbányai vasgyár üzemének emelése, s ezen okból tervbe vett nagyobb részvénytársaság megalakulása aligha fog sikerülni. A Kereskedelmi Minisztériumtól kiküldött szakértők véleménye szerint ugyanis a vas-kő nem fordul elő egy összefüggő tömegben oly nagy mérvben, s annak vastartalma nem oly magas %-u, hogy a vasbányászat és kohászat az üzem nagyobb méretű kiterjesztése esetén is elegendő haszonnal lenne üzhető. Egy kisebb gyár azonban haszonnal fenn állhat, s annak ál-

1 Székelyföld. Szerk. Horváth Gyula. Bp.–Pécs, 2003. 145–146.

dásos hatása a környék lakóira ezután sem fog elmaradni.”² A fürdők és ásványvizek kiváló ismerője, Hankó Vilmos (Parajd, 1854 – Bp., 1923) is, a kor stílusának megfelelően, időnként túlzásokra ragadtatja magát, ennek ellenére józanul ítélte meg a lehetőségeket. „Az erdélyi részeket azzal a tömérdek kincssel, melyet a jótékony természet áldott földjében felhalmozott, úgy képzelem, mint a mesebeli dúsgazdagot, ki tengernyi sok aranya és drágaköve mellett csaknem éhen vészett. A természet kincsei kiaknázatlanul, parlagon hevernek itten; ehhez képest Erdély ipara is pang, bányászata fejletlen, népe szegény, fürdői, ásványvizei részben ismeretlenek, részben mellőztetnek a külföldi, sokszor csekélyebb értékű vizek kedvéért.”³ Feladhatjuk a hamis, napjainkban is ható, közhelyszerűen ismételt toposzt a gazdag, kitermelésre váró ásványkincsekről. Ez elősegítené, hogy a ténylegesen meglévőkre összpontosítsunk, az építőiparban használt kőzetekre. Hasznosabb lenne, ha a reálisan meglévőkre számítanánk, például a pontosan fel nem mért mennyiségű kő-sóra, a sós vizekre és az ásványvizekre, mely utóbbiak gyógyfürdőink létének nélkülözhetetlen feltételei.

A 19-20. században megjelent fürdőismertető, a sajtóban közölt fürdőlevelek, kirándulóhelyek bemutatásai mindig a természeti szépségek leírásával kezdődtek. Kihangsúlyozták a gyógyulást elősegítő éghajlat, a tiszta hegyvidéki levegő jelenlétét. Végző soron a tőlünk függetlenül létező természeti szépségek ígérete vendégcsalogató szerepet töltött és tölt be napjainkban is, amit értékesíteni lehet. Ugyanakkor a vidék, a székely történelem is megjelenik, a hely történelme egyre jobban érdekelte a vendégeket. A megjelent fürdőismertetőkből mindig elhelyezték a fürdő eredetmondáját és történetét.

A székelyföldi fürdőzés a kis helyi, ún. parasztfürdővel kezdődött. Írott források hiányában a helynevek szolgálnak szegényes információkkal az ásványvíz-forrásokról.

Az olyan határnevek, mint az *aknara, soot, so, soo aknahoz, so aknara*; illetve a *Sosvysz erdeye, Sos Viz Keözbe, Sos Viz Pataka*

2 Udvarhely vármegye alispánjának Jelentése 1894. évre. Román Országos Levéltár Hargita megyei Hivatala. 43. fond. Udvarhely vármegye. 1895.

3 Hankó Vilmos: *A korondi fürdő*. In: Erdély, 1894. 5. sz. 128.

keresztúrfalvi helynevek a só kitermelésére és a sós források ismertetére utalnak.⁴

Bányai János a *Borkút*, *Bormező*, *Borkútláb*, *Boroldal*, *Borhegy*, *Borvízpataka*, *Bor*, *Borvízhídja*, *Borsáros*, *Borvíz*, *Borpatak*, *Borkő* helynevekről feltételezte, hogy borvízforrásokat jelölnek.⁵ A Büdös kút helynév jelölhette az állati tetemek gyűjtésére használt döggutat is.⁶ Korondon a *Sos Patak* (1693); *Sos kutaknál*, *Sos kut pataka* (1781); az *Ártsoi Borviznél*, a *Borkut felett* (1814); a' *Borvíz Tartománya*, *Borviznél* (1815); *Borvizen kívül* (1820); *Sos Csorgó* (1835) helynevek⁷ bizonyítják a gyógyvizek létét.

A sós vizek, akárcsak a kősó, kincstári tulajdonban voltak, de taxa befizetése ellenében a parajdi bányából kősót, a sós forrásokból a családok sós vizet vásárolhattak.⁸ A sóstavak és sós források vizét és az öszszegyűlt sós iszapot használhatták fürdésre és iszappakolásra a vidék lakói. Szovátaí vallomástevők az 1820. évi összeírásban nem említik a sós vizek fürdőzésre való használatát: „Határunkon lévő sós hegyek közül falunkon egy sós patak foly le, melynek vize kenyeret sütni és főzni elég sós, marháink is jól élnek belőle sós vízzel.”⁹ Székelyudvarhelyen „az helységben sós kút vagyon, melyet használhat akárki”, Lövétén „sós kút itten, az helységben vagyon jó”, a homoródszentmártoniak vallották, hogy „sós vizünk vagyon, abból a magunk szükségletün-

4 *Székely Oklevéltár*. Új Sorozat. I. Buk., 1983. 22, 23, 46, 203, 236, 239, 240, 248.

5 Bányai János: *A székelyföldi fürdőélet hajdan és most*. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület Székelyudvarhelyen 1937. augusztus hó 29–31. napján tartott tizennegyedik vándorgyűlésének emlékkönyve. Szerk. György Lajos. Cluj, 1938. 78.

6 Osváth Pál (80 éves) szóbeli közlése.

7 *Udvarhelyszék*. Szabó T. Attila kéziratoss gyűjtéséből közlésszi Hajdú Mihály és Bárrh M. János. Bp., 2005. 103–106.

8 István Lajos: *A korondi sósvíz és használata*. In: Népismereti dolgozatok. Buk., 1978. 101–106.

9 *Marosszék parasztvallomásai 1820-ból*. Kiadta Takács Péter. Debrecen, 2001. 358.

ket, mint magunkra, mint marhákra kiálljuk”.¹⁰ A 19. század végén a vármegye monográfiájában 28 falut tartanak számon, melyekben kősbukkan elő, vagy sós víz van.¹¹ „A só Korondon és Felső-Sófalván inkább forrás alakjában jelenik meg, míg Parajdon, s főképpen Szóvátán, mint európai ritkaság, sziklákat, hegyeket alkot” – írták ugyanott.

A borvízforrások népeletben betöltött szerepét jelzi Benedek Elek is: „Vecsernye után összeverődött a diáksereg nálunk, innen indultak a rétre, a réten át csereerdős Borvízoldal tövébe: ott bugyog, Isten tudja, hány ezer esztendeje, egy borvízforrás kétöles mélységből fakópübe fogva: kisbaconi ifjúságnak vasárnap délutáni találkozója. Ádám megfogta Anikó kezét, így kézen fogva, karjukat lóbálva haladtak a réti ösvényen, s a borvízkút körül...”¹² A források ismerete, melyeknek gyógyító erőt tulajdonítottak, több évszázadra visszanyúló használatuk során néphitelemekkel egészült ki.¹³ Egyszerű, kézi szerszámokkal mélyített, deszkával bélelt „lábáztató” gödröket, gerendákkal bélelt, kisebb medencéket alakítottak ki (pl. Szóvátán ma is látható).

A Vargyas-patak felső folyásánál, a Székely-Szeltersz ásványvízforrásai alatt egy csodálatos, régi fürdőmedence látható. A nádasszéki fürdő kis medencéje alján egy kívülről fűthető vastag csövet vezettek át. Így melegítette kis befektetéssel a medence tőzegtől fekete vizét. Ez a megoldás jobb, mint a forró kövekkel, vagy üstben melegített fürdővíz. Kirulyban kisebb medencét spirál alakú, kazánhoz csatlakozó rézcsőben folyó forró vízzel melegítettek.

10 *Udvarhelyszék paraszttvallomásai 1820-ból.* Kiadta Takács Péter. Debrecen, 2001. 158, 89, 121.

11 Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig.* Bp., 1901. 13.

12 Benedek Elek: *Édes Anyaföldem.* Bp., [1979]. 93.

13 Hála József: *Adalékok az Ipoly és a Garam menti gyógyforrások és szent kutak ismeretéhez.* In: Néprajzi Látóhatár, 2000. 3–4. sz. 323–354.

Utalások a fürdők korai használatára

Az első magyar balneológusnak nevezett kolozsvári Jordanus vagy Jordán Tamás¹⁴ leírta a trencsényi fürdő (Szlovákia) 16. századi állapotát, melyhez hasonlók nálunk is lehetett találni: „A fürdön majdnem sehol semmi épület, a mik állnak is, gerendából, fából tákolták össze, csak földel van rájuk hanyva. A szél szabadon ki s bejár rajtok. Május, június és a következő hónapokban, amikor a fürdő gyógyhatását a legjobbnak tartják és legtöbben látogatják, főurak, előkelő emberek, lovagi rendű férfiak a téres mezőn sátorot ütve tanyáznak. A köznép ágakból, gallyakból font kalibákban vonja meg magát, amihez anyagot bőven szolgáltatnak az itteni erdők. Egész táborozó hadseregnek vélnéd.”¹⁵

Bethlen Gábor fejedelem orvosaival „az udvarhelyszéki Vargyas és Olasztelek közt, a száldobosi határon lévő savanyú vízhez menének. Ott talán avagy négy hétig itatá vele az savanyú vizet, mely nem hogy használt volna, de egészen reá hozá a vízi betegséget; ... és noha azután is continuálták ugyan az curatiót maga doktori, de heában, hordozók gyógyi feredőben, váradi hévízben, Sombornál is valami hitván forrásnak vizében feresztették eléggé, de mind heában.”¹⁶ Ezt a hírt Apáczai Csere János is megerősítette: „Németországban is sok jó savanyú vizek vannak, mint Erdélyben is, kik közül az erdővidékiek a legnevezetesebbek, melyek mellett boldog emlékezetű Bethlen Gábor halála előtt nem sokkal medikusi tanácsaiból három hónapig mulatott.”¹⁷

A homoródszentmártoni felszínre bukkanó sötömzs használatáról szól Apafi Mihály 1673. január 24-i parancsa. A fejedelem Bencze Pál

14 Jordán Tamás (Kolozsvár, 1539 – Brunn, 1585) francia- és olaszországi tanulmányok után Bécsben kapott orvosi oklevelet. Katonaorvos volt, majd 1570-től Morvaország főorvosa. Tanulmányozta a kiütéses tifusjárványt, Morvaország gyógyvizeit. Megfigyeléseit a *De aquis medicatis Moraviae commentariolus* (Frankfurt, 1586) könyvében adta ki.

15 V. S.: *Régi magyar fürdők*. In: Vasárnapi Újság, 1890. 479.

16 Kemény János *erdélyi fejedelem önéletírása*. Kiadta Szalay László. Pest, 1856. 136–137.

17 Apáczai Csere János: *Magyar Encyklopaedia*. Kiadta Szigeti József. Buk., 1977. 210.

sófalvi sókamarásának megparancsolja, hogy Daniel Istvánnak engedje meg sőt vágni a homoródszentpéteri határban.¹⁸

Teleki Mihály (Nagyvárad, 1634 – Zernest, 1690), Erdély főgenerálisa, korának legbefolyásosabb politikusa udvartartási naplója szerint „Fördött meg az úr a brassai feredőházba”, vagyis tisztasági fürdőt vett 1675. február 9-én. De 1676. június 16-án borvízben fürdött: „Ebédre Bustyaházára, holott feredett meg az úr az Borkut vizében”.¹⁹ 1686. szeptember 4-én Gernyeszegen vargyasi Daniel Istvánnak, Udvarhelyszék főkirálybírájának levelet írt: „Nékem akaratom s kedvem ellen nagyobbik fiam nyavalyájára nézve az Hargitai Feredőbe kelletik mennem, előre Rácz István Uramot kültém el, kglmedet bizodalmason kérem, ha miben requirallya kglmed mutassa Jóakarattját kglmed, meljben ajánlása szerint nints is kétségem”. Ugyanakkor Bethlen Gergely kéri sógorát, Daniel Istvánt, hogy a fiával fürdőre induló Teleki Mihály urat fogadja a „szék színével”. Az előkészületekre pénzt adott: „deszkára és az oda fel való épületre Mihály deák úrnak pénzt adtam sütőkemencére és lónak való helyre”. 1686. szeptember 8-án Komáromi János tudatja, hogy ura másnap indul a fürdőre „Vaji, Kendefi, Bánfi Pál, ... Vas György s több becsületes emberek” társaságában. Kéri, hogy az „utakat készen, jól megcsinálva találja”, elég vonó marhát is készítsenek elő a Böződi hágóhoz. „Ha lehet uram, disponáljon úgy kegyelmed, ne csak alatt legyenek jók az utak, de a hintókat is ne offendallyak az ágak”. Az utazóknak Alard János úr volt a kalauza.²⁰

A 17. század végén népes kísérettel Gernyeszegről Hargitafürdőre utazni egy kisebb hadjáratl is felért. Gondoskodni kellett még az utak járhatóságáról is, hogy a hintókkal, szekerekkel utazók eljuthassanak a forrásokhoz, ahol deszkaépületeket, sütőkemencét és istállót építettek.

18 *A Vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben.* Kiadja Vargyasi id. Daniel Gábor. Szerk. Vajda Emil. Bp., 1894. 298–299.

19 *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681).* Közzéteszi Fehér János. Kv., 2007. 171, 256.

20 Uo. 246–248. sz. 407–408.

A Hargitán lehetett a „csíki feredő”, melyet 1701-ben Bánfi György gubernátor használt. Udvarhelyszék szolgáltatásait ekkor is igénybe vették. A szék levéltárában fennmaradt ebből az évből Oláhfalunak *Az Méltóságos Gróf Bánfi (!) György Gubernátor urunk ő Nagysága csíki feredőre való járásakor két szegény Oláfalu költésének igaz számtétele* című költségjegyzéke.²¹

A gubernátor és kísérete fürdőzése alkalmából Oláhfalva vásárolt két ökröt, három tehenet, 12 berbécszet, egy disznót, három malacot, 48 tyúkot, szalonnát, vaját, túrót, 24 kupa bort, 200 háromöles deszkát, negyedfélszáz apró deszkát, gyertyát, 10 véka zabot, sört és égetett bort, megjavíttattak két üstöt, egy asztalossal dolgoztattak, ami összesen 133 Ft-ba került. „Mindezekon kívül az, mi a konyhára kívántatott, mindeneket adtunk, az mit lehetett. Ezeken kívül tudja kegyelmetek, s mennyi dolgunk múlása és káraink voltak, mind szénafüvekben sarjas kerteinkben, hogy két ennyire mernénk szólani. Azonkívül mennyi barmaink vonták az vizet az hegybe, jól tudja kegyelmetek...” A főúri vendégek fürdőzésének költségei a vendéglátókat terhelték. A fürdőzők számára deszkaházakat emeltek és gazdagon ellátott, szórakozás gyanánt bizonyára vadhússal is kiegészülő konyha állt a rendelkezésükre. A gubernátor losonczy Bánffy György (1661 – Nagyszeben, 1708), a Habsburg Birodalomhoz csatolt Erdélyi Fejedelemség első kormányzója fürdőhelyi mulatásával újabb terheket rótt a túladóztatott székre.

A „feredő” Udvarhelyszék határain belül, Oláhfalva közelében volt. Homoród, a Vargyas völgye (a későbbi Székely-Szeltersz) lehetett a nagy fürdőzés helye. Ugyanakkor a Lövétéhez tartozó Kiruly is egyike a lehetséges helyszíneknek. Kiruly völgye a borvízforrásaival a vadászok, később a közhalmi és segesvári szász polgárok „vadregényes” pihenőhelye volt a 18-19. században. 1749 júniusában Szentiványi Mihály felesége, Boros Zsuzsanna unokáival és kíséretével tartózkodott

21 Lukinich Imre: *Adalék a Gubernium történetéhez*. In: Erdélyi Múzeum, 1903. 6. 323–325 (a továbbiakban Lukinich). Lásd még Bányai János: *A székelyföldi fürdőélet hajdan és most*. In: Az Erdélyi Múzeum Egyesület Székelyudvarhelyen 1937. augusztus hó 29–31. napján tartott tizennegyedik vándorgyűlésének emlékkönyve. Szerk. György Lajos. Cluj, 1938. 78.

a források mellett.²² A 18. század közepén gyalakúti gróf Lázár János (1703–1772) latin nyelvű verset írt a völgy természeti szépségeiről.²³ A szórványos adatok ellenére joggal feltételezhetjük, hogy a kirulyi gyógyvizeket kisszámú vendég folyamatosan használta. 1875 után 6 köhalmi, 4 udvarhelyi, 3 marosvásárhelyi és segesvári, 2 medgyesi és egy-egy baróti, szásztyúkosi és daróci családnak volt itt nyári háza.

A felsorolt példák is bizonyítják, hogy a 17-18. században a gyógyvizek használata, a fürdés szokása ismert volt, akárcsak a külföldi fürdők látogatása is. 1797. szeptember 12-én Daniel Lajos császári katonatiszt felesége, Daczó Mária levélben közli sógorával, vargyasi Daniel Elekkel, hogy férjével tíz hétig volt a wilbadeni fürdön, de nem érzi a fürdő gyógyító hatását.²⁴

A 15. századtól évszázadokon át olvasott Csizio²⁵ a mesterséges fürdők használatára adott tanácsokat, melyek célja az egészség megőrzése volt.²⁶ A fürdőkben való viselkedés szabályait egy 18. században keletkezett fürdőszabályzat ajánlotta. Fürdőbe lépéskor elsősorban hálát kell adni a természet alkotójának. „Tartózkodni kell minden káromlástól, ... kerülni kell minden bűnt. ... A fürdőbe nem szabad beszállni a vendégek emberséges köszöntése nélkül, épp úgy kijönni sem hasonló búcsú nélkül. Kerülje mindenki az illetlen kiáltásokat, vitatkozások-

22 Mihály János: *Kirulyi fürdőélet a XVIII. századtól az államosításig*. In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok V. Csikszentreda, 2006. 148.

23 *Musae transilvanico-siculae ad fontem acidum lövetensem ludentes, praecentore Joanne comite Lázár Liber Barones de Gyalakuta*. Cibinii, 1762.

24 Vajda Emil (szerk.): *A vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben*. Bp., 1894. 598–600.

25 *Csizio, vagyis a csillagászati tudománynak rövid és értelmes leírása*. Bp., 1986. Szerzője a poroszországi Regiomontanus (Königsberg, 1436–1476). Első kiadása 1471-ben jelent meg. Magyarra Heltai Gáspár fordította 1575-ben.

26 Lásd: Schwartz Ignác: *A fürdők történetéhez Magyarországon*. In: Századok, 25. (1891). 279–296.

kat, különösen a hit tárgyában... Senki fegyvert nem hordhat, sem nem használhat.”²⁷

A több mint 2000 ásványvízforrást magáénak tudó Székelyföldön, az arra alkalmas helyeken fürdőtelepek alakultak ki. Konek Sándor 1868-ban kiadott statisztikájában²⁸ csak Málnás, Kovászna, Korond, Borszék és Jakabfalva fürdőket említi. Végül a Székelyföldön négy nagyobb fürdőhely alakult ki: Borszék, Előpatak és Tusnád, majd a 20. század első éveiben, legkésőbb Szováta csatlakozott ezekhez. Középszinten maradt Korond, Homoród, Málnás, Kovászna, Sugás, Büdös. Ezeken kívül nagyon sok kis, helyi jelentőségű fürdő szolgálta egy-egy település lakóit.²⁹

Korond fürdője

A fürdőknek is megvan a maguk sorsa. Korond példázza a virágzó, majd eltűnő fürdők történetét. Szováta a kedvező tényezők együttthatása eredményeként rövid idő alatt, látványosan az élvonalba törő fürdő példája. Érdekes kérdés az egymástól jelentéktelen távolságban települő gyógyhelyek történelme.

A korondi és homoródi gyógyvizek használatának kezdete visszanyúlik a 18. századig. A korondi fürdő „alapítását ... gr. Traunnénak³⁰ köszönheti, ki a szent-demeteri jószághoz tartozó fürdő emelésére igen sokat tett”, és maga is sokat tartózkodott a borvizeken. „1830-ban már igen látogatott volt”³¹ – írta Orbán Balázs. A szentdemeteri kastéllyal a korondi fürdő a nagyercsei Toldalagi család birtokába jutott. A Székelyhonról 1842-ben írott könyvében Kőváry László összeha-

27 V. S.: *Régi magyar fürdők*. In: Vasárnapi Újság, 37. (1890). 479.

28 Konek Sándor: *Az Ausztriai-Magyar monarchia Statistikai kézikönyve*. II. kiadás. Pest, 1868. 51.

29 *A Hargita-hegység és környéke ásványvizes fürdői*. Szerk. Jánosi Csaba – Péter Éva. Csíkszereda, 2003.

30 Gróf Traun Károly felesége Révay Terézia. Abensberg és Traun osztrák család birodalmi bárói címet kapott 1653. augusztus 16-án, honosították 1751. szeptember 2-án.

31 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. I. Pest, 1868. 130.

sonlította Borszék, Előpatak és Korond fürdőket: „Az ivó borvíz el-sősége csak Borszéké marad, a vendégek többsége Előpataké; vagy is Előpatakra számíthatni 1500, Borszékre 1000, Korondra 500 vendég körül, *de azért a szebb jövő Korondé marad.*”³² Egy pár évvel később Szovátáról írva csak a sóhegyeket tartja említésre méltónak: „Csupán Szovátán, mely csakugyan a leggazdagabb helye a bántatlan savaknak, 16 hajdú és 49 katona őrizi hét várdá-házban, s még most, mint halljuk, szaporítani kell az őrizetet.”³³

A korondi fürdő történetének virágzó éveiről emlékezik meg Gmunden német fürdőhelyen 1900-ban írt emlékirataiban Toldalagi Róza grófnő: „Korond a szentdemeteri uradalomhoz tartozó fürdőhely volt, hasonló ásványvízzel, mint a gleichenbergi. Évente öt-hat hetet töltöttünk ott a festői hegyi tájban. Apám sokat tett a fürdő felvirágzásá-ért; házakat építtetett, gyógycsarnokot, a lakásokat, ami az erdélyi für-dőkben ritkaság volt, bebútoroztatta, omnibuszokat állított forgalom-ba, egyszerűen gondoskodott a modern kényelem minden tartozékáról. A fürdő divatba jött, a kolozsvári nemesség özönlött oda, sok pénz be-folyt. A csőd után minden a hitelezőkre szállt; Korond ma elfelejtett, el-hagyatott fürdőhely. ... Később gyakran utaztunk Bécsbe és Bécs mel-lé, Badenbe, apám ott vett fürdőkúrákat. Mi azonban mindig örültünk, ha Ausztriából visszatértünk Koronkára, úgy éreztük, nekünk ez a leg-szebb hely az egész világon.”³⁴ Toldalagi Ferenc gazdaságának csődje után a makfalvi jogtudós, Dósa Elek is volt tulajdonosa, de csak rövid ideig. A kedélyes, nyugalmas fürdőtelepi életet ismert művészek elő-adásai, bálók és kirándulások tették színesebbé.³⁵

Az 1854. évi szezonban 72 gyógyulni vágyó betege volt a korondi fürdőnek,³⁶ 1862-ben pedig 167 állandó vendége. A nyaraló vendé-gek száma évről évre változott. A szükségletek hullámzó mennyisége

32 Kövály László: *Székelyhonról*. Kolozsvártt, 1842. 57.

33 Kövály László: *Erdélyország statistikája*. I. Kolozsvártt, 1847. 77.

34 <http://magyar-irodalom.elte.hu/2000/uj/10.htm> (2012. 05. 09.)

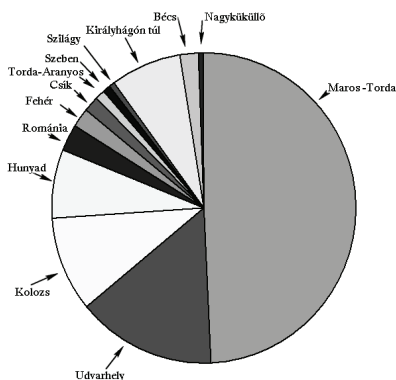
35 Zepeczaner Jenő: *Korondi hangversenyek*. In: Sóvidék, 2. (2010) 2. sz. 28–30.

36 V-a: *Ismét Korond*. In: Hetilap, 1854. október 21.

megnehezítette a tervezést. 1863. június 24-e és szeptember 1-je között a fürdőnek 189 állandó vendége volt, amit 54 nyolc napnál rövidebb ideig tartózkodó vendég egészített ki. Az állandó vendégek között volt 82 nő, 51 férfi és 56 gyerek. A nők közül volt ideges állapotban 6, általános gyengeséggel 16, sápkoros 2, gümőkoros 2, skrofulával 8, ivarszervi bajokkal 12, májbántalmakkal 20. Férfiak közül vérköpéssel 1, tüdőbajokkal 20, tüdőaszállyal 5, gyomor- és bélbajjal 2, gégebajjal 1, aranyérrel 2, reumával 8, lábizzadással 2, skrofulával 4 vendég érkezett. Gyermekek közül 16 szenvedett lázakkból maradt gyengeségben, 26 skrofulában. Sok beteg tünetei javultak, többen gyógyultan távoztak: „Több vendégurak ivóvizet rendeltek és küldöttek haza Korondról... Hatása s alkotórészei a gleichenbergivel s különösen a Klausner nevet viselő forrással azonos.”³⁷

A korondi fürdő 1894. évi vendégeinek jegyzéke fennmaradt.³⁸ A vendégek főleg Marosvásárhelyről és Maros-Torda vármegyéből érkeztek, amit Udvarhely és Kolozs megyék követek.

A vendégek 43,9%-a érkezett családdal (egy családra négy személyt számítva), a többiek vagy kisebb társasággal, vagy magánosan nyaraltak. Nők és férfiak is nyaraltak barátnőjük, illetve barátjuk társaságában, de rokoni kapcsolat is összehozhatott

A korondi fürdő 1894. évi vendégeinek lakhely szerinti megoszlása

37 *A korondi fürdő.* In: Korunk, 1863. szeptember 6.; Vajna János: *Korond környéke és fürdője ismertetése.* In: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1864. augusztus 24-től – szeptember 2-ig Maros-Vásárhelyt tartott X. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Pest, 1865. 87–93.

38 *A korondi fürdő vendégek névsora 1894. július havában.* In: Marosvidék, 1894. augusztus 19.

2–4 személyes társaságot. A Regátba letelepedett erdélyi iparosok szívesen nyaraltak szülőföldjükön, mint 1894-ben tette a Krajováról érkező Szabó László iparos.

A fürdőt, melyet Kőváry László és Orbán Balázs is értékelt, 1888-ban 20 ezer forintért Orbán Félix báró vette meg, aki a bútorok egy részét a Szejke tulajdonosának adta el. 1892-ben a marosvásárhelyi Gáspár Gyula lett a tulajdonos. A felújított fürdőt 1893. augusztus 6-án avatták fel. Jó eredményeket értek el a kor népbetegsége, a tébécé gyógyításában. A kecsketejes borvízzel tartott ivókúra, a kellemes környezet enyhítette a betegség lefolyását. Más negatív tényezők mellett a fennmaradás reményének az első világháború vetett véget. Utána már csak a fürdő infrastruktúrájának lassú pusztulása következett, 1938-ban végleg megszűnt Erdély Gleichenbergje.

A korondi fürdő utolsó tulajdonosa, akinek még sikerült működtetni vállalatát, Gáspár Gyula a VII. Balneológiai Kongresszuson a székely fürdők fejlesztéséről tartott előadást.³⁹ Ekkor már öt évre terjedő tapasztalata volt a fürdő vezetésében (1892-ben vásárolta meg). Véleménye szerint vasutak építésével, méltányos utazási kedvezmények adásával, adókedvezményekkel, jobb tájékoztatással lehetne a fürdőktől az állandó csődvesztélyt elhárítani. Az általa kiadott képeslapokra reklámszöveget nyomtatott. A fürdőkre utazók ekkor már egyre többen választották Korond helyett a fejlődő Szovátát. Egy Szovátán 1904. augusztus 11-én keltezett képeslap feladója a következőket írta: „*Korondról utamban lebeszéltek, valószínű tehát, hogy itten megtelepedem. Több mint bizonyos az is, hogy Korondot is megtekintem. Igen szép hely ez, több nemű gyógyhatású sós vízzel rendelkezik. A létszám oly nagy, hogy alig taláلتam szobát. Szokott szívélyes üdvözetemet küldöm. (cím: Alsótelep vendéglő).*”⁴⁰ A fürdőhelyekről készült képeslapok a 19. század végén jelentek meg. A fényképek jelentős információhordozók, ugyanakkor a rajtuk lévő szöveg sok esetben tájékoztatást nyújt a fürdőéletről, a handulatról, a fürdőhely állapotáról.

39 Gáspár Gyula: *A székely fürdők felvirágóztatásának módjáról*. In: Erdély, 6. (1897). 4. sz. 69–70.

40 Fekete-fehér képeslap. Kiadó Kelemen Ádám, Szováta. Magángyűjtemény.

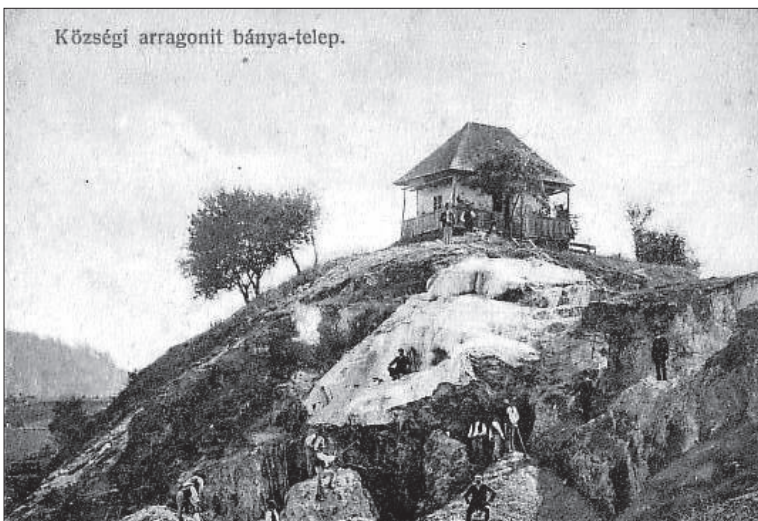
Gáspár Gyula fürdőtulajdonos képeslapja (Korond, 1899)

Érdekes, eddig még alig tárgyalt jelenség a fürdőkön árusított emléktárgyak kérdése. Ez Korondon volt a legszembetűnőbb, ahol a helyi kerámia alakult a vendégek elvárásaihoz. Megjelentek a helyben bányászott aragonitból⁴¹ és 1863-tól a taplóból készült dísz tárgyak.⁴² „A turistaforgalom nemcsak a fürdőt működtető vállalkozók, de a falusi lakosok számára is jövedelemtöbbletet biztosított. A szálláshelyek bérbe adása, a fogatosság, az élelmezés és emléktárgyak áruba bocsátása egyaránt gazdasági fellendüléshez vezetett.” Korond fürdő 19. századi turistaforgalma a legszembetűnőbben a kerámiakészítést alakította át. A forma és ornamentika tekintetében egyaránt mutatkozó újítások az agyagművesség második korszakát jelezték. „Bár kezdetben idegen-

41 Knop Ferenc: *Meghonosítom a korszerű exportképes kőedényipart Erdélyben.* Székelyudvarhely, [1943].; István Lajos: *A korondi aragonit.* In: Hazanéz, 1993. 2. sz.

42 Jakab Elek: *A tapló, mint a székely házi ipar-anyag.* In: Magyarország és a Nagyvilág, 19. (1883). 599, 602.

Községi arragonit bányatelep.

Községi arragonit bányatelep.

A korondi aragonit bánya

kedtek a mázas kerámiatárgyak előállításától, a fürdőt látogató turisták emléktárgyak iránti kereslete nyomán felismerték a díszkerámiában rejlő gazdasági potenciált.”⁴³

Homoródfürdő

A szabadságharc leverése után felértékelődött a kis helyi fürdőn élvezhető viszonylagos szabadság: „A közel eső Szejke, Homoród, Lobogó és Kiruly igen szép kirándulásokra s élvezetes időtöltésekre nyújtanak alkalmat, legkivált a regényes tájjal bíró kedves Homoród.”⁴⁴

A Hargita nyugati lejtőin működő kis, helyi jelentőségű fürdők vonzáskörzete nagyjából Udvarhely megyére terjedt. A szentkeresztbányai Lobogófürdő 1877. évi adatai szerint vendégeinek 41%-a volt más megyei város (Segesvár, Erzsébetváros, Köhalom, Kézdivásárhely, Kolozsvár, Torda) lakója.⁴⁵ Itt nyaralt az udvarhelyi Kassay Ignác országgyűlési képviselő, '49-es százados, később Székelyudvarhely polgármestere felesége, Kassay Ignácné Somogyi Karolina, Kassay Ákos szigorló orvos és Kassay Dezső tanuló társaságában, ott nyaralt még Hrobonyi Adolf szentkeresztbányai bányagazgató családja négy tagjával, Lántzky Sándor bánya- és hámortulajdonos a feleségével és gyerekeivel. Szezonban a fürdőre érkezők számát gyarapították a vendégnévsorokba fel nem jegyzett cselédek. Hasonló kis fürdő volt a Hargitán Dobogófürdő, Kirulyfürdő, a hegy keleti oldalán Hargitafürdő.

1861-ben a kolozsvári *Korunk* tudósítója elszomorító képet rajzolt Homoródról, az ellátásról, a szállásokról, a pökhendi személyzetről, de a forrásokat dicsérettel illette: „Van két borvíz forrása, mindkettő erősebb és bővebb a Korondinál, két fürdő víztükre ... hason-

43 Miklós Zoltán: *Leendő város vagy (csak) modern falu?* In: *Korunk*, 17. (2006). 6. sz.

44 *Hetilap*, 1853. június 18.

45 *Hargitaalji. Levelezés. Lobogó-fürdő, aug. 8.* In: *Udvarhelyi Híradó*, 1. (1877. augusztus 11.) 32. sz.

líthatatlanabbul rendezettebb mint a Korondi”⁴⁶. Homoród tulajdonosa Kápolnásfalu volt, amely nem tudott a fürdő fejlesztésébe pénzt fektetni, de az előjáróknak igényük sem volt az infrastruktúra javítására. „Csodálkozunk, hogy Oláhfalú község előjárósága már régebben nem igyekezett a fenyves légkörű és vasas vizű homoródi gyógyfürdőt akár keblileg, akár pedig vállalkozó útján jobb karba hozni, ... ellen esetben tessék a *nyomoródi fürdőt* (most méltán így csúfolják) bezáratni” – javasolta 1877-ben egy vendég.⁴⁷

Homoródfürdő 1892. évi vendéglistája⁴⁸ szerint „a város kiránduló helyén” 217 család és magános nyaralt, akiket a velük érkezett 7 férfi és 33 nőcseléd, valamint a fürdő 27 alkalmazottja szolgált ki.

A családos és magánosan érkező nyaralók a következő megyékből érkeztek (egynél több személy):

Megye	Udvarhely	Maros-Torda	Kolozs	Nagy-Küküllő	Szeben	Háromszék
Családfő és magános vendég	35	14	9	15	6	2

A vendégek között találunk mérnököket, reáliskolai és gimnáziumi tanárt, tanítót és tanítónőt, hivatalnokot, földbirtokost, jogászt, nyugalmazott katonatisztet, kereskedőt, könyvkereskedőt, orvost és gyógyszerészt, nő társaságban érkező hölgyeket. A vendéglistán találjuk Török Bódog megyei aljegyző fürdőbiztost nejével és dr. Kása Lajos oláhfalvi körorvos fürdőorvost feleségével és két leányával. A szezon érdekes színfoltja volt a mindenik év augusztus 16-án rendezett „új zsenge” nevezetű ún. „unitárius búcsú”. Az alkalomra a két Homoród menti unitáriusok gyűltek össze.

46 *Homoród*. In: Korunk, 1862. augusztus 13.

47 Levelezés rovatban Egy fürdő-vendég. In: Magyar Polgár, 1877. augusztus 21.

48 *Fürdő vendégek névsora. A homoródi fürdő*. In: Ellenzék, 1892. július 16.

„Speciális gyógyhatása látogatott fürdővé tehetné – reménykedik a megye alispánja 1893-ban –, mely ezeket jövedelmez, s rozszant házikói százakat sem hoznak be... A homoródi ezen idő alatt stagnált, s már azon pontra jutott, hogy intelligens közönségét teljesen elveszti. Végre sikerült a tulajdonos községet eddigi közönyéből és merevségéből kiragadni. A községi képviselő testület azon határozatával, hogy a fürdő területét villa telkekre osztva ottan egyeseknek építkezést enged, a fürdő fejlődését lehetővé tette. Részemről most már teljesen bízom ezen fürdő felvirágzásában.”⁴⁹

Udvarhely megye két fürdőkre vonatkozó szabályrendeletet is kiadott: *Udvarhely vármegye Szabályrendelete a területén levő fürdők és gyógyhelyekről* (1904), *A Homoród fürdői építkezéseiről alkotott szabály* (1907).

Az intézkedések eredményeként több családi nyaraló épült, és a fürdőt bérlőnek adta ki a tulajdonos község. A magánvillák építésére 200 öl nagyságú telkeket lehetett bérelni 40 évre. De „Homoród nem luxusfürdő, ... csak azok keresik fel, kik gyógyulni és üdülni akarnak. A rendelkezésre álló lakoszobák (120 szoba) egészségesek és olcsók, de berendezésükben csak és kizárólag azt nyújtják, amire szükség van.”⁵⁰ Udvarhely megye érdekelt volt a fürdő fejlesztésében, támogatta a beruházásokat. 1901-ben kiépítették a telefonvonalat. A tökehiányt súlyosbította a tulajdonos község szűklátókörűsége és a vezetők igénytelensége. A negatív tényezők hatása határozottan gátolta a fürdő fejlődését: „Kápolnás-Oláhfalu közbirtokossága ugyanis, nehogy valahogyan a tulajdonát képező fürdő túllépjen a fejlődés ő általuk megállapított határán, a Cekend-hegy tetejéről a fürdőbe vezető utat két oldalról beárnyékoló fenyvest kiirtották, a letarolt erdőt felgyújtották.”⁵¹

49 Udvarhely vármegye alispánjának Jelentése 1893 első félévre. Román Országos Levéltár Hargita megyei Hivatala. 43. fond. Udvarhely vármegye. 1893.

50 Hankó Vilmos: *Székelyszék fürdői és ásványvizei*. Bp., [1902]. 82.

51 *Udvarhelyi Híradó*, 7. (1904. június 5.).

Szovátafürdő

A Székelyföld belsejébe vezető közút sóvidéki szakasza Szováta–Parajd–Korond után a Szejkefürdőre ért, majd Homoródfürdőt elhagyva, Csik irányába folytatódott. Szováta, ahol a felszínre bukkanó, csillógó sótömszöt „Só Kárpátoknak” nevezték, ahol több sóstó alakult ki, kiváló természeti adottságokkal rendelkezett. A fürdőzés kezdeteit, a források hiányában, itt sem tudjuk pontosan meghatározni. Kőváry László úgy tudta, hogy „a vidékiek régóta használták. Nyaranként uraságok is látogatók, kik a faluban vettek szállást maguknak. 1844-ben kezdének némely vidéki bebirtokosok⁵² a Sóhegy alá fürdőlakokat építeni.”⁵³ „A szomszéd falvak, megyék népei azonban emberemlékezet óta, ... gyógyulást kerestek [a tavak] hullámaik között. Nyolc-tíz mérföldről jövő idegenektől kérdezem, honnan tudta e víz gyógyerejét? Már nagyatyám is használta! – felelt egy 63 éves ember. ... Deszkasátorokat, leveles színeket építettek a tavak és források partjaira, s tarisznyájukból élve töltöttek el néhány napot, vagy hetet a gondtalan életben, jó reménységgel és igen sokszor sikerrel feredezvén, mert a látogatók száma nemcsak, hogy nem apadt, hanem évről évre szaporodik.”⁵⁴

A sóban és sós forrásokban oly gazdag Erdélyben jelentékenyebb sósfürdő Kolozson, Tordán, Görgénysóaknán (Zsabenica), Alsóidecsen, Marosújváron⁵⁵ és Vízaknán volt, de egyik sem rendelkezett országos vonzáskörrel: „Több oldalról konstatált tény, hogy hazánkban egyetlen egy nagyobb szabású konyhasós fürdő sincs, úgy hogy ez irányban valóságos szükséglet forog fenn. Ezt konstatálta az országos Balneológia

52 1820-ban gr. Lázár István, gr. Toldalagi Mihály és Zsigmond, Berzenczei Ferenc, pávai Vajna Elek ítélőmester és Sárosi György birtokosokat említik.

53 Kővári László: *Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvártt, 1853. 217.

54 *Egy 1881-ik évi fürdővendég: A szováta fürdőről*. In: Maros-Vásárhely, 1883. június 7.

55 A bánya melletti fürdő 1871-ben keletkezett, mikor a pénzügyminiszter megengedte egy házi fürdő létesítését.

A szovátaai alsótelep

Egyesület, s elismerte a magyar királyi pénzügyminiszter is ...⁵⁶ A sós területek és a konyhasós vizek kincstári monopóliuma és az ilyen környezetben felmerülő többletköltségek lassítják a sósfürdők fejlődését. A parkosítás szempontjából „szerencsés fekvése van a szovátaai sósfürdőnek, ahol a fürdő közelében erdő van. A szovátaai fürdő azonban a vasúti közlekedés hiánya miatt még mindig lassan halad előre.”⁵⁷

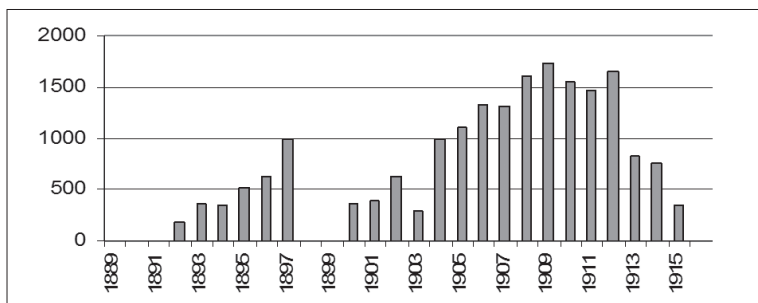
Az alsótelepi fürdő vállalkozó építője Veres József volt, „kiről mindnyájan hálával és köszönettel emlékezünk meg”. Szovátaán a fürdőalapító Veres József halálával (1889) hosszú évekig elhúzódó per kezdődött a hagyaték felett a kedvezményezett református egyház és a család között. A fürdő egyre rosszabb, elhanyagoltabb állapotba került. Sándor László megyei alispán és Agyagási Károly megyei tisztii főorvos a vendégek panaszára szemlét tartottak 1892 júniusában. Elmarasztaló észre-

56 Bikfalvi Károly: *Az erdélyi sósfürdőkről*. In: A Magyar Szent Korona Országai Balneológiai Egyesületének 1898-iki Évkönyve. Szerk. Löw Sámuel. Bp., 1898. 170.

57 Uo. 174.

vételeiket 11 pontba foglalták össze. Az udvart és a konyhát „ázsiai színezetűnek” találták, a tavi fürdőhelyet pedig életveszélyesnek.⁵⁸

Időközben „felfedezték” az 1875-ben keletkezett Medve-tavat. A sóhegyekkel, kisebb tavakkal, dús aljnövényzettel és erdőkkel koszorúzott, naptól fölmelegedő (heliotermikus) tó új perspektívát nyitott. A tó egyedi tulajdonságaira felfigyelt a tudományos világ is. Nem találtak magyarázatot a víz különlegesen magas hőfokára. „Efféle rendellenes hőmérsékletet eddigelé semmiféle tavnem nem ismertek, s ezért a jelenség ismerete nagyon felköltötte eleinte a közel, később pedig a távolabbi lakók érdeklődését is, és a mai nap – írta a *Marosvásárhely* című lap –, mikor e párfját ritkító természeti csodáról a külföld is nagy érdeklődéssel vett tudomást, Erdélynek ezen elhagyatott vidékén a külföldi turista és a természettudós megjelenése sem nagy ritkaság.”⁵⁹ Lengyel Béla 1897-ben, Telegdi Roth Lajos 1898-ban vizsgálta a tó tulajdonságait. A Medve-tó „titokzatos” hőmérsékleti anomáliája jelentős ingyen reklámot hozott Szovátnak. Kalecsinszki Sándor, akit a Magyar Királyi Földtani Intézet küldött ki, 1901-ben leírta és megmagyarázta a jelenséget. Elért eredményeiért Szabó József-emlékérmet kapott és a kolozsvári egyetem díszdoktorává avatták. Akadémiai székfoglaló beszédét 1903-ban *A nap melegének accumulatiója különféle fo-*

Szováta látogatottsága 1892–1915 között

58 *A szováti fürdő*. In: Marosvásárhely, 1892. július 23.

59 Kalecsinszky Sándor: *Naptól fölmelegedő sós tavak. (Szováta meleg-forró sós tavai.)* Bp., 1904. 3–4.

lyadékokban címmel tartotta. A napi sajtó is beszámolt az eseményről, *Székelyföldi világsoda* cím előlegezte meg a világ csodálatát.⁶⁰

Egy Szovátán 1905. augusztus 2-án feladott képeslap rövid szövege jelzi a Medve-tavi fürdő népszerűségét: „Kedves Kellerné! Nem bántam meg, hogy az előkelő Franzesbad helyet az egyszerű Szovátát választottuk, mert igazán szép és kellemes helyre kerültünk. Az uramnak, sőt Magduskának is nagyon tetszik itt.”⁶¹ Az 1905. évi nyár különösen vidám volt.⁶²

A felsőtelepet Sófalvi Illyés Lajos alapította 1894-ben, mikor a Medve-tó partján villát épített. 1900-ban bejegyezteti az új fürdőt, amelyik terjeszkedik. 1902-ben tulajdonosa megvásárolta 18 000 Ft-on az alsótelepet, melyet korábbi tulajdonosa, a református egyház nem tudott adminisztrálni. A fürdő fejlesztésében Illyés Lajos a vendégek kedvező véleményére támaszkodhatott. Támogatta Maros-Torda vármegye előjárósága. A megye és Marosvásárhely nyaralást igénylő lakossága örömmel fogadta az új fürdőt, amelyre a fővárosiak is egyre nagyobb számban utaztak le. 1902-ben 20 000 Ft-os beruházással elkészült a felsőtelepre vezető út. A megye főispánja, Sándor József „a legmészszebb menő actiot indította meg a szovátai fürdő fejlesztése érdekében, úgy a vármegyénk, mint a szomszédos vármegye társadalmának irányadó férfiai, ... s mára értekezletre hívta össze őket.”⁶³ Az értekezleten részt vett Sándor János főispán, Illyés Lajos fürdőtulajdonos, Bernádi György polgármester, a megye vezető hivatalnokai, a megye országgyűlési képviselői, egyházi vezetők, orvosok, művészek, a Székely Társaság képviselői, meghívtak Kisküküllő, Kolozs és Udvarhely megyékből. Illyés Lajos ismertette a fürdő értékeit, történetét. Szerinte a fürdő fejlődésében „akadály csak egy van, mely az emelkedést gátolja, s ez a pénzkérdés; erre nézve kér valamelyes megoldási módot.” Az

60 *Székely Nemzet*, 1901. augusztus 7.

61 Fekete-fehér képeslap. Magángyűjtemény.

62 Szádeczky Lajos: *Szováta és vidéke*. In: Erdély, 1906. 5-6. sz. 81–88.

63 *A szovátai fürdő fejlesztése*. In: Maros-Torda Vármegyei Hivatalos Lap, 1902. március 12.

értekezlet nem hozott kézzelfogható eredményeket, de a figyelmet még jobban Szováára terelte.

A beruházások részben Illyés Lajos, részben a telek- és villatulajdonosok befektetéseivel tovább folytak. 1907. március 20-án megalapították a Fürdő Birtokossági Szövetkezetet. A szövetkezet célja: „a szováti fürdőtelepen birtokos szövetkezeti tagok közös szükségleteit, az ivóvizet, a világítást stb. biztosítani, az e célra szükséges tőkét előteremteni, esetleg hitelt kieszközölni, s a tagoknak, ezzel magának a fürdőtelepnek érdekeit és fellendülését előmozdítani.” Egy-egy üzletrész értékét 100 koronában állapították meg. Az alapszabályok III. fejezete a szövetkezet működési körét hat pontban írta le:

a) a szováti gyógyfürdő egész területére kiterjedő vízvezetékét létesít,

b) a szennyvizek elvezetése céljából csatornákat épít,

c) a fürdő egész területét villanyvilágítással látja el,

d) árucarnokot, mely esetleg más szövetkezettel közös is lehet, tart fenn, melyből tagjai fogyasztási igényeit kielégítheti,

e) a fürdő területén a házak és telkek tulajdonosainak a közegészségügy előmozdítására hivatott intézményeket létesít és ilyen irányban megbízatásokat teljesít,

f) részt vehet minden olyan mozgalomban, szervezetben és intézményben, mely Szovátafürdő fejlesztését előmozdítani van hivatva.⁶⁴

Maros-Torda vármegye a rendelkezésére álló eszközökkel nyújtott segítséget, ami példa nélküli volt Erdélyben. 1903-ban a *Maros-Torda vármegye Szabályrendelete a területén levő fürdők, és gyógyhelyekről* című szabályrendeletet szavazta meg a törvényhatósági körgyűlés. A *szováti alsó- és felsőtelepeken történő építések*ről címmel szabályrendeletet léptettek életbe 1904-ben (megújítva 1913-ban). 1908. október 19-én a megye alispánja így indokolta egy speciális szabályrendelet előterjesztését: „A szováti gyógyfürdőnek általánosan ismert nagyobb mérvű fejlődése nemcsak indokoltá, hanem szükségessé teszi, hogy a fejlődésben levő, s nagy gyógyhatású fürdő sajátos viszonya-

64 *A Szováta-fürdő Birtokossági Szövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Alapszabályai*. Bp., 1907.

inak megfelelő rendelkezéseket tartalmazó szabályrendelet alkottassék, amely biztosítsa a fürdőnek továbbfejlesztését.”⁶⁵ A fürdő sajátosságait figyelembe véve született meg a *Maros-Torda vármegye szabályrendelete a szovátai gyógyfürdőről*.

A szovátai pezsgő fürdőélet egyre több vendéget vonzott. Több nyáron át a telep vendége volt Jászai Mari, aki az ivóvízellátás javításáért nyári fellépéseivel pénzt gyűjtött egy forrásfoglalásra, amit róla „Mária- forrásnak” neveztek el. Időközben a vízvezeték is elkészült, amely bőven ellátta a telepet kiváló minőségű édesvízzel.

Figyelemre méltó jelenség, hogy Szováta lakossága az 1900–1910 közötti évtizedben gyorsabban nőtt, mint a környező falvak, a járás vagy a megye lakossága. A természetes szaporulat száma 282 volt. A 313 főt kitevő többlétszaporulat a fürdő gyors fejlődésével szaporodó munkahelyek hatására beköltözöttek számából származik.

A székelyföldi fürdőhelyek elzártsága

A 19. század vége felé megváltoztak a fürdőre járók igényei és szokásai. Ugyanakkor „a mai társadalom életszükséglete a nyaralás” – állapította meg Hankó Vilmos. Társadalmi kényszerré vált a nyaralás a középrétegek számára. A hivatalnoki és értelmiségi állások betöltése feltételezte bizonyos követelmények, íratlan szabályok betartását. „Az állással szemben oly követeléseket támaszt a társadalom, melyeket az egyes nem képes elviselni, ha csak közmegvetésnek nem teszi ki magát, mint piszkos zsugori, vagy nem követi a Kriványok⁶⁶ példáját. Utóvégre egy úri ember csak nem járhat foltos térdű nadrágban, lyukas cipőben és zsíros kabátban, s annyi lelki ereje se neki, se feleségének nincs, hogy a júliust és augusztust a városában töltsse a család, s ismerőseinek be merje vallani, hogy nem volt nyaralni sehol.”⁶⁷

65 *Maros-Torda Vármegyei Hivatalos Lap*, 1908. november 26.

66 Utalás az aradi Krivány János nagy botrányt okozó sikkasztási ügyére, aki összesen 363 756 Ft-ot sikkasztott. 1898. december 31-én tartóztatták le Bécsben. Tusnád-fürdőn volt emeletes villája.

67 (nk dr.): *A megélhetés*. In: Udvarhelyi Híradó, 1898. szeptember 25.

A közlekedés rossz utakon szekerekkel, kocsikkal történt, a postakocsi mellett az egyetlen nagy személyszállító vállalkozást Kolozsváron 1832-ben alapította Biasini Gaetan. Nagy reményeket fűztek a vasutakhoz a világtól elzárt székelyföldi fürdőhelyek fejlődési feltételeinek megteremtésében. Ettől remélték a fizetőképes vendégek számának ug-rásszerű növekedését. Nagyon sok tényező együttes hatása alakította viszont a fürdők látogatottságát. „A vasút-, a vonatkorszak rövides be-köszöntése azonban új fejezet kezdetét jelentette. Megkezdődött e kör-nyék fürdőinek visszafejlődése, mivel kiestek a fő vasúti vonalakból. Korond fürdőjele meg is szűnt, Homoród és Udvarhelyen a Szejke és a Sósfürdő csak tengett.”⁶⁸

Erdélyben a vasutak⁶⁹ építése az abszolutizmus éveiben kezdődött az Arad–Gyulafehérvár vonalon, Bécsben hozott döntés alapján. A ki-egyezés ebben is változást hozott. A döntés joga a magyar parlament és kormány kezébe került. 1867–1915 között a vasúti pályák vezetésé-ről folytatott vitáktól volt hangos a sajtó. „Midőn valamely ország vas-út hálózati tervét megállapítani szándékozik a jelent épp úgy, valamint a jövőt egyaránt figyelembe kell vennie. Mert ha a jövőt a számításból kifeledi, eme tévedése igen könnyen azon sajnálatos eredményt idézhe-ti elő, hogy a milliókat felemésztő vasutai hasznót hajtó jövedelmezés mellett helyrehozhatatlan károsodást okoznak az országnak”⁷⁰ – figyel-meztetett gróf Bethlen Farkas (1813–1870). Mikó Imre (1805–1876), a kiegyezés utáni első kormány közmunka- és közlekedésügyi minisz-tere két dolgozatában⁷¹ kijelölte az erdélyi vasúthálózat nyomvonalait és prioritásait, elsősorban gazdasági szempontok figyelembevételével.

– Nagyvárad–Kolozsvár–Segesvár–Brassó–Bodza-szoros;

– Kolozsvár–Károlyfehérvár (Gyulafehérvár);

68 Bakk Elek – Balla Árpád – Takács Sára: *Adatok Székelyudvarhely és kör-nyéke fürdőgyógyászatának történetéhez*. In: Hargita megye természetes gyógytényezői. [Csíkszereda], 1974. 438.

69 Köszönöm Schubert Gyula vasútmérnök segítségét.

70 Bethlen Farkas: *Erdély közlekedési eszközeiről*. In: Statisztikai és Nemzet-gazdasági Közlemények. IV. kötet. Szerk. Hunfalvy János. Pest, 1867. 79.

71 *Magyarország vasúthálózata*. Pest, 1867.; *Emlékirat ő felségéhez a ma-gyarországi vasutakról*. Kv., 1868.

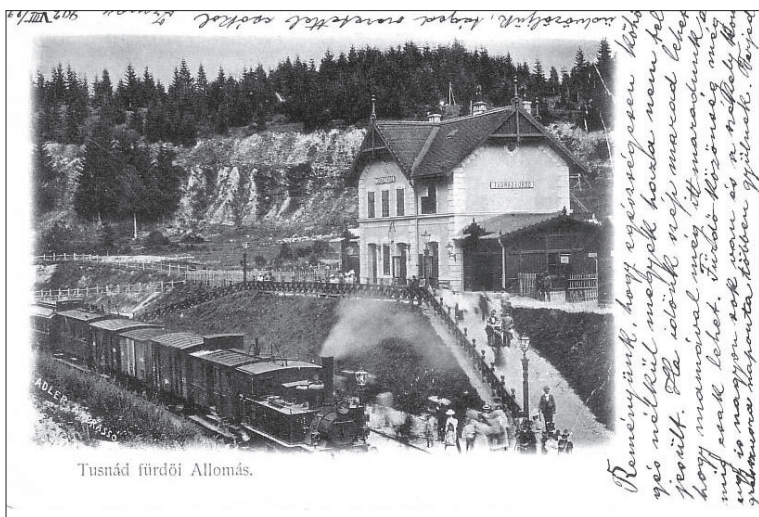
A marosvásárhelyi pályaudvar

- Arad–Piski–Károlyfehérvár;
- Kiskapus–Nagyszeben;
- Brassó–Csíkszereda–Gyergyószentmiklós;
- Marosvásárhelyi ágvonal.⁷²

Az útba eső települések között éles vita folyt az állomásokért, mert fellendülést, a behozott áruk árának esését, árubőséget, fellendülést vártak a személy és teherszállítás modernizálásától. Az erdélyi fürdőhelyek és ásványvíz-forgalmazók nem rendelkeztek kellő súllyal, hogy befolyásolják a vitát. Érdekeiket nem vették figyelembe, de a Székelyföldet is elkerülte a Kolozsvár–Segesvár–Brassó fővonal.

A székelyföldi fürdőhelyek közül Előpatak jutott elsőnek „vasút közelbe” 1873. június 1-jén, mikor megnyílt a Magyar Keleti Vasút leghosszabb, 128,7 km-es szakasza Segesvár–Brassó között. Földvár állomásról kocsin háromnegyed óra alatt lehetett a fürdőre érni. „Ettől az állomástól visz az országút legközelebb a híres és romániaiaktól is lá-

⁷² Konek Sándor: *Az Auszriai birodalom jelesen a magyar korona országainak statisztikai kézikönyve*. Pest, 1865. 44.

Vasútállomás a székely körvasúton: Tusnád

tothatott Előpatak gyógyhelyre. A fürdőidény tartama alatt a földvári állomásra többirányú szállítási kedvezmények, menettérti jegyek stb. adatnak.”⁷³ Később, 1891-től a Brassó–Sepsiszentgyörgy vonalon is meg lehetett közelíteni, ahonnan egyórás kocsijával lehetett célba érni. Előpatak már 1867-ben, elsőnek a székely fürdők között, a szezon ideje alatt működő táviróállomást kapott. „A Brassó közeli Zajzonban jól berendezett ásványos fürdő van. Úgy erre, mint a tusnádi fürdőre (Erdély egyik leghíresebb éghajlati gyógyhelye) a brassói állomásig menet-térti kedvezmény jegyek vannak behozva. Brassó gyűlpontja a Romániából Erdélybe nyaralni jövőknek és gyógyfürdőt kereső betegeknek” – jelentette a Brassói Kereskedelmi és Iparkamara, közölve az 1881-ben Előpatakra menettérti jeggyel utazottak számát: Nagyváradról 72,

⁷³ *Az erdélyrészi vasutak vázlatos története és statisztikája.* In: Jelentése a Brassói Kereskedelmi és Iparkamarának a kamara területének (Erdély Dél-kelete) ipari, kereskedelmi és forgalmi viszonyairól az 1880–1884. években. Brassó, 1886. 75.

Nagyszebenből 30, Medgyesről 57, Segesvárról 34, Kolozsvárról 90, Marosvásárhelyről 8, Nagyenyedről 52.⁷⁴

1873–1897 között Tusnád és Zajzon vasúti állomása Brassó volt. 1893-ban Budapestről, a Keleti Pályaudvarról gyorsvonattal, személyvonattal érkezhettek a látogató Aradon át Medgyes, Marosvásárhely, Földvár, Brassó állomásokig.⁷⁵ Tusnád 1897-ben kapott vasutat, a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyimesbükk vonal megnyitásakor. Ugyanezen lehetett eljutni Bodok-, Málnás- és Zsögödfürdőre. A gőzmozdonyok húzta vonatok látványos érkezése és indulása a fürdőzők egyik igen kellemes mulatságát képezte.

Borszék volt Erdély legkeletibb és a legnehezebben megközelíthető fürdőhelye. Ennek ellenére évente sok száz ember vállalta az utazás kellemetlenségeit. 1871-ben 125 kilométerre közelítette meg a vasút, mikor Marosvásárhelyig fektették le a vaspályát. Borszék vasútállomása 1886-ban Szászrégen lett. 1893-ban a budapesti Keleti Pályaudvarról naponta három gyorsvonat és egy személyvonat indult a fürdő felé. Szászrégenbe reggel 7 óra 25-kor, déli 12 óra 15 perckor, illetve este 7 óra 15 perckor lehetett megérkezni. 1905-ben Déda, 1909-ben Maroshévíz lett a legközelebbi vasútállomás. A változó végállomásokról lovas kocsikkal lehetett továbbutazni.⁷⁶

Szováta és Korond Marosvásárhelyről és Székelyudvarhelyről volt megközelíthető. Marosvásárhelyre 1871-ben, Székelyudvarhelyre 1888-ban jutott el a vonat. Az utolsó állomásokról itt is lovas kocsival kellett befejezni az utazást. „Korond fürdő hírneve még alig jutott el a fővárosba (1902!), de ezen nem lehet csodálkozni. Hiszen nemrég még 10 órát kellett Marosvásárhelytől – utolsó vasúti állomás – Korondig kocsikázni. ... Akkoriban jóformán csak Erdélyiek, kik vasút dolgában még nemrég csöppet sem voltak elkényeztetve, látogatták e helyet.”⁷⁷

74 Uo. 76.

75 *Vasárnapi Újság*, 1893. 27. sz.

76 Nemes Ödön: *Szász-Régentől Palota-Ilváig*. In: Magyarország és a Nagyvilág, 1882. március 5. 149–151.

77 Fialka Gusztáv: *Korond sós levegőjének hatása a légzőszervekre*. In: A Mi Fürdőink. Az Erdélyi Fürdőügyi Melléklete, 11. (1902) 1. sz. 7–8.

A parajdi végállomás

A sóvidéki fürdők versenyében Korond korábban indult, és köszönhetően előkelő tulajdonosainak, a 19. század 7. évtizedéig nem népes, de előkelő közönség látogatta. A nemesség, az „úri nép” Korondra járt, amely nyaranta a vidám magyar társasági élet egyik központja volt, a lakás és életfeltételek spártai egyszerűsége ellenére: „E fürdő szebb jövőjére óhajtandó, hogy Korond ne legyen többé az aristocratiai előítéletek színhelye hol a hiúság, merül fel. Ne rijjanak ki a kastok, ne legyen gyűlhelye semmi különcködésnek, min a józanész csak mosolyogni tud.”⁷⁸ 1854-ben még látogatta az erdélyi előkelő társaság Korondot, de később előkelő vendégei kezdték megváltoztatni nyaralási szokásaikat. A nagyobb jövedelműek, a legjobb fizetők a közlekedési viszonyok javulásával az osztrák és német divatos fürdőkre, vagy a Balatonra utaztak, később az Adria is elérhetővé vált.

Szováta közelebb volt a térség központjához, egyetlen nagyobb városához. Szováta vendégei a kezdetektől Marosvásárhelyről, Maros-Torda megyéből érkeztek a legtöbben, de jöttek Udvarhely megyéből,

⁷⁸ Fogasi: *Fürdőink. Korond*. In: Hetilap, 1854. szeptember 6.

Kolozsvárról sőt Budapestről is. Állandó látogatói a kis- és középbirtokosok, városi kereskedők iparosok, papok, tanítók, tanárok és hivatalnokok voltak. A középosztályok soraiból jövő vendégeknek ez az összetétele kedvezőbb volt. Ezek már anyagi okokból nem utaztak távolabbi fürdőkre.

Korond vasútállomása 1888-ban Székelyudvarhely lett. A Kis-Küküllő völgyén vezetett vasút 1898-ban Sóváradig, 1906-ban Parajdig közelítette meg Korondot. A vasútépítés is Szováta fejlődésének kedvezett, amelynek 1906-tól saját vasútállomása volt.

A századforduló éveiben Korondon is történtek beruházások, de erre a vállalkozó tulajdonos, Gáspár Gyula a magánvagyonát és a fürdő jövedelmét használhatta csak fel. A bankok a biztos megtérülés hiányában nem kölcsönöztek a fürdővállalatoknak.

Szejké- és Homoródfürdőre utazni 1888 előtt „legcélszerűbb vasúton Segesvárig jönni, honnan a személyvonattal egybekötött (minden reggel induló) postakocsin lehet délutáni 1 órára Székely-Udvarhelyre jutni, honnan óránként közlekedő omnibuson lehet, a csak negyed óra távolra fekvő Szejkére kirándulni”⁷⁹ – írta 1882-ben a kolozsvári *Ellenzék* levelezője. Homoróra is ez volt az egyetlen közlekedési eszköz. 1888. március 15-e után már Székelyudvarhelyig, a megyeközpontig lehetett vonatozni.

A fürdők megítélése

A korabeli sajtóban fennmaradt vendégnévsorokból látható, hogy a 19. században a legtöbb vendég a régió legfejlettebb városából, Marosvásárhelyről érkezett a székely fürdőkre, de a látogatók egyre inkább a „divatos”, változatosabb szórakozást ígérő fürdők felé fordultak. Megnőtt az erdélyi nagyobb és a külföldi fürdők vonzereje. A kis fürdőket egyre inkább csak a szomszéd, gazdaságilag kevésbé fejlett városok lakói látogatták, kiránduló, majálisozó helyekké váltak.

„A magyar fürdők és ásványvizek mellőzésének oka azoknak szélútban elterjedt rossz híre. A magyar fürdőkről és ásványvizekről

⁷⁹ Nyikómenti: *Szejké-fürdő, Székely Gastein*. In: *Ellenzék*, 1882. július 1.

szárnyra kelt híresztelések: hogy a magyar fürdők inkább mulató-, mint gyógyító-helyek, semmi kényelmet nem nyújtanak, a tulajdonos prédának nézi a vendéget, kit zsarol, kifoszt, hogy minimális befektetése után lehetőleg nagy jövedelmet erőszakoljon ki” – írja Hankó Vilmos.⁸⁰

A fürdők fejlődésében jelentős akadály volt a külföldi (német fürdők), az osztrák, cseh és magyarországi (Balaton és az Adria) divatos fürdők konkurenciája. „Fürdőügyünk mai fejlettsége mellett is 30 000 magyar család időzik a külföld különböző fürdőhelyein. 48 millió koronát képvisel, mit a magyar családok nyaralás, fürdőzés címén évenként külföldre visznek”⁸¹ – írta 1902-ban ugyancsak Hankó.

Az újságok és a fürdőkatalauzok állandóan visszatérő szövege a nyaralásra készülők itthon tartására irányult. A külföldi – cseh, osztrák, német, svájci – ásványvizekkel az egyenértékű hazaiakat állították szembe, amelyek ugyanolyan gyógyhatásúak. Gyógyászati szempontból egyenértékűnek tartott gyógyvizek⁸²: *Ausee* – Szováta; *Bilin* – Bodok, Kászon, Tusnád, Málnás; *Charlottenbrunn* – Korond; *Franzensbad* – Tusnád; *Gastein* – Szejke; *Geilnau* – Előpatak, Homoród, Málnás; *Gleichenberg* – Málnás, Kovászna; *Gmunden* – Szováta; *Homburg* – Borszék, Előpatak, Tusnád; *Ischl* – Szováta; *Kissingen* – Bálványos, Tusnád; *Selters* – Kovászna, Málnás; *Neuheim* – Borszék; *Pyrmont* – Előpatak, Borszék, Korond, Tusnád, Homoród; *Rechenau* – Tusnád, Homoród, Előpatak; *Schwalbach* – Előpatak. Azonban a nyugati fürdőkkel nem lehetett hasonlóan berendezett hazaiakat szembeállítani. Mindenik jelentősebb külföldi fürdőn volt már vízvezeték, szennyvízcsatorna, villanyvilágítás, fedett sétány az ivókúrát végzők számára, erdei sétány, kórház, gyógyszertár. Híres fürdőorvosok gondoskodtak a gyógyulni vágyó vendégekről. „Nézem a vendégek névsorát. Évente

80 Hankó Vilmos: *Fürdőink és az Erdélyi Kárpát-Egyesület*. In: A Mi Fürdőink. Az Erdély Fürdőügyi Melléklete, XI. évf. (1902) 1. sz. 1.

81 <http://www.erdelyigyopar.ro/1902-4-5-furdougy/1576-furdoink-es-az-erdelyi-karpat-egyesulet.html> (2012. 05. 04.).

82 Hankó Vilmos: *Külföldi fürdők ásványvizek s az ezekkel gyógyító hatásra egyenértékű erdélyiek*. In: A Mi Fürdőink. Az Erdély Fürdőügyi Melléklete, 1902. 2. sz. 30.

több száz magyar vendég! Ismert és ismeretlen magyar nevek a főúri világból, vidéki nemesi kúriákból... A közönség szolgálatára áll [Bécs mellett] Badenben 28 szálloda, 18 étterem, 12 panzió, 18 hotel garni, 12 kávéház, 5 tej- és kávékimérés, 4 reggeliző és borhelyiség. Azon kívül zeneterem, színházak, sportklubok, lovaglás, kocsizás, csónakázás, kirándulás.”⁸³ A vendéglisták kiadásával és szétosztásával például külön kiadó foglalkozott a Rákóczi-forrásáról híres Kissingenben is. A listákból általában nem derül ki, hogy mekkora volt a magyarok száma, mert az akkori politikai beosztás szerint a Habsburg Birodalom alattvalói egy rovatban szerepeltek. A fürdők megítélése később sem javult. „A külföldet a külföldön mindig az arisztokrácia és a dúsgazdagok osztálya képviseli...”

„Elismertük – írta a Székely Nemzet –, konstataztuk többször, hogy Románia elvesztése érzékeny csapás fürdőinknek.”⁸⁴ A román vendégek a román–magyar vámháború (1886–1893) és az élesedő nemzeti propaganda miatt maradtak el az olyan fürdőhelyekről, mint Borszék, Előpatak, Tusnád és Zajzon. Ezek a fürdők korábbi fejlődésüket nagymértékben köszönhatték a költekező román vendégeiknek. A vámháború következtében Románia fürdőfejlesztési programot kezdeményezett. Az elfogadott fürdőtörvény értelmében a fürdőket erre a célra létrehozott részvénytársaságoknak adták bérbe 30 évre. Elsők között alakult meg a Govora RT hárommillió frank alaptőkével és a Călimanești kétmillió alaptőkével. „Az állam tulajdonában lévő részvényekre eső osztalék 70 százalékát a fürdő építési alapjához csatolja, 30 százalékát pedig szegény betegek ápolására fordítja.”⁸⁵ A fürdővállalatok tíz évig fel voltak mentve az adózás alól. A források körül tíz kilométerre terjedő védelmi területet jelölt ki a törvény. Az ásványvizek importálását is korlátozták.

A nyaralás költségeit nehéz felbecsülni, nagyon sok tényező befolyásolhatta. A költségek már az előkészületekkel kezdődtek. A nyári ruhátár kiegészítése, az utazáshoz, sétához, látogatáshoz alkalmas vagy

83 Ádám Éva: *Fürdői képek Európából*. In: Székely Nép, 1913. augusztus 23.

84 *Fürdőink*. In: Székely Nemzet, 1891. július 14.

85 *Romániai fürdők*. In: Erdély, 1912. 2.

báli ruhák, a családnak szükséges felszerelés, az útiköltség, a fürdőhelyen az állandó díjak, a fürdők, a szállás és az étkezés mind újabb kiadást jelentettek. Kisebb jövedelemmel rendelkező családok számára megterhelőek voltak a költségek. Ezért is találunk a vendéglistákon sok egyedül, vagy kettes-hármas társaságba utazó nőket.

Állandó kiadások:

Helység	Szolgáltatás	Díjszabás (Forintban)
Borszék (1892)	Szászrégentől 95 km, 8 ½ óra utazás	20
	egy hely a kocsin	7–8
	szobaár egy szezónra	15–80
	szobaár egy éjszakára	0,80–2,5
	fürdőárak	0,20–1
	gyógy- és zenedíj (A kurtaxát 1850-ben vezették be.)	8, 4, 2
Helység	Szolgáltatás	Díjszabás (Koronában)
Borszék (1902)	szállás	
	szobaár egy éjszakára	2–7
	szobaár egy szezónra	60–180
	étkezés vendéglőben	
	leves	0,20
	főétel	0,90–1,40
	tészta	0,50–0,60
	palackos sör	0,60
	liter bor	1,20
	fürdőárak	0,40–2

Helység	Szolgáltatás	Díjszabás (Koronában)
	gyógy- és zenedíj	
	családfő	4, 8, 12
	családtagok	2, 6, 8
Korond (1902)	kocsi Székelyudvarhelyről kocsi Sóváradról	12 K 6
Szováta	gyógydíj	2–4
	zenedíj	4
	szobaár	1–3
	fürdő	0,20–0,80
	étkezés egy hónapra vendéglőben	60
Homoród	kocsi Székelyudvarhelyről	6–8
	koszt: olcsó, ízletes, egészséges	
	zenedíj	4–10
	szállás heti ára	10–18
	szállás egy napra	2
	fürdő	0,30–0,70

A városházán dogozó tisztviselők évi jövedelme Székelyudvarhelyen 1912-ben a következő volt: polgármester 5400, polgármester helyettes 4000, főkapitány 4400, főjegyző 2600, tisztiorvos 3200, mérnök 2600 korona. Legkisebb jövedelme a várost szolgáló 22 tisztviselő közül két írtnak és a végrehajtónak volt, akik 1400 koronával kellett beérjék.⁸⁶

⁸⁶ Udvarhelyi Híradó, 1912. május 5.

A nagyobb fürdőhelyek között Tusnád volt a legdrágább, Borszék a legolcsóbb. A kisebb fürdők arányosan olcsóbbak voltak, de infrastruktúrájuk is elmaradt az átlagostól.

Anyagi függetlenség és szabadidő kellett a gondtalan nyaraláshoz. Egy 1911. augusztus 7-én Szovátáról Budapestre küldött képeslap szövege is utal erre: „*Balaton Földvár után ide jöttünk fürdőzni a sós Medve tóba*”.⁸⁷ Az utazást nem lehetett volna megoldani a vasúti személyszállítás igénybevétele nélkül. Más képeslapok illusztrálják a Szovátára érkező vendégek felső, gazdagabb rétegének életvitelét: „... *Itt maradunk. Az alatt otthon a gazdatiszt el is végezheti a cséplést. Kezeit csókolja, és Antalt (ha még ott lenne) szívélyesen üdvözli igaz tisztelője [olvashatatlan aláírás]...*”, vagy: „*Most jönnek ... br. Josika Mariann, Telekiék és Bánffy Jánoska egy hétig, lesznek megint kis kirándulásaink és autó partynk. 1-én Pesten leszünk 8-ig, azután Bajmócra megyünk 2-3 hétre. Hogy vagy? Ölel Erzsike.*” A századfordulón a vendégeknek nagyobb számban megjelenő új csoportja a fizetőképes nagybirtokosokból, arisztokratákból és az előkelő társaság képviselőiből állt. Megjelentek a vállalkozók is, akik kihasználták az új telep lehetőségeit és hajlandóak voltak beruházni, villákat építeni. A nagyobb villák már nem csupán a családi nyaralások céljára épültek, bevallottan a profitszerzés motiválta felépítésüket. Ugyanakkor tekintélyes vonzóerőt jelentettek a Szovátára érkező értelmiségiek: írók, színészek, orvosok, tudósok.

A századforduló éveiben határozottan Szovátának kedveztek a vendégek változó preferenciái. Ugyanakkor a korondi fürdő egyre jobban a háttérbe szorult. Sorsában több kisebb fürdő osztozott, melyek szinte nyomtalanul pusztultak el.

Az első világháború, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, a Trianoni béke átrendezte a Kárpát-medence politikai és gazdasági arculatát. A korondi fürdő végleg eltűnt, Szováta pedig más utakon fejlődött.

⁸⁷ Fekete-fehér képeslap. Magángyűjtemény.

Dr. GIDÓ CSABA

Vasútállomások: a székelyföldi települések kapui

A vasút megjelenése előtt a szárazföldi közlekedés a településmaghoz kapcsolódott. A postakocsik indulási és érkezési helye a települések központi részében helyezkedett el. A vasúti állomás ezzel szemben nem tartozott szervesen a városhoz. A materiálisan és/vagy elméleti síkon jelen levő városfalakon kívül kapott helyet a pályaudvar, hosszú ideig csak idegenszerű toldalékként. Az állomás a város első olyan közszolgáltatási intézménye, amely nem annak belterületén, hanem azon kívül, a peremén helyezkedett el. A vasútállomás a települések kapuja lett: érkezési és indulási pont.¹

A pályaudvarok a vasúti vonalak személy- és áruforgalmának gyűjtő- és elosztóhelyei, a vasút legfontosabb alkotórészei. Teljesítőképességüknek illeszkednie kellett a vasútvonalon lebonyolításra váró forgalom nagyságához. Az állomásokon rendezték a személy- és tehervonatokat, itt tisztogatták és javították a személy- és teherkocsikat, szerelték fel a mozdonyokat. Az állomásokon szálltak fel és le az utasok, ott adták fel az árukat és kezelték a postaküldeményeket. A pályán közlekedő vonatok az állomáson találkoztak, ugyanott végezték a tisztviselők a személy- és áruforgalom lebonyolításához szükséges teendőket. Az állomások a nyílt vonal átmenő vágányához kitérőkkel csatlakozó mellékvágányokból, felvételi és lakóépületből, rakodóból, szükség esetén mozdonyszínből, vízvételi berendezésekből, műhelyből, kocsifertőtlenítő telepből és biztosítórendszerből álltak.²

1 Giuntini, Andrea: *Downtown by the train: the impact of railways on Italian cities in the nineteenth century – case studies*. In: *The City and the Railway in Europe*. Aldershot, 2003. 121.

2 Bényei Zsigmond – Lukács Lipót: *A vasúti pályaudvarok*. Bp., 1910. 5.

Az első vasutak idején az állomások feladatát olyannak képzelték el, mint a postakocsi állomásokét. Az állomást és előterét kerítés vette körül, amelyet kapukkal lehetett lezárni, akárcsak a postaállomás vendégfogadóját. Innen jön az elnevezés: *pályaudvar*.³ A MÁV vonalain az állomások egységes típustervek alapján épültek. A vasútvonalak építéskor a szabványtervekben meghatározták az állomások és a hozzájuk tartozó melléképületek szerkezeti felépítését, jellegét, a felhasznált anyag minőségét. Az épületekre vonatkozó részletterveket négy példányban, a MÁV igazgatóságán keresztül a kormányhoz kellett felterjeszteni jóváhagyás végett.⁴ A helyi érdekű vasutak épületeinek tervezésekor felhasználták a MÁV szabványterveit. Így az állomásokra érkező utasokat, a település forgalmához és fontosságához mérten, egyforma kép fogadta mind a Dunántúlon, mind a Székelyföldön.

A helyi érdekű vasútállomások többnyire a települések szélein épültek, ezért nem volt szükség a meglévő épületekhez idomulni, így a tervezési fázis is leegyszerűsödött. Rövid idő alatt sok épületet kellett építeni, ezt pedig elősegítette az azonosság, a sorozatgyártás. Az egységesre való törekvés másik oka a minőségi norma betartásának kötelezettsége. Az 1880-as években fellendült építkezés hatására szükségessé vált a helyi érdekű vasútvonalak állomásépületeinek típusokba sorolása. Ekkor a MÁV fővonalain öt különböző nagyságú felvételi állomástípust lehetett megkülönböztetni. A helyi érdekű vasúti állomásokat, a várható forgalomhoz igazodva, négy osztályba sorolták. A helyi érdekű vasutak számára tervezett I. osztályú épület szinte teljesen azonos a fővonalak számára tervezett II. osztályú felvételi épülettel. Erre a mintára alkalmazva, a MÁV harmadosztályú épületéből készült el a HÉV másodosztályú épülete. A négyféle állomás ugyanazzal a kiinduló alapegységgel rendelkezett: egy meghatározott alapterületű középső tömbbel, ahol helyet kaptak a szolgálati helyiségek és utasforgalmi terek.

3 Czére Béla: *Magyarország közlekedése a 19. században (1780–1914)*. h. n., é. n. (a továbbiakban: Czére, é. n.). 145.

4 Kubinszky Mihály: *Az 1876 és 1900 között megnyitott magyar vasutak építészetének története*. In: Magyar Vasúttörténet. 1876-tól a századfordulóig. II. köt. Bp., 1996. 319.

Ezt egészítették ki további épületrészek, természetesen az állomás osztályozásától függően.⁵

Az állomásra érkező, illetve onnan induló utazó eltérő perspektívában láthatta az állomást, amely választóvonal szerepet töltött be a település és a síneken mozgó szerelvények világa között. De nézzük, mit láthatott, tapasztalhatott az állomásra érkező utazó. Az állomás épülete szilárd kőalapjával, téglafalaival, színes külső vakolatával teljesen eltért a megszokott polgári épülettípusoktól. Az állomásra belépő utazó egy központi térbe jutott, ahol a jegypénztárnál megvásárolhatta jegyét, majd a vonat indulásáig váróteremben tölthette el maradék idejét. A várótermekben a vicinális vasutaknál azonos berendezést talált. Székek, asztalok, padok, ruhafogas, vaskályha, tükör, a falon óra, reklámok, menetrend. Mindez az utasok kényelmét szolgálta. Olyan tárgyakkal ismerkedett meg itt a helyi közember, amelyek rövid időn belül megjelentek a saját lakásában is. A falon található reklámok hozzájárultak a fogyasztás egységesítéséhez.⁶ A vasútnak köszönhetően a 19. században kialakuló plakátművészet keretében megjelent a vasút reklámja. A vasutat újdonságként kellett megismertetni a társadalom széles rétegével. A plakát szerepe információközlés, figyelemfelkeltés a képi ábrázoláson keresztül. A vasúti reklámok nem csupán magáról a vasútról szóltak, hanem az utazásról, a szokásokról, a vasúti restik szolgáltatásáról, a vasúti alkalmazotról, arról a korról, amelyben születtek. A korai vasúti plakátok többnyire menetrendközlések, sok esetben az illető vonalhálózat ábrázolásával együtt. A különböző vasúttársaságok adták ki és helyezték el az állomásokon. Gyakran kétnyelvűek, magyar–német szöveggel.⁷ Az első vasúti plakátnak nevezhető hirdetmény 1872-ből származik, és a pesti István-napi ünnepekre hívja fel a figyelmet. A plakát szöveges része az utazási eszközöket ismereti, feltüntetik a kü-

5 Uo. 320.

6 Majdán János: *Modernizáció–vasút–társadalom. Tanulmányok a vasútépítés hatásáról a 19-20. században*. Baja, 2010. (a továbbiakban Majdán, 2010.) 127.

7 Molnár Erzsébet: *Szemelvények a hazai vasúti plakátok történetéből*. In: *Vasúthistória évkönyv 1996. h. n., é. n.* 235.

lönjáratokat.⁸ A 19. század végétől jelentek meg a színes, látványos, kevés szöveget tartalmazó plakátok. A reklámok már utazásra is csábítják a korabeli embert. Azt sugallják, hogy a vasút által megnyílt a világ és korlátlan lehetőségek állnak azon személyek előtt, akik igénybe veszik a vonatot. Az utazókat a kedvezményes árakkal vagy különleges szolgáltatásokkal igyekeztek megnyerni.

A 19. század végének legnagyobb eseménye a millenniumi ünnepség volt. Az akkor készült plakátok tájékoztatták az ünnepségre utazókat a menetjegyekre vonatkozó kedvezményeiről, a fővárosi fontosabb eseményekre való kedvezményes belépésről.⁹ A vasúti reklám a 20. században általánosan elterjedt, a nagyobb pályaudvarok, állomások csarnokának, várótermének egyik díszévé vált.

1900-tól a várótermekbe, illetve a peronra érvényes menetjegy hiányában csak külön pályaudvari belépőjegy váltásával lehetett belépni.¹⁰ A várótermekben különböző korú, végzettségű, vagyoni állapotú személyek töltötték el a várakozás idejét. Beszélgetésekre került sor a különböző helységekből érkező személyek között, ismeretségek, barátságok kötődtek. A várótermeket a vonatok érkezése, illetve indulása előtt egy órával nyitották ki. A nagyobb forgalommal rendelkező állomásokon éjjel is nyitva voltak a várótermek. A vonatba való be- és kiszállás az állomási harang vagy a vasúti tisztviselő kiáltása adott jelt.¹¹

A vidéki indóházak várótermének világát mutatja be az *Erdély* című marosvásárhelyi újság 1874-ben: „*A kis indóház tele vendégekkel és füsttel. Itt egy főúr unatkozik, amott egy politikus capacitál, túl egy üzér handlirozik, amott egy kis gyermek siratja a világ fájdalmát, emitt egy szerelmes pár szövi édes reményeinek fellelővárát és mindez egy szűk váróteremnek parodizált szobácskájában. De haj csengetnek [...]. Hering módjára összezúfolva mehetünk tovább.*”¹² A nagyobb állomások, végállomások tartozéka volt a vasúti vendéglő, a resti, amely az épület-

⁸ Uo.

⁹ Uo. 236.

¹⁰ *Pályaudvar belépőjegyek.* In: Udvarhelyi Híradó, VI. (1903. jan. 8.) 3. sz.

¹¹ *Kalauzok kézikönyve.* Kolozsvár, 1894. 6.

¹² *Karcolatok innen-onnan.* In: Erdély, IV. (1874. júl. 22.) 30. sz.

ben, vagy jó idő esetén a peron vágányok felőli oldalán kapott helyet. A restiben új ételeket, italokat és szokásokat ismerhetett meg a vidéki polgár. A bécsi szelet, a zsömlé, a fasírozott, a frissen csapolt sör, a szóda vízzel kevert szörp, a piros-fehér vagy piros-kék kockás terítő hatásával volt a vidéki lakosság étkezési és háztartási szokásaira.¹³ A vasút civilizációs szerepet is betöltött, sok helyen mintát állított berendezéseivel, étkezési szokásaival a helyi polgárságnak.

A MÁV által kidolgozott állomás-típusterveknél nagy gondot fordítottak az állomások körül létesítendő virágoskertre, a gyepesítésre, fásításra. Hárs-, gesztenye- és eperfákat ültettek. Az állomások pályával párhuzamos két oldalán kötelező volt virágágyásokat kialakítani, és az állomások körül kialakított kis parkok rendezése a vasúti személyzet munkakörébe tartozott.¹⁴ A vasútak engedélyezése alkalmával előírták, hogy minden állomáson kert számára legalább 400 m² és minden őrház számára 1000 m² föld kisajátítandó.¹⁵ Az állomások, őrházak előtti tereket 5–10 cm vastag kavicsréteggel borították be.¹⁶

Minden vasútállomás, őrház szerves részét képezte a kövezett kereskút. Az állomási kúttal ellentétes oldalon volt elhelyezve az illemhely. A vasutak építésekor már pontosan tudták az egészségügyi szakemberek, hogy a betegségek elkerülése végett csak fedett illemhelyeket lehet építeni, azokat is a kúttól minél tovább. A szabadon álló árnyékszéképületben elkülönítették a női és férfi részt, igyekeztek ezeket a helységeket szilárd anyagból építeni, illetve cserepes tetőfedéssel ellátni.¹⁷ Az árnyékszék tisztántartására külön személyzetet fogadtak a forgalmas állomásokon.

13 Majdán, 2010. 133.

14 Uo. 128.

15 *A brassó-háromszéki vasút.* In: Székely Nemzet, VIII. (1890. máj. 22.) 80. sz.

16 Uo.

17 Majdán, 2010. 129.

A vasút morfológiai hatása a székelyföldi településeken

A vasút minden más infrastrukturális tényezőnél erősebben hatott a városok fejlődésére a 19. században. Befolyással volt a település növekedésének ütemére és méretére, valószínű, hogy az ingatlanpiac egyik legfontosabb alakító tényezője is volt. A vasútépítkezésekkel párhuzamosan és az azt követő években új gyártelepek, raktárak, bérházak épültek az állomások közelében. A vasútnak a pályához, az állomásépülethez, a raktárakhoz és a többi műszaki létesítményhez nagy területre volt szüksége, ezért a város azon részén telepedett meg, ahol erre elegendő tér kínálkozott, ugyanakkor elegendő terület volt a későbbi fejlesztésekhez. A székelyföldi vasútállomások esetében is, mint például a marosvásárhelyi, sepsiszentgyörgyi vagy a székelyudvarhelyi állomások helyének kiválasztásakor, a tervezők figyelemmel voltak a vasútvonal további folytatására és az állomások fejlesztetőségére.

„A fellendült bérkocsi ipar, mely 15–20 családfenntartónak nyújt közvetlen megélhetést, több kézművesnek ad munkát, a nyers termékek értékét emelve, a megye földművelőinek is érdekét is szolgálja; az állomás közelében lévő telkek értékének példátlan emelkedése, az állomáson sürgölődő gyalog és ígás munkások nagy száma mind hirdetik a végállomás fontosságát...” – írta 1895-ben a *Székelyudvarhely* című lap.¹⁸ A vasútállomáshoz közel lévő telkek árai felértékelődtek és az építkezések súlya áttérrelődött a város e térségébe. A helyi lapokban megjelenő reklámokból jól látható, hogy a vasútépítkezéssel vagy a vonal megnyitásával azonos időben vendéglők vagy szállodák létesültek a településre érkező idegenek számára.

Az állomás épülete részben a városhoz, részben a vasút ipari teréhez tartozott. A vasút által a városra zúdított forgalom leginkább az állomás közelében volt érezhető. A városatyák fő gondja volt a vasutat a várossal összekötő útvonal modernizálása, kiszélesítése és esetenként új utak nyitása az állomás irányába. A városokban megjelentek az ún. *Vasút utca* elnevezések, amelyek a települést a vasútállomással összekötő utat

¹⁸ *Városi közgyűlés, megyei közgyűlés.* In: Székelyudvarhely, II. (1895. szept. 25.) 40. sz.

jelölték. A legtöbb székely vasútállomás a település szélén vagy akár attól egy-két kilométer távolságban feküdt. Sok helyen nem sikerült megoldani a bekötőút modernizálását, járdák kiképzését, világítással való ellátását. Erre utal az alábbi újsághír is: „*A székely körvasút e legforgalmasabb állomásán kiszálló utasnak egész más fogalma lenne rólunk, ha nem kellene a vasúttól a községbe vezető úton reszketve és félve baktatnia be Maroshévizre.*”¹⁹

Az állomás előtti tér lett a helyi omnibusz²⁰ és bérkocsi szolgáltatás²¹ központja. Átalakult a városok közti és a városon belüli személyforgalom. Még a tényleges vasútforgalom megindulása előtt, 1870 tavaszán omnibusz létesült Marosvásárhelyen. A helyi újság szerint állomása a város piacán volt. Tíz személyt volt képes szállítani, nem rendelkezett menetrenddel.²² Marosvásárhely és Kolozsvár között 1870. május 1-jétől a Biasini gyorsutazási intézet heti háromszor kocsiforgalmat indított be, ezzel egyenes összeköttetés létesült a két város között.²³

Ugyanakkor, ahogy a reklámszövegből is olvasható, a Gyulafehérvárra utazó személyek Tordán szállhattak fel a Kolozsvárról Gyulafehérvárra tartó gyorskocsira, onnan már vasúton utazhattak tovább.

Biasini-féle gyorskocsi reklámja²⁴

2-3

Biasini gyorsutazási intézete Kolozsvár és Maros-Vásárhely közötti rendes menetét új, Bécsből e célra hozott Salon gyorskocsikkal 1870. **Május 1-től** kezdve újból megindítja.

A gyorskocsi indulnak **Kolozsvárról**, Torda, Ludas és **Maros-Vásárhelyre** május 1-én elkezdve minden vasárnap, kedden és csütörtökön reggel 6 órakor.

Maros-Vásárhelyről Kolozsvárra minden hétfőn, kedden, és pénteken reggel 6 órakor

Személy díj 30 font szabad podgyással M.-Vásárhelyről Kolozsvárra vagy vissza 6 ft 50 kr.

Maros-Vásárhelytől Tordáig 4 ft 70 kr., minden közbeeső helységekbe vesz fel a conduktor utasokat bár mely irányban és bár mely rövid vonalra, ha üres hely vagyon, ugy M.-Vásárhely és Kolozsvár között minden nagyságu pakétoz felvételnek és sebesen szállítatnak, tekintet lévén az indulásban arra is, hogy a Károly-Fehérvárra utazó t. cz. közönség Tordán minden késedelem nélkül a Kolozsvárról K.-Fehérvárra menő gyorskocsin tovább mehessen.

Felvételi iroda: Klein Samu „Korona” czimű vendéglőjében M.-Vásárhelyt.

19 *Advent*. In: Maroshévízi Hírlap, I. (1911. dec. 3.) 23. sz.

20 *Omnibusz* = meghatározott végállomások között és útvonalon, szabályos időközönként közlekedő, rögzített díjért személyeket szállító közúti lovas jármű.

21 *Bérkocsi* = egyéni igényeket kielégítő közforgalmú közlekedési eszköz.

22 *Omnibus-t*. In: Székely Hírlap, II. (1870. ápr. 13.) 30. sz.

23 *Maros-Vásárhely és Kolozsvár*. In: Székely Hírlap, II. (1870. ápr. 13.) 30. sz.

24 *Hirdetmények*. In: Székely Hírlap, II. (1870. ápr. 23.) 33. sz.

A Székelykocsárd–Marosvásárhely (1871) szárnyvonal átadása után dolgozták ki Marosvásárhely első bérkocsikra vonatkozó szabályzatát. A helyi városi tanács 1871. november 29-én elfogadta a bérkocsik működésének szabályozási tervét, melyet a városi helyettes rendőrkapitány, Szarvady Lajos terjesztett fel, majd meghatározták azok árjegyzékét is. A rendőrkapitány kimutatása szerint a városban 18 bérkocsi működött, amelyeket sorszámmal láttak el.²⁵

A vasút megjelenése előtt a bérkocsikat csak a helyiek vették igénybe. A vasút megjelenésével és az építkezések alatt a bérkocsikat ismeretlen származású és rangú idegenek is előszeretettel használták. A helyi polgárok tehát kénytelenek voltak megosztani a bérkocsik használatát idegenekkel: „... *lassanként beszármazó nagyvárosi szokások meghonosultával, mi, vásárhelyiek is csak hozzátörődünk, hogy tárcáink domborultságának érdekében más egyénekkal, rangkülönbségre való tekintet nélkül ugyanazon járműbe helyezkedjünk*”.²⁶ A vasúti forgalom beindulása után Marosvásárhelyen több omnibusz is létezett. Berzenczey László két omnibuszt állított forgalomba, míg az állomáshoz vezető főutcán létesült sörcsarnok tulajdonosa, Márcus Márk 1872 januárjától újabb két omnibusz beindítását tervezte.²⁷

Marosvásárhelyhez hasonlóan a többi székely városban is a vasútvonal kiépítése után szükségessé vált a bérkocsik szabályozása. Csíkszeredában az állomás előtti teret és útszakaszt zúzott kővel, kavicsal szórták meg. A bérkocsik és az omnibuszok számára megfelelő állomáshelyet képeztek ki. Csíkszeredában 1897-ben készült el a vá-

25 A bérkocsik a következő személyek tulajdonában voltak: 1. Puhman Márton, 2. Török Elek, 3. Pungur Béni, 4. Gondy János, 5. Gyújtó Péter, 6. Görög Gyöngynő, 7. Guthman Márton, 8. Márkus János, 9. Mosner Ferentz, 10. Guthman Márton, 11. Kontz János, 12. Puskás György, 13. Szabó András, 14. Török Elek, 15. Orbán Lajos, 16. Török Elek, de kocsiját eladta, újat tavaszig nem állít be. 17. Puskás György, 18. Nemes János. A Román Országos Levéltár Maros megyei Hivatala Marosvásárhelyen. Marosvásárhely város iratai. Fond 9. Leltári szám 107. 1871–786.

26 *Még egy új négyfogatú társaskocsi*. In: Székely Hírlap, IV. (1872. jan. 10.) 3. sz.

27 Uo.

ros első szabályzata a bérkocsikra vonatkozóan. Ebben meghatározták a tarifát, minden bérkocsisnak iparigazolványt kellett kiváltania, előírták, hogy minden vonat érkezésénél egy-két kocsi álljon az utasok rendelkezésére.²⁸ A székely városokban nem jött létre a városi tömegközlekedés fejlettebb formája, a közúti vasút. Egyedül Marosvásárhely esetében merült fel terv szintjén a közúti vasút építése a keskenyvágányú Maros–Torda vicinális tervezésekor. Erdélyben csak Kolozsváron, Brassóban és Nagyszebenben létesült városi közúti vasút.

A nagyobb állomások a városok reprezentatív épületeivé váltak. A székelyföldi állomások közül azonban csak a gyimesi állomásépület emelte a helyi település rangját. A székely állomások többségét költségmegszorítási okokból a szükséges vasúti forgalomnak megfelelően tervezték. A csíkszeredai vagy a sepsiszentgyörgyi állomásoknál elhagyták a földött peront. Mindkét város polgársága több esetben kérte a MÁV illetékeseit és a Kereskedelmi Minisztériumot, hogy a forgalom növekedésével párhuzamosan kiegészítési munkákat alkalmazzanak.²⁹ A MÁV a 20. század elején több székelyföldi állomáson kisebb-nagyobb építkezéseket hajtott végre lehetőségeihez mérten. Több településen kibővítették az állomásépületeket, új pályasíneket raktak le, modernizálták a vasúti jelzőberendezéseket.

A városkép alakulásában fontos szerepet töltött be a vasútállomás. A csíkszeredai állomás mellett Aczél Ödön vasúti osztálymérnök szorgalmazására park létesült, amelynek kialakításával a vasút Pallós nevű kertésze lett megbízva. A parkban a vasúti munkások körözsával kertezett virágágyat alakítottak ki. Hársfákat ültettek, sétányokat képeztek ki, amelyeknek szélén padokat helyeztek el. Az így kialakított hangulatos parkban a vonatra várakozók ideje jó időben kellemesebben telt.³⁰ A park az Erzsébet-liget nevet kapta miután területén a város 1910. szeptember 11-én Erzsébet királyné emlékére egy ötméteres kőoszlop tetejére a királyné mellsobrát állította fel. A városnak ez volt az első köz-

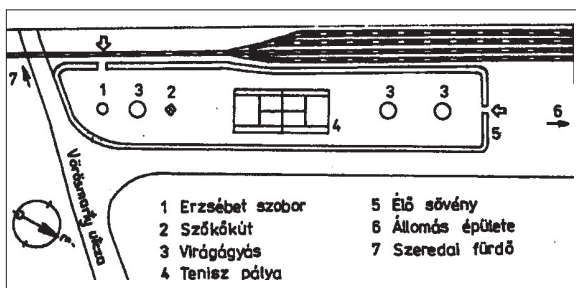
28 *Fiakker-szabályzat*. In: Csíki Lapok, IX. (1897. jan. 27.) 4. sz.

29 Magyar Országos Levéltár K. 229–626 csomó 2 tétel–1897–79189.

30 Vofkori György: *Csíkszereda és Csíksomlyó képes története*. Békéscsaba, 2007 (a továbbiakban: Vofkori, 2007.). 91.

téri szobra.³¹ A szobrot Sallak Zoltán budapesti szobrász készítette.³² Az Erzsébet-liget közkedvelt helyé vált. A park területén szökőkút és tenispálya is volt.

A csíkszeredai vasútállomás melletti Erzsébet-liget³³

A csíkszeredai vasútállomás melletti Erzsébet-liget térképe (vázlat)³⁴

31 *Csíkszereda első szobra.* In: Székelység, VI. (1910. szept. 11.) 37. sz.

32 *Erzsébet királyné szobra.* In: Székelység, VI. (1910. szept. 18.) 38. sz.

33 Vofkori, 2007. 91.

34 Uo. 92.

Az impériumváltás után a királyné szobrát eltávolították, majd a park területe az állomás szemétdombja lett. Csíkszereda és a MÁV között 1913 tavaszán megállapodás jött létre a vasútállomás villanyvilágításának kérdésében. A villanyt bevezették az állomás összes helyiségébe, a pályaudvar pedig 8 darab Wolfram lámpa világította meg.³⁵

A maroshévízi állomás sajátos színfoltja lehetett az állomás mellett téli időszakban működő korcsolyapálya, amelyet a Marosvölgyi Fakitermelő Részvénytársaság alkalmazottjai tartottak fenn.³⁶

A vasút morfológiai hatásának vizsgálata a székelyföldi települések történetében elkerülte a történészek figyelmét. A mellékelt térképek segítségével Székelyudvarhely esetében figyelhetjük meg a vasút és az állomás alaktani hatását a városra. Az állomás a város északi peremén, a Héjjasfalva–Gyimes állami út mellett lett kialakítva. A hely kiválasztásában nagy szerepet játszott az állami út közelsége, valamint az a tény, hogy elegendő szabad terület állt rendelkezésre az állomás további fejlesztésére. Az udvarhelyi vicinális építésekor mindenki abban reménykedett, hogy a közeljövőben a vasút tovább folytatódik a Gyergyói-medence vagy Csíkszereda irányába. A Székelyudvarhely és Felső-Siménfalva közti területen a pályaudvar megépítése előtt egy pár polgári ház, szarvasmarhapiac és az 1887 szeptemberében átadott városhi kórház volt található.³⁷

A vasút megnyitását követően gyors ütemben jelentek meg a környéken az ipari létesítmények. Ugron Gábor 1890-ben a város és az állomás szomszédságában található Bethlenfalván téglagyárat létesített, amely korszerű technikával volt felszerelve, modern téglanyomó és körkemence működött, az agyagot sodronypályán szállították az üzemhez.³⁸ Az Ugron család másik tagja, Ugron Ákos a városhoz 1895-ben

35 *A vasúti állomás villanyvilágítása.* In: Csíki Lapok, XXV. (1913. ápr. 16.) 16. sz.

36 *Jégpálya.* In: Maroshévízi Hírlap, I. (1911. dec. 10.) 24. sz.

37 Novák Károly-István: *Azok a boldog békeidők Székelyudvarhelyen.* Székelyudvarhely, 2011. 46.

38 Nagy Róbert: *Székelyudvarhely gazdasági fejlődése a XIX. század végén és a XX. század elején.* In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi ta-

csatolt Szombatfalván létesített téglagyárat. Mindkét vállalat jelentős forgalmat bonyolított le, termékei keresettek voltak Erdély-szer-
te.³⁹ Ugron Gábor ezen kívül vízerőre berendezett fűrésztelepet létesít-
tett Bethlenfalván. A telepen 12 munkás dolgozott és évente 3000–5000
köbméter luc- és jegenyefenyőt dolgoztak fel a tulajdonos erdeiből. A
telep termékeit (épületfát, deszkát, léceket) az ország különböző pontja-
in értékesítették.⁴⁰ Az állomás mellett 1899-ben újabb fűrésztelep léte-
sült, amelynek tulajdonosa Fábián József.⁴¹ A Fábián-féle fűrésztelep
megérte a két világháborút, de Ugron Gábor bethlenfalvi fűrésztelep-
ét és téglagyárat a Székelyegyleti Takarékpénztár csődbejutásakor elár-
verezték.⁴²

A mellékelt várostérképen jól látható, hogy a vasútállomás körüli
területen a fent említett ipari létesítmények mellett megtalálható a vá-
ros fa- és deszkaraktára, a szarvasmarhapiac, a fapiac, a tűzoltótorony,
a szeszgyár és a csendőrségi laktanya. A térképen nincs feltüntetve, de
a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentéséből tudjuk,
hogy 1895-ben az állomás közelében, Bethlenfalván Haurik Alfréd lé-
tesített sörgyárat.⁴³ A város villanytelepe 1908-ban pedig szintén az ál-
lomás közelében létesült. A település történetében jelentős napnak szá-
mított 1908. május 24-e, amikor első ízben gyúltak ki a várost megvilá-
gító *izzólángok* és az ívlámpák.⁴⁴ A vasúti állomás épületébe az elektro-
mos áramot csak 1911-ben vezették be.⁴⁵

nulmányok. V. Csíkszereda, 2006 (a továbbiakban: Nagy Róbert, 2006.).
249.

39 Uo.

40 *A marosvásárhelyi ipari és kereskedelmi kamara jelentése az 1891-es évről.*
Marosvásárhely, 1892. 68.

41 Nagy Róbert, 2006. 248.

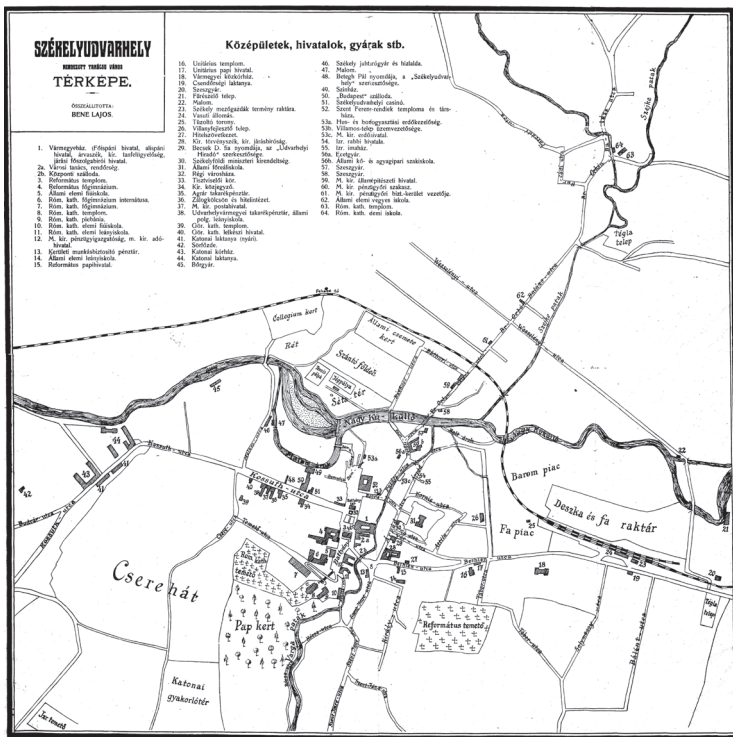
42 Uo.

43 *Marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara jelentése kerületének közgaz-
dasági viszonyairól az 1895-ik évben.* Marosvásárhely, 1896. 86.

44 Péter Attila: *Volt egyszer egy villanytelep. A székelyudvarhelyi villanytelep
története.* Székelyudvarhely, 1998. 28.

45 Uo. 31.

*Székelyudvarhely város térképe a 20. század elején*⁴⁶

Több évszázadon keresztül Székelyudvarhely és a szomszédságában található Szombatfalva közti határt a Nagy-Küküllő és annak mellékága képezte. A várost és a falut az Orbán Balázs utca kötötte össze, és ezt az utcát használta a Marosvásárhely irányába történő személy- és teherforgalom.

46 Országos Széchényi Könyvtár. Térképtár, ST, 66, TM 314.

Székelyudvarhely városrendezési tervrajza 1910-ből⁴⁷

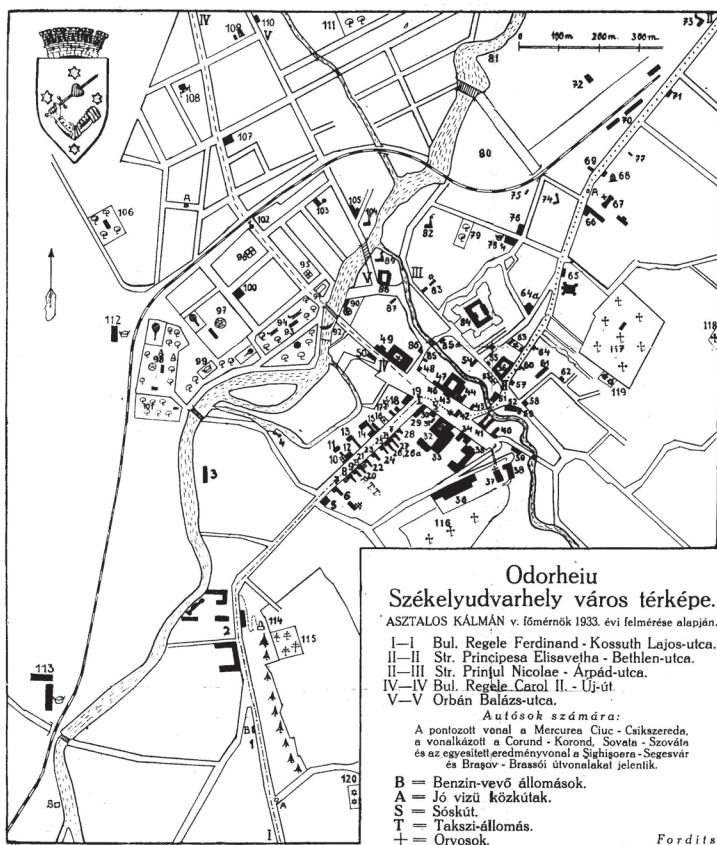

Szombatfalva 1895-ben csatlakozott a városhoz, a következő években a város vezetősége igyekezett a Nagy-Küküllő és a vasútvonal közötti területet hasznosítani. Ezen a területen alakult ki a 20. század elején a város sétateré és sportpályái. Parcellázták a megmaradt területet és elkezdődött egy városi tisztviselőtelep kiépítése. A városközponttól Szombatfalva irányába új utat nyitottak és vashíd épült a Nagy-Küküllőn. Az új út forgalom előtti megnyitására azonban csak 1915 júliusában került sor.⁴⁸ Lehetővé vált, mint ahogy a mellékelt térképen is láthatjuk, a szombatfalvi Alsó-Rét telkesítése, a város nyugati irányú terjeszkedése pedig nagyobb lendületet vett.

⁴⁷ *Az új Székelyudvarhely.* In: Udvarhelyi Híradó, XIII. (1910. júl. 10.) 29. sz.

⁴⁸ Vofkori, 1998. 39.

Székelyudvarhely város térképe 1933-ban⁴⁹

Az 1933-ban készült térképen látható, hogy a vasútvonal egy részét és az állomás területét a város bekebelezte. Az állomás körüli terület megtartotta ipari jellegét, míg a város „kisállomása” és a központ köz-

49 Bánya János: *Odorheiu Székelyudvarhely városa*. Székelyudvarhely, 1933. Térképmelléklet.

ti terület teljesen beépült.⁵⁰ Az 1920-as évek elején létesített kis vasúti állomás a sínpályát átszelő új út mellett a város terjeszkedését érzékelteti. A vasútvonal és állomás a város belterületére került, így a 20. század második felétől a város terjeszkedésének és közútforgalmának akadályozó tényezője lett.

A székely körvasút kiépítését követően, 1911-ben megtörtént Gyergyószentmiklós város felmérése, napirendre került a város terjeszkedési iránya. Láthatóvá vált, hogy a város terjeszkedési iránya a vasútállomás felé mutat. A *Gyergyó* újság hasábján egy névtelen szerző javasolta az állomás irányába vezető Főút beépítését és egy párhuzamos út megnyitását a vasútállomás irányába, mert így tehermentesíteni lehetne a Főutat.⁵¹

A székely városok életében a vasút és állomás morfológiai hatásának vizsgálatához újabb kutatásokra van szükség. Látható azonban, hogy mindegyik vasútállomás az építéskor a város peremterületén helyezkedett el, részben a telkek kisajátításának könnyebbége, részben a vasút folytatásának terve miatt. A lassan terjeszkedő székely városok a 20. század közepére fokozatosan bekebelezik a peremterületükön lévő állomás térségét. A vasúti állomás, pályaudvar a székely kisvárosok arculatának meghatározó pontja lett.

50 A város arculatának jobb átláthatósága szempontjából indokolt az 1933-as térképen számmal megjelölt létesítmények feloldása: Az állomás környékén: 66. Városháza és rendőrség, 67. Megyei kórház, 68. Lakatos Tivadar méhészete, 69. Hangya raktár, 70. Vasúti állomás, 71. Csendőrség, 72. Fatelep, 73. Szeszgyár és fatelep, 74. Fapiac és tűzoltótorony, 75. Fatelep, 76. Mértékhtelestítő hivatal, 77. Fischer fatelep, 78. Városi villanytelep, 79. Szöllősi faiskolája, 80. Állatvásártér, 81. Strandfürdő, 82. Sörgyár. A vasútvonal és a városközpont közti területen: 92. Csónakázó hely, 93. Sétatér és tenispálya, 94. Korcsolyapálya, 95. dr. Vánky Kálmán fogorvos, 96. dr. Böhm Jenő városi főorvos, 97. Futballtelep és tenispálya, 98. Kollégiumkert és tenispálya, 99. Uszoda, 100. Székelység szerkesztősége, 101. Kertésztelep, 102. Vasúti megállóhely, 104. Szöllősi szeszgyár, 105. Szöllősi szeszüzlet irodája, 107. Állami óvoda, 112. Feketevíz fürdő, 113. Fernengel-féle sósfürdő és vendéglő.

51 *Városunk jövője*. In: Gyergyó, XI. (1911. ápr. 9.) 16. sz.

DEMETER CSANÁD

**Dokumentumok a csíkszeredai településrendezésről
1940–1944 között**

A második bécsi döntés után (1940. augusztus 30.) Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, így 43 104 km² és közel két és fél millió lakos (ennek közel fele magyar nemzetiségű volt) újra Budapest közigazgatása alá rendelődt. A honvédség 1940 szeptemberében lépte át a Trianonban megállapított román határt, és néha véres incidensek révén vette birtokba az ősi jussként értelmezett településeket. Székelyföldre szeptember 10-én érkezett meg a magyar hadsereg, 11-én pedig Csíkszeredába, ahol ünnepélyes keretek között várták őket. Egy nappal később Horthy Miklós kormányzó is megtisztelte jelenlétével a várost. Ezzel párhuzamosan az anyaországi hivatalok is elkezdték helyi működésüket.

Székelyföld esetében a legégetőbb problémák közé a falvak és városok gazdasági és kulturális felzárkóztatása tartozott. Csíkszereda lemaradt urbanizációs tekintetben a tőle 52 km-re fekvő Székelyudvarhelytől. Nem rendelkezett központi térrel, kevés középület állt a rendelkezésére, utcái nem voltak lekövezve, s még sorolhatnánk.¹ Csík vármegyében megyeszékhelyként is csak a második helyet foglalta el, hiszen Gyergyószentmiklós megelőzte népességszám és kereskedelmi forgalom szempontjából.²

A korabeli vélemények szerint éppen elmaradottsága miatt remélték, hogy a legnagyobb fejlesztésekben fog majd részesülni a település. A legfontosabb célkitűzés tehát a város arculatának a modernizálása volt. Népességének és területének növekedését a szomszédos

1 Oláh Sándor: *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989*. Csíkszereda, 2008. 135.

2 *Csíki Néplap*, XI. (1941. november 5.) 44.

Taploca, Zsögöd és Somlyó becsatolásával igyekeztek kedvezőbbé tenni.³ Már 1941 tavaszától elkezdtek készíteni a településfejlesztési terveket, amelyek az infrastruktúra felújítását (az utcák kikövezése, a vasúthálózat bővítése), bérházak, sportbázis és szálloda építését, a közintézmények, közterek kialakítását írták elő. Szász Gerő polgármester többször is a fővárosba utazott, hogy támogatást kérjen az urbanizációs tervek megvalósítására, ami nem járt sikertelenül. 1942-ben a helyi sajtó beszámolt arról, hogy Csíkszeredába tartózkodik Piskolthy Ferenc, az Iparügyi Minisztérium főmérnöke, aki azzal a konkrét feladattal jött, hogy előkészítse a fejlesztési terveket.⁴

A csíkszeredai Román Országos Levéltár Hargita megyei Hivatala kezelésében megtalálható néhány dokumentum a tervekről. Ezekből választottuk ki a két legjelentősebb iratot, amelyek Csíkszereda urbanizálásának tervét mutatják be, ugyanakkor jól tükrözi a korszak hangulatát és a város adott helyzetét.

Csíkszereda megyei város 1942. évi munkaterve⁵

I. A városrendezés és építés, utcák, terek, járdák építése és gondozása

A város fejlesztési tervezete elkészült és azt a magyar királyi Iparügyi Minisztérium 30436/XV.–1941. szám alatt jóváhagyta. Ezen tervezet alapján haladéktalanul el kell kezdeni a városrendezési terv elkészítéséhez szükséges munkálatokat, éspedig a városias kialakításra szánt terület magassági rétegvonalakkal ellátott helyszínrajzának elkészítését megfelelő léptékben. A szükséges felmérések elkezdése végett a város felírt az Országos Felmérő Felügyelőséghez, kérve ezen felügyelőség útmutatását és segítségét a felmérés minél célirányosabb és minél olcsóbb végrehajtásához.

3 Oláh Sándor: *i. m.* 136.

4 *Csíki Lapok*, XII. (1942. július 26.) 29.

5 Román Országos Levéltár Hargita megyei Hivatala Csíkszeredában. Fond: Documentele urbanistice ale oraşului Miercurea Ciuc 1942-43. Dosszié: 64, 88–94 f.

Végre kell hajtani ezen évben a közlekedési utak kijelölésének tervezetét és egyéb, a városrendezési tervhez szükséges kijelölési műveleteket.

A város rendezési tervének elkészítése és egyéb fontos mérnöki munkálatok elvégzése, mint pl. a vízvezetéki terv, csatornázás, patak-szabályozás stb. tervek elkészítése, szükségessé teszik a város részére egy mérnöki műszer beszerzését, amely célra elő kell irányozni 2 000 pengőt az 1942-es évi költségvetésben.

Ugyancsak a városrendezés érdekében ebben az évben végre kell hajtani a városias kialakításra kijelölt terület közigazgatási egységesítését, becsatolva a városhoz azokat a közigazgatási egységeket (Csíktaploca, Csíksomlyó községeket), amelyek jelenleg különálló közigazgatási egységet képeznek, és amelyek emiatt a városban érvényben lévő városrendezési és építési szabályokat nem hajtják végre.

A régi Törvényszék melletti utcát meg kell nyitni, nemcsak a Gyakorlótérig, hanem annak folytatásában, a gyakorlótér mellett, egészen a hegy élén a köztemető előtt végigvonuló útig. Meg kell hosszabbítani a Gábor Áron utcát is, olyképpen, hogy ez az utca a Kossuth Lajos utcától a Márkus József utcáig terjedjen.

A képviselőtestület által jóváhagyott szeredai fürdőt a várossal összekötő sétány létesítésével végre kell hajtani. Ezen sétány hossza 1 300 m hosszú új területen, 400 m mezei úton vezetne. A 4 m széles sétány, megközelítőleg 1 m sánc létesítése belekerülne 11 000 pengőbe.

Meg kell állapítani a Horthy Miklós út végleges rendezési tervét, valamint a városi park végleges rendezését is, tekintetbe véve az épület alatt lévő városi szálloda által elfoglalt területet, valamint azt a tényt is, hogy a Hajnod-féle telket ehhez a parkhoz kell csatolni.

Végre kell hajtani a következő utcák szabályozását: az Apafi utca szabályozását a Szentlélek utca elágazásánál a Dr. Pál Gábor háza előtt úgy, hogy a kökerítés nagy része megszűnjön és az útvonal egyenes legyen. A Honvédek utcája kiszélesítését 14 méterre rendezni kell, a Mikó utca szabályozását özv. Nagy Imréné telke előtt, végre kell hajtani a Gál Sándor utca kiszélesítését, szabályozni kell a Madách Imre és Vár utcákat, elrendelve egyes kiugró, régi, egészségtelen faházak le-

bontását. Ezen munkálatok elvégzésére elő kell irányozni legalább 5 000 pengőt az 1942-es évi költségvetésben.

Megoldást kell nyerni az év folyamán a sporttelep, levante otthon, levante kiképzőtér és a lövészek céljára szükséges kispuska-lőtér elhelyezésének kérdése.

El kell helyezni a hetivásár teret is megfelelő helyre. Ezen célra legjobban megfelelne a Wesselényi utca, a Körösi Csoma Sándor utca és a Somlyó pataka által határolt beépítetlen 7800 m² terület, melynek a megvásárlása belekerülne 22 400 pengőbe. Ebben az évben a város csak a területet szerezne meg, az építkezéseket a jövő évben folytatná.

Be kell fejezni a már megkezdett útburkolati munkálatokat, éspe- dig a Bálint Gyula utca úttestének, járdájának köburkolattal való ellá- tását, a vágóhíd fele vezető út burkolási munkálatainak befejezését, a Wesselényi utca kikövezetlen szakaszának kiépítését az állomás előtt. Új burkolatot kell építeni a Horthy Miklós úton és az Erzsébet utcában úgy, hogy az újonnan épülő városi szálloda mellett ezen utca ki legyen kövezeve. Ezen kövezési munkálatokra szükséges költségelőirányzat 80 000 pengő. A kövezethez szükséges kockakő és szegélykő nagy ré- sze már be van szerezve.

Végre kell hajtani a nyitás alatt lévő régi Törvényszék melletti utca földmunkáját, amely célra szükséges 1 000 pengő.

A városközötti állami útszakaszok kikövezése végett a város forduljon az Iparügyi Minisztériumhoz, tekintettel a város fürdő és üdü- lő jellegére.

Ki kell szélesíteni a Körösi Csoma Sándor utcában lévő vasbeton hidat, amely célra egyes anyagokat a város már beszerezett. Újra kell ké- szíteni a zsögödi Olt híd felső szerkezetét, amely teljesen el van kor- hadva. Ezen munkához szükséges faanyagot be lehet szerezni a város Romlás nevű erdejéből, az 1941-1942-es évi vágterület fenyőanyagá- ból. A fenti két híd építési munkálatainak fedezésére elő kell irányoz- ni 5 000 pengőt. Új járdát kell építeni az Erzsébet utcában és a Vár utca egyik részében. Végre kell hajtani a Mikó utcában az építkezéssel kap- csolatban az út szintjénél alacsonyabban maradt járda felemelését, va-

lamint a túl magasan maradt járdák szintjét alább kell engedni. Ezen munkálatok elvégzésére szükséges költségelőirányzat 58 000 pengő.

A város beépítettsége gyorsabban haladt, mint a járda építése, és éppen ezért sok utca maradt járda nélkül. Ezen hiányosság megszüntetésére tervezet készült 14 693 m² területtel járdaépítésre 346 705 pengő értékben, feltüntetve a sürgősség sorrendjét és csoportokra osztva az egész munkálat kivitelét.

Az utak fenntartásához szükséges 300 m² zúzott kavicsnak a beszerzése 6 000 pengő értékben, és ezen kívül elő kell irányozni 4 000 pengőt egyes útszakaszok alapépítményeinek kiépítésére a Petőfi Sándor, Vörösmarty és Márkus József utcákban. A járdajavításokra és egyes le-süllyedt járdarészek felemelésére összesen kb. 200 m²-en elő kell irányozni 1 000 pengőt.

Szabályrendelettel kell kötelezni a háztulajdonosokat, hogy a háza-ik előtt az üttesten virágosítás céljára szabadon hagyott területeket az előírt módon, a megszabott időben ültessék be virággal, és megfelelő-en gondozzák. Az utcai fák és közterek fájának és virágainak ültetését, valamint gondozását egy vállalat-hoz kell adni, amely célra elő kell irányozni 2 000/3 000 pengőt.

Az utcák seprését és takarítását az 519–19/1941. számú polgármes-teri véghatározatban foglaltak szerint kell végrehajtani, és ezen célra elő kell irányozni 10 000 pengőt. Az utcákra, valamint a közterekre pa-píros kosarakat kell felszerelni és szemetesládákat kell elhelyezni, amely célra szükséges 500 pengő költségirányzat.

A csapadékvíz levezető csatornákat el kell látni szellőzőkürtőkkel és időnként ki kell mosni, hogy az időnként feltörő csatornabűz meg-szűnjön. Végre kell hajtani a város között átfolyó Somlyó pataka sza-bályozását és mélyítését, hogy a Márkus József utca körüli városrész víztelenüljön. Ezen cél érdekében el kell készíteni a mélyítés és szabá-lyozás tervét, és állami segílyt kell kérni, illetve igényelni.

II. Középítkezések és egyéb beruházások

A városházát ki kell bővíteni úgy, hogy az összes városi ügyvezetéssel kapcsolatos irodahelyiség benne elhelyezést nyerjen. Helyiséget kell biztosítani a Létoztalmi Központnak, a közéletmezési hivatalnak, a városi adóhivatalnak, a városi nép- és családvédelmi hivatalnak, városi orvosnak, állatorvosnak, képviselőtestületi teremnek stb. A fenti cél érdekében a városházát ki kell bővíteni és átalakítani. A bővítéseket – 284 m² – egy beépített területen kell eszközölni, mely célra szükséges 84 000 pengő költségelőirányzat.

Amennyiben a városházát más épületben nem lehet elhelyezni, akkor ezen évben a fenti bővítést minden körülmények között a lehető legsürgősebben végre kell hajtani, akkor is, ha a város ezen építkezést csak kölcsön útján tudja biztosítani, mert a jelenlegi Városháza rendkívül szűk és az ügymenet rendes vitele a jelenlegi irodahelyiségekben nem biztosítható. A városháza udvarán egy gazdasági épületet kell építeni, amely álljon szolgálakásból, istállóból, színből, 160 m² beépített területtel.

Állami segéllyel kell létesíteni egy korszerű elemi népiskolát, amely célra a város 500 000 pengő állami segélyt kért, és amely iskolának a város biztosít telket a Régi Törvényszék mögött 22 000 pengő értékben.

Az új szálloda építésére vonatkozó vállalati szerződés alá van írva, és ezen szálloda építkezése már megkezdődött. Az építést magát az Iparügyi Minisztérium szakközegei irányítják.

Ez év folyamán építeni kezdik a római katolikus tanítóképzőt, amely célra szintén a város biztosított telket a Szentlélek és a Mikes Kelemen utcák sarkán 3 000 pengő értékben.

Amennyiben székelyföldi méntelep nem létesül Csíkszeredában, akkor szintén állami segéllyel egy fedezett állomást kell létesíteni.

Az épületek fenntartására elő kell irányozni az évi költségvetésben 4 000 pengőt. Ebből az összegből a tűzoltó laktanyában, a nagyteremben a padlót kell kicserélni, az erdészházban a külső falat kell levakolni és egyéb, a városhoz tartozó épületek fenntartási költségét kell fedezni.

Az Egészségház létesítése szintén folyamatban van a Mikó utcában, az erre a célra kijelölt helyen.

A római katolikus templom elhelyezésének kérdését meg kell oldani. Erre a célra az Apafi Mihály és a Szentlélek utca sarkán lévő terület van kijelölve. A város már most vásárolja meg a beépítetlen telkeket, hogy megelőzze az áremelkedésekkel járó hátrányt. Ezen telkek vásárlására szükséges költségelőirányzat kb. 20 000 pengő.

A városnak szükségóvóhelyet kell létesítenie: 1. a városházán, 2. a város tulajdonát képező postahivatal épületében, 3. a Vár utcai házában. Ezen célra elő kell irányozni a költségvetésből 1 000 pengőt. Folytatni kell a hatósági légoltalmi felszereléseknek a beszerezését az 1942. évre előirányozott összesen 5 000 pengő összegben, és amennyiben nem fizethető ki az 1941. évi költségvetés összegéből a már lerendelt felszerelés 6 500 pengő értékben, akkor ezen költséget elő kell irányozni az 1942. évi költségvetésben.

Az épülőfélben lévő új közbúvárhidat be kell fejezni és üzembe kell helyezni a folyó évben. Ezen munkálat elvégzésére a képviselőtestület jóváhagyta 120 000 pengő kölcsön felvételét, és még külön 12 000 pengő előirányzását rendelte el a fent említett kölcsön amortizációs évi részletén felül. A búvárhíd befejezésére vonatkozó terv és költségvetés elkészítése és jóváhagyása folyamatban van.

Az állatvásárteret el kell helyezni a jelenlegi helyéről, mert közegészségi szempontból nem engedélyezhető a jelenlegi állatvásártér fenntartása. Csikvármegye alispánja az 8948/1941. számú rendelettel el is tiltotta a jelenlegi állatvásártér használatát 1941. év november 1-jei hatállyal, és csak kivételesen hosszabbította meg ezen tér további használatát (1942. év tavaszáig). Az új állatvásártér elhelyezése a Vörösmarty úttól délre eső terület, a beépített belsők mögött, a 2256–2264. számokkal jelzett ingatlanok vannak kijelölve összesen 5 katasztrális hold és 770 öl területtel. Ezen ingatlan megvásárlására és a baromfitéren létesítendő építmények létesítésére elő kell irányozni legalább 50 000 pengőt az 1942. évi költségvetésben.

Emésztőgödröket kell létesíteni a fekáliák elhelyezésére és dögzutat kell építeni a dögzertben. Ezen célra szükséges lenne 5 000 pengő előirányzása az 1942. évi költségvetésben.

A köztemetők szabályrendeletét újra kell készíteni és a sírelrendezéseket fölül kell vizsgálni. A hősök temetőjének gondozását rá kell bízni a római katolikus főgimnázium és polgári leányiskolára. A dologi kiadásokra elő kell irányozni 500 pengőt.

A városrendezési és építési szabályrendeletet újra kell készíteni, tekintetbe véve a magyar jogszabályok intézkedéseit. A tűzoltók felszereléseit ki kell egészíteni, és egy öntözőkocsit kell beszerezni. Ezen célra az előirányzat megvan.

A város Rakottás nevű erdejében el kell végezni a fásítást, e célból kérni kell 10 000 pengő összegnek a felszabadítását az ültetés költségeinek fedezésére.

III. Villanytelep bővítése, vízvezeték és csatornázás

A városi villamosmű terhelése elérte a mű teljesítőképességének felső határát. A villanytelepen van egy 120 HP-s⁶ és két darab 40 HP-s, nyersolaj fogyasztású Dieselgép. Ezek összesen 130 kW áramot tudtak előállítani új állapotban, mikor a teljesítőképesség a használat folytán még nem csökkent. A kopás miatt azonban ma, 30 évnél több használat után, mindenik gépnek a hatásfoka csökkent, hogy a teljesítőképessége 115–120 kW-ig terjed, amely árammennyiséget már elérte az áramfogyasztás.

Folyó évben a várható építkezések, különösen pedig a Honvédelmi Minisztérium hadifontosságú építései miatt az áramfogyasztás emelkedni fog legalább 200 kW-tal, és emiatt haladéktalanul hozzá kell fogni a villanytelep kibővítéséhez és átalakításához, vagy pedig az új villanytelep építéséhez.

Célszerű a Felcsíki és Szépvízi járás községeinek a villamosítását is megszervezni, és úgy végrehajtani a jelenlegi városi villamosmű bővítését – vagy pedig egy új villamosműnek az építését –, hogy a fenti községek is ellátottak legyenek villanyárammal. Ez a munkálat végrehajtható volna államsegéllyel vagy pedig hosszabb lejáratú amortizációs kölcsön felvételével.

6 HP = lóerő (ang. horsepower)

Az új villamosmű fatüzelésű szivógázmotorral lenne felszerelve, esetleg az állandó, különösen a nappali áramszolgáltatást meg lehetne oldani vízi erőművel, amit az Oltra és a vízvezeték táplálására szolgáló vízre lehetne felépíteni.

A villamosmű kibővítésével nem lehet várni egy napot sem a vízi erőre tervezett nagy villamosművek létesítéséig (a gyilkos-tói, az Olt menti Tusnádon), vagy pedig a közséntelegeknél létesítendő, szintén nagy vidékeket ellátó központi műre, mert ezek létesítése hosszabb időt vesz igénybe, s a város pedig télre már áramszolgáltatás nélkül maradhat, ha már most nem gondoskodik a jelenlegi villanytelep kibővítéséről egy 200 HP-s gép által.

A városi villamosmű kibővítése, úgy, hogy a város összes szükségletét, valamint a városhoz csatolandó Taploca és Somlyó szükségeltét ellássa, belekerül kb. 350 000 pengőbe.

A Felcsíki falvak villanyellátását is számításba véve, elégséges lenne a tervezett gépek erejét még 100–150 HP-vel növelni, ami nem jelentene többet a villanytelep bővítésénél 100 000 pengőnél. Az érdekelt községek viselnék a távvezetéki hálózat kiépítését.

A vízvezeték-tervezés előkészítő munkálatait el kell kezdeni, és lehetőleg tervet kell készíteni megfelelő szakemberrel a vízellátásra. Ezen célra elő kell irányozni 5 000 pengőt.

A csatornázás előkészítésével szintén foglalkozni kell, és a vízvezetéki terv készítésével egy időben a csatornázási tervet is el kell készíteni. Erre a célra szükséges költségelőirányzat 5 000 pengő.

Csikszereda, 1942. január 19.

**Csikszereda m. város általános rendezési tervezetének,
beépítésének módozatairól.⁷**

Műszaki leírás

Csikszereda, 1942. évi július hó

Általános megjegyzések

Mielőtt a beépítési módok általános elveinek körülírásába belefog-nánk, két lényeges körülményt bocsátunk előre.

a) A beépítési módokat, a városfejlesztési tervezet elgondolása szerint, a városias kialakításra szánt területbe bevonni tervezett Csík-taploca és Csík-somlyó községekre is kiterjesztjük.

b) A városfejlesztési tervezetben a „Helyi jelleg kifejezése” c. fe-jezet alatt írtakkal szemben megállapítjuk, hogy – bár 1916-ban a vá-rost a betört román hadak teljesen felégették és első látásra az újjáé-pült városban jellegzetes épületek nem voltak fellelhetők – behatóbb vizsgálat után, a városnak jellegzetesebb épületei mégis megmaradtak. Ezeknek az egyike az Apafi Mihály utcában lévő erőteljes tömeghatású polgári lakóépület, az úgynevezett Becze-féle ház, amelyik a hézag-os városias beépítési módozatokhoz sorolható; a másik a városhoz már a múltban hozzácsatolt zsögödi városrészben lévő falusias beépítésű 100 éves székely tornácos ház, amely székelykapus kerítésével a régi népies beépítési mód emlékszerű maradványa. Ezeknek az épületeknek fény-képeit a Mikó kúria, a zsögödi több száz éves római katolikus templom fényképeivel együtt a műszaki leíráshoz csatoljuk.

A városban a zárt-sorú, egyemeletes, földszintes, hézag-os város-ias, falusias és szabadon álló beépítési móddal találkozunk. A beépí-tési módok előírásánál, amely az új építési szabályrendelet jelentős ré-szét fogja képezni, a kialakult módokhoz általában alkalmazkodunk. Megjegyezzük, hogy a román megszállás alatt, 1937-ben megalkotott új építési szabályrendelet a beépítési módokat eléggé elfogadhatóan ál-

7 Román Országos Levéltár Hargita megyei Hivatala Csikszeredában. Fond: Documentele urbanistice ale oraşului Miercurea Ciuc 1942-43. Dosszié: 64, 109–121 f.

lapította meg. Ennek a szabályrendeletnek a beépítési módokra vonatkozó fejezetét magyarra fordítva a műszaki leíráshoz csatoljuk.

Ezután rátérünk a városban és a hozzácsatolt tervezett két községben az előírandó beépítési módok általános ismertetésére. Megemlítjük még, hogy a „Városok lapja” 1941. évi 11. és 12. számaiban a beépítési módokatokról részletes tanulmány található.

I. A zárt sorú beépítések

Zárt sorú a beépítés akkor, ha építési telken az épületet az utcavonalon mindkét szomszéd telek határához csatlakozóan kell megépíteni, úgy, hogy takaratlan határfal egyik szomszéd felől se keletkezzék.

Ebből a meghatározásból következik, hogy a zárt sorú beépítés előírása nem zárja ki: hogy az épület a homlokzat vonalából egy darabon visszalépjen, hogy az utcára nyitott udvar vagy épületköz alakíttassék ki, vagy hogy az említett kivételes beépítési módok ne egy telek határán belül, hanem több szomszédos telek összefogásával alakíttassanak ki, amennyiben az érintett telekre vonatkozóan a beépítési mód a létesítés és a jövőbeni fenntartás szempontjából egyaránt biztosítva van. Az általános szabálytól eltérő beépítési módok többnyire túlzottan mély telkeknel lehetnek indokoltak, az épület közös megoldás ezen felül akkor is, ha az így kialakított épületköz természeti vagy műemléki szépségekre biztosít betekintést.

A zárt sorú építkezést egészségügyi szempontból a zárt, szűk és levegőtlen udvarokra nyílóan kialakított lakások teszik csak hátrányossá, ami ellen oly szabályrendeleti intézkedéssel lehet és kell védekezni, mely szerint önálló lakást udvarra helyezni csak akkor szabad, ha ott levegő és napfény szempontjából legalább olyan, de lehetőleg jobb viszonyokat lehet elérni, mint az utcára néző szobákban. Némi engedmény tehető ezzel a szabállyal szemben az utcai lakásnak az udvarra néző lakóhelyiségei tekintetében, míg ha az udvar kisebb mérete az épületmagassághoz megkívánt utcaszélesség felénél is kevesebb, leghelyesebb eltiltani, hogy arra mást, mint mellékhelyiséget nyissanak.

Városkép szempontjából az épületbeugrásnál is kívánatos megadni úgy az építési vonalon, mint a visszahelyezett térben megengedhető

legkisebb homlokzati hosszát, az utcára nyitott udvar és épületköz esetében pedig ezek szélességét legalább oly mérettel kell előírni, aminő szélességű utcában az illető ház is megépíthető lenne.

a) Zárt sorú, egyemeletes beépítés kötött párkánymagassággal

Kötött a beépítés akkor, ha az épület párkánymagassága vagy emeletszáma egyértelműen van megállapítva és attól sem felfelé, sem lefelé eltérni nem szabad. Mivel ez az építési mód a tulajdonost telkének szabad kihasználásában a legnagyobb mértékben korlátozza, csak a város legfontosabb terein és útvonalain és a környezetvédelmet igénylő műemlékek szomszédságában írható elő. Általában, mint kötött párkánymagassággal történő építkezés ismertes.

A kötött párkánymagasság természetesen nem minden esetben jelenti azt, hogy a homlokzat egy részét annak tagozása érdekében ne lehetne magasabbra is építeni, de az építésügyi hatóságnak ebben az esetben is a legmesszebbmenő beleszólási jogot kell a homlokzatképzésben biztosítani.

Főleg műemlékvédelmi okokból, ez a megkötés a magasságon kívül az épület stílusára, a homlokzatképzéshez felhasznált anyag minőségére és színére is vonatkozhat. A kötelező egyemeletes épület párkánymagassága a járdaszinttől mért 7,50–8,50 m legyen.

A zárt sorú, egyemeletes beépítést kötött párkánymagassággal az elsorolt feltételek mellett a város legfontosabb útvonalának központi részén, az Apafi, a Rákóczi és Kossuth utcák kijelölt részén írjuk elő.

b) Zárt sorú, egyemeletes beépítés korlátozott párkánymagassággal

Korlátozott a beépítés akkor, ha az épület magasságának legkisebb vagy legnagyobb mérete van megállapítva, s az a különbözet, mellyel a megadott mérettől eltérni szabad. Megállapíthatóan a városok általánosabb beépítési módja a zárt sorú, hézagos és szabadon álló építkezésnél egyaránt. Indokolt esetekben a korlátozás itt is vonatkozhat nemcsak az épület magasságára, hanem a földszinti padló magasságára, a helyiségek belső magasságára, az építési és homlokzatanyagokra és a stílusra is. Az építési szabályrendeletben a megengedett legkisebb vagy

legnagyobb magasságot aszerint kell előírni, hogy a város a magasabb vagy az alacsonyabb építkezést tartja helyesebbnek.

Jelen esetben a laksűrűség növelése s ezzel a közműköltségek csökkentése céljából a magasabb építkezést tartjuk helyesebbnek, tehát az egyemeleteset írjuk elő. Kérelemre azonban megengedhető a földszintes építkezés is, de kötelezni kell a földszintes házát építőt, hogy a szomszédok már meglevő vagy a jövőben építendő emeletes házának takaratlanul maradó tűzfalát saját költségén homlokzatszerűen képezze ki, vakolja és festesse le, a párkányt fedkövel és eresszel lássa el, a szomszédokat pedig mindezeknek a türéseire lehet utasítani.

Az egyemeletes épület legalább 7,5 m, legfeljebb 11,5 m, a földszintes épület legalább 4 m, legfeljebb 8 m párkánymagasságú legyen. A padlómagasság a járdaszinttől mért 0,90 m. Amennyiben a földszinten üzlethelyiség készül és a padlója alacsonyabban van, az üzlethelyiség belső magasságát úgy kell megállapítani, hogy egy későbbi átalakítással az előzőekben előírt padlómagasság is elférjen benne, tehát a lakássá való átalakítás a földem bolygatása nélkül is az előírásnak megfelelően végrehajtható legyen.

Zártorú, egyemeletes beépítést korlátozó párkánymagassággal az említett feltételek betartása mellett a Mikó, Rákóczi és Kossuth utcáig írtuk elő.

c) Zártorú beépítés korlátozatlan párkánymagassággal

Korlátozatlan a beépítés akkor, ha az építési szabályrendeletben a földszinti padlónak a járdához viszonyított legkisebb magasságán, a lakhelyiségek legkisebb belső méretén és az épületmagasság és az utcaszélesség viszonyszámára vonatkozó általános érvényű megkötésen kívül semmiféle korlátot az épület magasságára vonatkozólag nem állítanak fel. Általában csak gyárövezetben és más területeken, középületek emelésével kapcsolatban fordul elő. Korlátozásról csak annyiban lehet szó, hogy az épület magassága az előtte lévő utca esetleg előkert együttes szélességét nem haladhatja meg.

II. Hézagos beépítési mód

Hézagos a beépítés akkor, ha építési telken az épületet az utcavonalon csak az egyik szomszéd telkének a határáig kell megépíteni. Három változata van: hézagos városias, ikerházas és falusias beépítési mód.

a) Hézagos városias beépítési mód

Hézagos városias beépítési mód tulajdonképpen ideiglenes átmenet a zárt sorú építési módhoz. Szabályait tehát úgy kell megállapítani, hogy a telken az új épületsor kialakítása nemhogy akadályokba ne ütközzék, hanem annak mielőbbi kialakítását a szabályok az építetőnek is kedvezővé tegyék.

A városképi hátrányok kiküszöbölése céljából minden szabad falfeületnek homlokzatszerű vakolását és színezését, a határfalnak fedkövel vagy eressel történő lezárását kell előírni, és kimondani azt, hogy fél-ereszes tetővel bíró, tehát a szomszéd felé tűzfalal lezárt oldalépületet csak az esetben szabad építeni, ha az utcai építési vonal már teljesen beépült. Ezzel a beépítési móddal csak természetesen földszintes házak építhetők, mert a házak közötti síkatorok kedvezőtlen képe emeletes építkezés esetében csak fokozódna. A takaratlan és többnyire elhanyagolt határfalakra a rálátást a magas, tömör kerítés építésének kimondásában lehet megakadályozni, míg azt, hogy később a telek teljes szélességében beépülhessen, legjobban olyan rendelkezéssel lehet biztosítani, hogy a beépítetlenül hagyott telekhomlokzati rész legkisebb méretét a kapunyílás (2,5 m) és még egy használható helyiség együttes szélességében állapítjuk meg, és kimondjuk, hogy a további építésre engedély csak úgy adható, ha azzal a nyílt kaput is fedett kapualjja alakítják át.

Itt jegyezzük meg, hogy az általános megjegyzésekben említett, helyi jellegzetességgel bíró hézagos városias beépítést támogatni lehetne adókedvezmény vagy más kedvezmény megadásával. Kérelemre megengedhető, hogy helyenként zárt sorú vagy szabadon álló épületeket is építhessenek a hézagos városias beépítési módú épületek közé. Hézagos városias beépítésű módot írunk elő a csatolt helyszínrajzon kék színnel jelölt utcák két oldalán.

b) Ikerházas beépítési mód

Ikerházas építési mód többnyire előkerttel, tehát az utcavonaltól eltérő építési vonallal fordul elő. Jellemző követelménye, hogy az épületeknek meghatározott oldalhatárán úgy kell megépülniük, hogy lehetőleg egy épület benyomását keltsék, és semmi esetre se legyenek elütő jellegűek. Felesleges megkötés lenne a két épület részarányosságát előírni, hisz ily előírást a szabadon álló épületnél sem kell tenni. Nehogy azonban az előbb építő saját épületével a később építkezőt szabad elhatárolásában károsan befolyásolhassa, pontosan meg kell adni azt a közös határszakaszt, mellyen az ikerépületek azonos és előírt magassággal, párkánykiüléssel és tetőhajlással építendőek meg, és meg kell adni azt a legkisebb távolságot (legalább 3 m), melyen belül a szomszédtól számítva ezeket a méreteket és előírásokat be kell tartani. A párkány-magasság 5 m-nél több ne legyen.

A homlokzatok egybehangzó megjelenése érdekében természetesen elő lehet írni, hogy a később építkező a már megépült ház jellegéhez alkalmazkodni tartozik, és a hatóság a homlokzat anyagára és színezésére vonatkozó különleges kikötéseket is tehet.

Az ikerházas építkezésnek városképi szempontból legkedvezőbb megoldása, nevezetesen az egységes terv szerinti és egy időben való megépítés csak akkor írható elő, ha ez a beépítési mód, mint a szabadon álló építési előírással szemben adott kedvezmény jut érvényre, mert a már előzetesen ikerházak céljára felosztott és áruba bocsátott telkeken nem kötelezhetőek a tulajdonosok arra, hogy telkeik kihasználásával szomszédjuk építési szándékát kívárlják, illetve figyelembe vegyék.

Az építési mód előnye, hogy a takaratlan határ és tűzfalnak a városképre kedvezőtlen hatását kizárja, hátránya, hogy a két ikerház körül az egyik mindig kedvezőbben tájolt lesz a másiknál, tehát az ikerterek értéke és kihasználhatósági lehetősége sem azonos.

A beépítési mód értelmezését célzó szövegrészből következik, hogy a szabadon álló beépítési mód egyéb előírásait, tehát az összes kerítőfalak homlokzatszerű kiképzését és a kertalakítás kötelezettségét az ikerházas beépítési módnál is be kell tartani.

c) Falusias beépítési mód

A falusias beépítésnél a teleknek tájolás szempontjából kedvezőbb oldalmezsgyéjén, vagy attól az eresz csurgásának távolságára úgy kell építeni, hogy az utca felé esetleg beforduló épületszárnynak az ellenkező oldalmezsgyéig érni soha sem lehet, hanem ott a meghatározott szélességű kapubejáratot (2,5 m) is mindig szabadon kell hagyni. Az oldalmezsgyén álló épületszárny is mindig kétszeres, és az épület maga csak földszintes lehet.

Amennyiben az oldalmezsgyék az út felőli határra nem merőlegesek, és a helyi szokás a ház előtti virágoskertet a múltban is szeretettel alkalmazta, az építési vonal szigorú betartatásához ragaszkodni kár lenne, csak ügyelni kell arra, hogy a fogazatos homlokzatkialakítás egységes elvek szerint történjék.

Az esetleg különálló melléképületnek vagy a főépület meghosszabbításában, vagy az utca vonalával párhuzamosan kell megépülnie. Az ellenkező oldalon az építkezés meg nem engedhető, nehogy ez a szomszédot saját telke kihasználásában megakadályozza, vagy a két csurgó alatt nehezen tisztántartható zugok keletkezzenek.

Ott, ahol ezt a beépítési módot emlékszerűen kívánjuk fenntartani, minden körülmények között lehetőleg az ősi építési formákat kell irányadóknak venni, nehogy az ősi építési mód emlékei teljesen szennvedőbe menjenek.

Csíksereda városában a falusias beépítési mód alatt az egyszerűbb kivitelben épült, fatornácos székely házakat értjük, amelyek [fellelhetők] elsősorban a városban, de különösen a zsögödi városrészben lévő 100 éves, jellegzetes, tornác nélküli falusias épületet mutatjuk be, amelynek székelykapus kerítése is van. Kíváncsún volna ezt az ősi építési formát a város külső, szembetünőbb részein, a főforgalmi utak kivezető szakaszain meghonosítani, illetve építésüket adókedvezményekkel vagy más hasonló kedvezménnyel elősegíteni. Ennél az ősi építési módnál azonban célszerű volna legalább 4 m-es előkert előírása. Meggondolandó volna, hogy pl. a csíksomlyói Kegyetemplom és Kalot-ház körüli tér rendezése esetén a tér körülépítését székelykapus házakkal milyen módon

lehetne biztosítani. Ennek főleg idegenforgalmi szempontból is jelentősége lenne.

Az épület legkisebb magasságát, a padlósínt, valamint a belső magasságok legkisebb méreteit az építési szabályrendeletbe kell megállapítani. A falusias beépítési módra előírt utcákat a csatolt térképen megjelöltük. A térkép Csíktaploca és Csíksomlyó községeket nem tartalmazza. Csíktaplocán a forgalmi útnak a metszéspontjában hézagos városias beépítési módot, amely a zárt sorút nem zárja ki, gondolunk el. Azontúl mindenütt a falusias építési módot írjuk elő...

III. Szabadon álló beépítési mód

Az épület rendes körülmények között úgy az úttól, mint a szomszéd mezsgyéktől meghatározott legkisebb távolságra, minden oldalon homlokzatszerű kiképzéssel épül. A telek beépítetlen részére, de legalább annak útfelőli részére a kertszerű kiképzést kell előírni a város belterületén, míg ez utóbbi feltételtől a külterületi építkezéseknél el lehet tekinteni. Nem lehet azonban a szomszéd felől csak a legkisebb méretet megadni, hanem ott, ahol emeletes építkezésről is szó lehet, azt a távolságot az épület átlagos magasságának függvényében is ki kell fejezni. Leghelyesebb ezt a távolságot 3,00 m-ben, illetve az épület félmagasságában megállapítani.

Fontos követelmény, hogy az utca felől szabadon hagyandó területnek ne csak a legkisebb mérete legyen megállapítva, hanem szükség van olyan intézkedésre is, hogy az, aki ezt a méretet nem tartja be pontosan, az épületet csak lényegesen hátrább helyezve építheti meg. A lényegtelen eltérések ugyanis a szabadon álló építkezésnél ugyanazt a rendszertelen benyomást keltik, mintha a zárt sorú építkezésnél engednének meg 10–50 cm-es eltéréseket.

Mivel a telkek kihasználását más módon szabályozni nem lehet, a szabadon álló építkezésnél mindig meg kell adni azt a százalékszámot, mely mértékig a telket be szabad építeni. Ez a százalék arányszám lehet állandó, tekintet nélkül az épület magasságára vagy emeletszámára, de lehet – és ez a leghelyesebb – az emelet számával fordított arányban változó, tehát több emelet építése esetében csak kisebb terület építhe-

tő be. Természetesen túlzás lenne a kihasználási arányszámot megadni, ami azt jelenti, hogy kétakkora emeletszám esetében félakkora terület építhető be, de a beépíthető terület csökkenésének olyannak kell lennie, hogy bizonyos, a hatóság által legkedvezőbbnek ítélt emeletszámon túlmennie az építtetőnek ne legyen érdemes.

Az előkert mélységet tulajdonképpen 5 m-ben volna kívánatos megállapítani. Tekintettel azonban arra, hogy a város telkei aránylag rövidek és az épületeknél már nagyrészt a 3 m-es előkert mélységet tartották be, egyszer s mindenkorra 4 m-ben javasoljuk az előkert mélységét megállapítani.

Beépítési módok a városias kialakításra szánt területen kívül

Az 1937/VI. tc. rendelkezései szerint a VTK-en kívüli területen csak a terület rendeltetésének megfelelő épületek építendőek. Az építeni szándékozók ezt a rendelkezést rendesen ki akarják játszani. Olcsó áron megveszik a külterületi telkeket, és azzal az indoklással kívánnak a külterületen építkezni, hogy ők ott gazdálkodni akarnak.

Meg kell állapítani, hogy a gazdálkodás alapfeltétele nem a helyszínen lévő lakás, hanem az ott lévő istálló és gazdasági épületek, tehát a hely rendeltetésének megfelelő építkezések. Ilyen épületek a tanyai ház és közvetlen mellette az istálló, magtár, szerszámos pajta, a szőlőhegyen a prэшház és a nyári hónapokban lakásra alkalmas hétvégi házak, amelyeket azonban nem lenne helyes még fürdő és nyaraló telepeken is szétszórva engedélyezni, hanem meg kell határozni azt a területet, amelyen belül a hétvégi házak építhetők.

Tanyai ház. A külterületi lakott helyek legáltalánosabb alakja, ahol a ház többnyire teljesen közvetlenül volt építhető. Célszerű és kívánatos, hogy a teljes szabadság helyett bizonyos fokú korlátozásokat vezessünk be, nevezetesen meg kell adni azt a legnagyobb távolságot, melyre a tanyát a hozzá vezető úttól még meg szabad építeni, tehát a mai rendszeren tanyákat soros vagy bokortanyákká kellene átalakítani.

Amennyiben a tanyai dűlőutak még rendezetlenek, úgy az épületnek az úttól mért legkisebb távolságát is kívánatos növelni, hogy az út későbbi rendezésének, felépítményének útjába ne legyenek.

Hétvégi házak. A városi lakosság üdülését célzó, csak a nyári hónapokban lakott épületekről lévén szó, azokban az állandó lakás eltöltése ellenében a helyiségek legkisebb méretére, legkisebb belső magasságra vonatkozó kikötésekkel szemben lényeges engedményeket lehet tenni, és építési anyaguk is a legolcsóbb lehet.

Tekintettel arra, hogy ezek a legegyszerűbb eszközökkel megépített kisméretű lakóházak a környezet megjelenését károsan befolyásolhatják, nem lenne helyes azokat a szabadon álló építésre kijelölt bármely területen engedélyezni, hanem – még fürdő és nyaraló telepeken is – körül kell határolni azt a területet, melyen belül ezek a hétvégi házak megépíthetők.

A 30.300/1940. B.M. számú rendelet előírja, hogy a főközlekedési utak mentén milyen távolságban lehet a terület rendeltetésének megfelelő épületeket megépíteni, valamint azt is, hogy települések a főközlekedési utak mentén milyen feltételek mellett engedélyezhetők.

Csikszereda, 1942. július hó.

Székelyföldön, ezen belül Csík vármegyében és Csikszeredában 1941-től elkezdődött egy infrastrukturális és intézményfejlesztési program, amelyet az esetek többségében a helyi önkormányzatok kezdeményeztek és finanszíroztak a magyar állam gyámkodása alatt. Észak-Erdély-szerte elindultak az építkezések nem csupán a városokban, hanem a községekben és falvakban is, ahol általában a középületeket újjítottak fel, néha kiegészítve a létezők sorát egy-két új létesítménnyel. Így például sor került Csík vármegyében a csíksomlyói kegytemplom tetőzetének javítására, a csendőrség, a vármegyeháza, a kórházak, az iskolák rendbetételére.⁸ A legnagyobb hiány a települések kanalizálása, az utak, utcák és járdák karbantartása terén mutatkozott. Ugyancsak nagy kihívást jelentett az anyaországnak a visszacsatolt te-

8 Oláh Sándor: *i. m.* 129.

rületek közigazgatási szempontból való egységesítése és visszahelyezése a magyar jogrendbe.

Csikszereda esetében a városrendezési terveknel igyekeztek figyelembe venni mindazokat a földrajzi és turisztikai tényezőket, amelyek a felemelkedést szolgálhatták. Így hozzácsatolták a környező fürdőhelyeket, pl. Zsögödfürdőt, ahol sporttelep, gyógyfürdő működött, a csikszeredai strandot és a csiksomlyói üdülőtelepet. Idegenforgalmi szempontból továbbra is fontos helyet foglalt el Hargitafürdő, ahol felépítettek az Uz Bence turistaszállót, így a téli sportot kedvelőknek síelési lehetőséget kínáltak. A fent bemutatott két tervezet is igazolja, mennyire aprólékosan felmérték a település helyzetét, és milyen pontossággal igyekeztek a lehetőségekhez képest modernizálni a várost.

Összességében elmondható, hogy a tárgyalt négy év alatt (1940–1944) a legtöbb székelyföldi település arculata megváltozott, a magyar kormány több milliárd pengőt költött az észak-erdélyi települések felzárkóztatására,⁹ így elfogultság nélkül kijelenthetjük, hogy ez a rövid időszak sikertörténetként írható be mind Székelyföld, mind Csikszereda krónikájába.

9 Egyes felmérések szerint másfél és kétmilliárd pengő közötti összegről beszélhetünk, ami a magyar költségvetési kiadások felét, vagy még annál is többet jelentett. Lásd részletesebben Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Bp., 2011. 175.

SZABÓ M. ATTILA**Adatok a medgyesi szabadegyetem történetéhez
(1970–1991)****Az általános és a magyar műveltség terjesztése
Medgyesen**

A dél-erdélyi Medgyes története a szászokhoz kapcsolódik, szász városként tartjuk számon. A város szász jellegén legelőbb II. József (1780–1790) osztrák császár, a magyar „kalapos király” változtat, amikor 1781. július 4-én aláírja a concivilitas rendeletét. Ennek értelmében a szász városokba, így Medgyesre is, engedélyezték magyarok és románok beköltözését. Ekkor kezdődik a város lakosságának etnikai elszíneződése. A város statisztikai adatait vizsgálva a magyarság számaránya igen lassan emelkedik. Az 1850. évi népszámláláskor 264 (5,04%) lakos vallotta magát magyarnak. 1880-ra a magyarság 719 főre (11,08%) növekedett. Az 1910. évi népszámlálás már 1715 (19,88%) magyar személy adatait jegyezte. 1977-ben a legnagyobb a magyarság lélekszáma, ekkor 9159 (14,50%) magyar élt a városban. A fenti adatok tanúsága szerint a medgyesi magyarok 1920 előtt, majd a hatalomváltás után is a városban nemzeti kisebbségként voltak számon tartva. A magyarok számának (és nem csak) növekedése a város iparosodásának tudható be. Nagymértékű fejlődést élt meg a város a földgáz bevezetése után (1917). Az új energiaforrás egy sor üzem, gyár létrehozását eredményezte. A megnövekedett munkaerőigény felgyorsította a sok évtizede tartó folyamatot: a magyarság egyre nagyobb számban való betelepülését, főleg a Székelyföldről. A letelepedő magyarok lelki gondozását a római katolikus és a református egyház végezte. 1857-től az unitáriusok is megjelentek. Az oktatás feladatát a római katolikus (ferences szerzetesek) és református (1885 után) felekezeti iskolák vállalták.

1895-ben a Cekesen magyar állami elemi iskola épült. 1908-ban megnyílik a római katolikus felekezeti iskola (a mai Báthory iskola helyén).

A civil kezdeményezések sorában jelentős szerep jutott az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek. A megyesi EMKE Nagy-Küküllő vármegyei fiókkörként 1885-ben létesült 143 taggal.¹ Az EMKE első megyesi ténykedése népkönyvtár létesítése volt. 1905-ben a helyi és a vidéken élő magyarok tenni akarását bizonyítja a közösség első újságja, a Medgyesi Újság. 1918. dec. 16-a után címe Medgyes és Vidéke lett, majd néhány hónap után, 1919-ben az új hatalom megszüntette. A megyesi magyarság 1911-ben Magyar Kaszinót működtetett a Főter 6. szám alatt. A Medgyesi Magyar Polgári Körnek a Neugasse (Új utca, ma Dózsa György) 24. szám alatt volt az otthona. 1919 után itt római katolikus polgári vegyes (koedukációs) iskola létesült, ezt azonban a román állam megszüntette. 1923-tól a református templom mellett felekezeti iskola kezdi meg működését. Magyar gimnáziuma nem volt a városnak, a továbbtanulni vágyók a helyi szász gimnáziumba iratkoztak, vagy Nagyenyed, Székelyudvarhely, Székelykeresztúr, Marosvásárhely magyar tannyelvű gimnáziumaiban végezték be tanulmányaikat.

1920 után a magyar művelődés Medgyesen is nehéz időket él át. Megszorításokkal, vagyonvesztéssel tovább működik az EMKE, tovább él a Magyar Kaszinó, a magyar dalárda. 1928-ban a református dalegyesületet jegyezték be. 1934-ben Szőkefalvi Nagy Sándor a Magyar Párt színeiben Medgyes alpolgármestere lett. Nevéhez kapcsolódik a Medgyesi Lapok megjelenése 1934–1938 között. Az 1940-ben hozott bécsi döntés következménye a megyesi magyarság számának csökkenése lett. A Farkas utcában (ma N. Iorga) a MADOSZ-nak volt otthona. Itt könyvtár és klubhelyiség működött. Ez az épület adott helyet az 1944 után megalakult Magyar Népi Szövetségnek.

A román gazdaság áttérése a kommunista rendszerre, az itteni nagy vállalatok államosítása és termelésük növelése újabb és újabb munkaerő felvételét kívánta meg. 1949-ben a mezőgazdaság szocialista átalakítá-

1 Pákéi Sándor József: *Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910*. Kolozsvárt, 1910. 191.

sával megindult a vidéki lakosság vándorlása az iparral rendelkező városok felé. Ezekben az években Medgyesen is több ezer földműves keres munkahelyet. 1948–1977 között a magyarok száma megnövekedett (1948-ban 4704, 1956-ban 6122, 1966-ban 7562, 1977-ben 9159). Az itt elhelyezkedő, többnyire szakképzetlen magyarság gyermekei iskoláztatásánál óriási hibát követett el. Mivel csak törve beszéltek a román nyelvet, a gyerekeket román iskolába járatták, jövőjüket biztosítandó. Az eredmény csak pár év múlva jelentkezett, mikor a gyermek már jól beszélt románul, de lassan elfelejtette a magyart. Előálltak szomorú helyzetek, amikor a szülő gyatra románsággal volt kénytelen magyarul nem igen tudó fiával, lányával beszélni. A román iskola tehát elvonta a magyar gyermekek egy részét az anyanyelvű oktatástól, ez pedig lemorzsolódást, asszimilációt eredményezett. Önálló magyar iskola a városban ebben az időben nincs. 1948-ban végrehajtották az iskolák, nevelőintézetek államosítását Medgyesen is. Az államosítás következtében a felekezeti iskolák épületei az állam tulajdonába kerültek. Az oktatók többségét eltanácsolták, mint megbízhatatlanokat. Elkezdődött a nemzetiségi iskolák fokozatos leépítése. Ilyen körülmények között a nemzetiségi öntudat megtartása, a magyar nyelv ápolása az egyházak és civil szervezetek feladata lett. Az 1-es, 4-es és 6-os számú általános iskolák a román tagozat mellett magyar osztályokat is működtettek. A legtöbb magyar gyermek az 1-es számú általános iskolába járt, itt az I–VII. (később I–VIII.) osztályokban a viszonylag nagy létszám miatt párhuzamos osztályok is léteztek. A 4-es és 6-os általános iskolákban összevont osztályokban oktattak, általában 2 tanítónővel. A hollómezei (Gura Câmpului) tömbházak által uralt lakónegyedben a 6-os iskola magyar tagozata rövid életűnek bizonyult. Az üvegyári lakónegyed iskolájában (4-es) a 90-es évek első felében szűnt meg az összevont magyar oktatás. A medgyesi magyar nyelvű oktatás történetében nagy jelentőséggel bírt előbb a Földgázipari Szakközépiskolában indított (1983), majd 1984-ben az Axente Sever Elméleti Liceumba átköltöztetett magyar tagozat. Történelmi eseményként került a medgyesi magyarok köztudatába, mert Medgyesen először alakulhatott magyar középiskolai osztály. Történt ez akkor, amikor Erdély-szerte több ma-

gyar iskolát, magyar osztályt a hatóságok önhatalmúlag megszüntettek. 18 év után, 2001 őszén a magyar osztályokat visszaköltöztették a Földgázipari Liceumba. Egy más, ugyancsak a magyarságot érintő esemény az önálló magyar tannyelvű általános iskola létrejötte volt. Az iskola születésnapja 1990. jan. 10. Ekkor egy merész lépéssel az 1-es iskola magyar tagozata levált, és a régi, 1909-ben épült katolikus felekezeti elemi iskolában létrehozták a 10-es számú önálló magyar általános iskolát. Később, 1998. jún. 5-én felvette a Báthory István Általános Iskola nevet. A régi iskolai épületek lebontásra kerültek, az új iskolát a magyar tanulók 2010. okt. 26-án vehették használatba.

Az iparosodás következtében Medgyesre telepedő magyarok Erdély több vidékéről származnak. Jöttek a Kis-Küküllő völgyének felső részéből, Balázsfalva, Dicsőszentmárton, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Zetelaka térségéből stb. Mindenik betelepedett egy külön egyéniséget, iskolázottságot képviselve, különböző műveltségi szinten igyekezett beilleszkedni a város társadalmába. Hosszú időnek kellett elteltie ahhoz, hogy megszűnjön az a máshol is ismert állapot, hogy „szülőhelyem már nem otthon, új lakhelyem még nem itt-hon”. Nagyon sokan gyökértelenné váltak: sem itt, sem ott nem érezték jól magukat. A szocializmus kitermelt egy olyan szürke tömeget, amelyet könnyen lehetett irányítani, befolyásolni. A tömbházakból álló lakónegyedek életkörülményei kitűnően oldották meg a szürkévé, jellegtelenné válást. A munkahelyről hazatérve a lakó bezártnak érezte magát, hiányzott a falusi környezet, a kis kert, amit megművelhetett volna. Maradt az elszigetelődés a szomszéd lakás, emelet, lépcsőház lakóitól. Egyre jobban érződött az elidegenedés hatása. Jelentős feladat háruult a magyar egyházakra, oktatási intézményekre, civil szerveződésekre, hogy ezeknek az embereknek színvonalas művelődési tevékenységet biztosítsanak.

Az ipar bővítése, fejlesztése Medgyesen és környékén vonzerővel hatott az értelmiségre is. Frissen végzett vagy már tapasztalattal rendelkező magyar mérnökök, technikusok, orvosok, egészségügyi asszisztensek, közigazdászok, jogászok, tanítók, tanárok telepedtek le a városban. Sok magyar szakembert foglalkoztatott a Romgaz RT (és a város-

ban működő nyolc alvállalata). A helyi egészségügyben (kórház, poliklinika) a 70-es években 38 magyar orvos tevékenykedett. Az ipari üzemekben, gyárakban, kutatóintézetekben is sok volt a magyar szakember, de ott találjuk őket Kiskapus két nagy vállalatában is. Több száz alkalmazott naponta ingázott a két város között. Az értelmiségiek többsége jelentős erőt képviselt a városban kibontakozó művelődési életben. A múlt század 70-es, 80-as éveiben magyar kezdeményezésre alakult a Népszínház magyar tagozata, a magyar dalárda, a régizene együttes, a magyar táncsoport és a táncház is. A helyiek igyekezetének tudható be, hogy a marosvásárhelyi Nemzeti Színház magyar tagozata bérleti rendszerrel több éven át évadonként 4-5 előadást tartott. De nem kerülték el a várost a turnézó sepsiszentgyörgyi, kolozsvári, nagyváradi, szatmárnémeti, temesvári színházak sem. Tanulmányunk e sorok írójának érintettsége révén kiemelten a medgyesi szabadegyetem, vagy népi egyetem múltjával foglalkozik, annak egyik szervezőjeként.

A szabadegyetem magját Koncz Ilona kémia-biológia szakos tanárnő hintette el 1970 körül. Eddig nem sikerült kideríteni, hogy pontosan mikor is indult az előadássorozat. Koncz tanárnő sem tudott időpontot adni. Egy bizonyos, hogy az indulás a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Szeben megyei Tanácsa 1968. nov. 8-án történt létrehozásához kapcsolódik (ez a szerv 1988-ban egyik napról a másikra egy igen furcsa nevet vett fel: Szeben megyei Magyar Nemzetiségű Román Dolgozók Tanácsa lett). A nemzetiségi tanácsok látszatintézményekként az akkori három nagy nemzeti kisebbséget, a magyart, németet és szerbet igyekeztek „egy akolba terelni”, de nem ruházták fel őket döntési és határozati joggal, kirakat szerepet szántak nekik. A medgyesi magyaroknak e tanács révén egy szerény cselekvésre nyílt lehetőségük. A helyi párt-szervek engedélyezték Koncz Ilonának, hogy időnként tudománynépszerűsítő előadásokat szervezzon a Május 1 Művelődési Házban. A sorozat *Kis enciklopédia* néven indult és 1970 őszén plakátjai már megjelentek Medgyesen. A *Kis enciklopédia* előadóiról, előadásairól nem maradt írott nyom. Annyi bizonyos, hogy a kezdetekkor a helyi értelmiségiek voltak az előadók. De a város magyarsága vendégül láthatta Sütő Andrást is, aki előadása végén arra buzdította a jelenlevőket,

hogyan folytassák a tevékenységet, megadva ezzel a medgyesi magyar esték indító szikráját. Az első részletes műsor 1972-ből származik, ekkor már *Szabadegyetem*nek, vagy *Népi egyetem*nek neveztük. Az előadások műsortervét a municípiumi pártbizottság propagandatitkárának kellett bemutatni. Csak az engedélyezett előadásokat volt szabad megtartani. Kezdetben a Május 1 terem adott otthont, majd 1983 őszétől az előadásokat a Szakszervezetek Művelődési Házában folytattuk. A mindenkor előadás napjának megválasztása mindig a bukaresti televízió magyar adásának időpontjától függött.

Néhány mondat a szervezésről. Az előadókat, legyenek azok helyiek vagy más helységbeliek, levélben vagy telefonon hívtuk meg, egyeztettük a témát és az időpontot, biztosítva esetenként számukra az úti- vagy szállodaköltség megtérítését. A vendéglelőadóval az elszámolást a Május 1, majd 1983 őszétől a Szakszervezetek Művelődési Háza intézte. A meghívottak előadásait ellenszolgáltatás nélkül tartották. Az előadásokat formanyomtatvány plakátokon hirdettük, a címet és időpontot tustollal írva be. Toboroztuk a hallgatóságot az iskolák tanulói által, de a három felekezet templomaiban is. Visszatekintve az akkori eseményekre, ma elcsodálkozhatunk azon, hogy az átlagos hallgatói szám 50 fő körül mozgott. Nem volt ritka a 150–300 fős közönség sem. Rövid idő alatt kialakult egy hűséges törzsközönség. Ez magába foglalta a medgyesi magyarság szinte valamennyi rétegét. Az előadások témái közérdeklődésre számíthattak, és az előadók igényesen, de mindenki számára érthetően tartották meg azokat. Az előadások végén lehetőség volt kérdéseket tisztázni, elmélyíteni. Az idegenből jövőket helyi családok hívták meg vacsorára, esetenként ebédre, ahol az ott összejött medgyesiek egy-egy pohár bor mellett tovább faggathatták őket. Rövidesen a medgyesi hétfő, szerda vagy csütörtök esték Erdély-szerre ismertté váltak, előadóink újabb és újabb neveket, témákat közöltek velünk, tudtuk tehát tartani a színvonalat. Nagyon sokat köszönhetünk a kolozsvári *Korunk* folyóiratnak. Álljon itt egy idézet a kiadvány honlapjáról: „A *Korunk* mint eszmeterjesztő fórum, mint a romániai magyarság kultúrájának kisugárzó, tudatformáló, nemzetiségi önismeretet adó intézménye hatását már 1957 óta az olvasókkal rendszeresített

találkozókkal igyekezett kiegészíteni; e találkozók keretében a szerkesztőség vidéki szabadegyetemek (Beszterce, Dés, Medgyes, Parajd, Nagyszalonta) előadókkal való ellátását is vállalta”. A *Korunk* segítése, támogatása szabadegyetemünk számára a minőségi ugrást jelentette. Erdély-szerte, sőt országosan is hírnevet szereztünk magunknak. Viszonzva a *Korunk* támogatását, a lapnak éveken át 50 medgyesi előfizetője volt. A sajtó, rádió, televízió öregbítette hírnevünk. A medgyesi szabadegyetem kapcsán jártak nálunk a bukaresti és kolozsvári televíziók magyar szerkesztői, a bukaresti, marosvásárhelyi, kolozsvári rádiók magyar adásának riporterei stb. Az *Előre*, az *Iffjúmunkás*, a *Munkás élet*, a *Dolgozó Nő*, *A Hét*, az *Új élet*, a *Tanügyi Újság*, az *Utunk*, a *Korunk*, a *Brassói Lapok* és a *Háromszék* cikkeket közölt tevékenységünkéről. A *Brassói Lapok* több éven át hetente közölte a medgyesi *Szabadegyetem* esedékes műsorát.

A Román Kommunista Párt a helyi pártbizottság propagandatitkára révén – aki láttamozta a Művelődési Ház vezetője által bemutatott programjainkat – igyekezett ellenőrzést gyakorolni fölöttünk. Sok esetben kellett cselhez, kegyes csaláshoz folyamodjunk egy-egy előadás lényegének takarására, rokonszenvesebbé tételére. Egy jó példával hozkodhatunk elő. 1980. november 15-én a magyarság Bethlen Gábor születésének 400. évfordulóját ünnepelte. Volt kolozsvári professzorom, Imreh István a Bethlen-életmű kitűnő ismerője volt. A téma azonban nem volt ínyére a hatalomnak. Imreh professzor ötletére az előadás címét imigyen fogalmaztuk meg és adtuk el mezőgazdasági témaként a hivatalosságnak: *A káposztatermesztés kezdetei Erdélyben*. Ti. Bethlen uralkodása idején terjedt el szélesebb körben a káposzta termesztése Erdélyben. Az előadás, mondani sem kell, 1980. dec. 10-én nagy sikert aratott. Az időnként kötelezővé tett politikai információs előadások alkalmával – ezek jó részét e sorok írója vállalta – nem egyszer felfedezések, földünk érdekes tájai vagy civilizációtörténet került terítékre.

A medgyesi szabadegyetem történetéhez kapcsolódik a következő is: 21 éves működésünk alatt előadásaink alkalmat adtak a medgyesi magyaroknak a találkozásra, a közösségnek lehetősége nyílt arra, hogy az addig csak hírből ismert romániai magyar személyiségekkel

(tudósokkal, írókkal, költőkkel, művészekkel, utazókkal, felfedezőkkal, kézművesekkel, lapok szerkesztőségének tagjaival, könyvkiadók szerkesztőivel stb.) találkozzon. Lehetőséget adtunk bemutatkozásra a medgyesi fiatal alkotóknak. Nem elhanyagolandó az a tény sem, hogy nagyon sok magyar fiatal itt ismerkedett meg jövődöbeli párjával.

Szabó M. Attilát és feleségét, Szabó M. Erzsébetet a szabadegyetem vezetéséről az államvédelem nyomozati anyaga alapján 1984. május 10-én leváltották. 1984 szeptembere és 1989 decembere között a szabadegyetem vezetője Jakab Elek építészmérnök volt. Miután Jakab Elek a megalakult RMDSZ szervezet városi és megyei elnöke lett, a szabadegyetem vezetését 1990 januárjában ismét a Szabó házaspár vette át. 1990. febr. 27-től előadásainkat kedden tartottuk. Sajnos, nem sokáig. A piacgazdaság térhódítása miatt a város művelődési intézményei saját bevételeikből gazdálkodtak. A régi helyszíneken a magas terembérek kifizetésére nem volt lehetőségünk, még akkor sem, ha belépőjegyet fizettünk a hallgatósággal. Ez utóbbi lehetőséget eleve elvetettük, kivitelezhetetlennek tekintettük. Még egy darabig gazdátlanul, hol itt, hol ott kaptunk előadási lehetőséget (10. számú Általános Iskola, unitárius templom), majd a pénzügyi források elapadása miatt nem tudtuk az előadóink utazási költségeit, előadói tiszteletdíját kifizetni. Az 1970 őszén indult előadássorozatnak az utolsó helyi előadója Szabó M. Attila volt, aki *Szép magyar könyvtárak* címmel 1991. május 14-én tartott vetítettképes előadást. Színhely: a medgyesi Szakszervezetek Művelődési Házának kis előadóterme.

Talán ez az írás, a történetek felelevenítése megakadályozza a hajdani szabadegyetem kihullását a medgyesi magyarság emlékezetéből. A feljegyzések hiányos volta miatt a szabadegyetem története teljességében nem írható meg. Mivel egy-egy időszak műsora hiányzik, vagy foghíjas, nincsenek adataink az 1971-es és az 1973–1978-as évekre vonatkozóan. A diktatúra éveiben gondot okozott az események feljegyzése, csak 1979. november 28-án kerül be az egyetemünk emlékkönyvébe az első bejegyzés Balázs Imre marosvásárhelyi festőművész által. Amint említettük a szabadegyetem vezetését 1984 őszén Jakab Elek építészmérnök vette át. Hagyatékából örökösei egyelőre csak az em-

lékkönyvet tudták rendelkezésünkre bocsátani. Ebben a vendégelőadók 1985. október 18-a és 1989. november 9-e közötti bejegyzései, emléksorai találhatók. A bejegyzésekből nem minden esetben sikerült kideríteni az előadás témáját, nem egyszer fejtörést okozott az aláírások megfejtése, és így pár esetben a vendég kilétét sem sikerült kideríteni. Az említett négy évben sok helyi előadó is szerepelt, ezeknek adatai teljesen hiányoznak. A tanulmány megszabott terjedelme sajnos nem ad lehetőséget arra, hogy az elhangzott előadások címeit felsorolhassuk és előadóink bejegyzéseiből idézhessünk.²

Szabadegyetemünk 20 tanéven át működött, számításaink szerint ez idő alatt az elhangzott előadások száma 600 körül lehet. Minden előadást számtalan szervezési gond előzött meg: ki legyen az elkövetkező előadó, elfogadja-e a meghívást, a helyi hatalmasságok engedélyezik-e a fellépését, hol legyen az előadás helyszíne? Az előadások meghirdetése, a megfelelő számú hallgató biztosítása, az idegenből érkezett vendég ellátása, szálláshelyének biztosítása, a kiszállás költségeinek fedezése stb. mind ide sorolható. Amint ez a fentiekből kitűnik: nem volt egyszerű feladat minden héten újabb és újabb előadóval a nagyközönség elé kiállni. Évtizedek után visszagondolva, az előadások mindenki számára hasznosak voltak. Az előadó megismerhette a medgyesi lelkes közönséget, fogadhatta annak háláját, elismerését, a hallgatóság fizikai közelségbe kerülhetett Erdély akkori neves személyiségeivel, minden egyes előadás után gazdagabb ismeretekkel térhetett haza. Erdély-szerte azon ritka szabadegyetemek közzé tartozott a medgyesi, amelyik következetesen, hetente tartotta előadásait.

A medgyesi művelődési élet sokszínűsége

Válogatás a korabeli sajtóban megjelent tudósításokból.

Elsőként Beke György (1927–2007) jeles író, az erdélyi „száguldo riportert” idézzük. *Medgyesi fények* címmel jelent meg tudósítása a

2 Szabó M. Attila és Jakab Elek örökösei tulajdonában lévő emlékkönyvek beírásai.

medgyesi szabadegyetem jelenségről.³ Ebből idézünk: „a Pusztá tények mondanak el néha a legtöbbet. Riportban különösen. Kik tartottak előadást a magyar kurzuson az utóbbi öt-hat esztendőben és miről? Illetve: kiket hívtak meg a medgyesiek, kiknek az előadására voltak feltétlenül kíváncsiak – ez még többet elárul érdeklődésről, ízlésről, igényről.

Minden rangsor nélkül, ahogy vendéglátóimnak eszébe jut:

Fodor Sándor kétszer beszélt a medgyesi közönségnek, egyszer az irodalmi divatokról, másodszor a gyermekirodalomról; B. Nagy Margit az erdélyi várakról; Gálfalvi Zsolt Románia híreről a nagyvilágban; László Zoltán marosvásárhelyi jogász Bethlen Gábor fejedelemről és koráról, ugyancsak ő Apáczai Csere Jánosról; Tóth Sándor előadótanár egy ízben a népi írókról, másodszor Gaál Gáborról; Balogh Edgár az emlékiratokról, majd a [felvidéki] Sarló-mozgalomról; George Sbârcea Johann Strausról; Imreh István [kolozsvári egyetemi tanár] a helytörténet és szülőföldismeret fontosságáról; Rácz Gábor egyetemi tanár a gyógynövényekről; Wagner István kolozsvári botanikus új rózsafajták kitenyészteséről; Szabó Zsigmond kolozsvári professzor a hormonokról vallott korszerű felfogásról; Borbáth Károly az enyedi Bethlen Kollégiumról; Kiss Zoltán kolozsvári egyetemi tanár a természet és az ember mai viszonyáról, illetve másodszor a stressz-elméletről; Benkő Samu művelődéstörténeti barangolásra hívta hallgatóit; Bandi Dezső a népművészetről tartott előadást; Veress Dániel Mikes Kelemen világáról; Csire József Kodály Zoltánról, illetve második alkalommal a korszerű zenei műveltségről; Szegő Júlia Bartókról; Székely Zoltán a székelyek történetéről; Xántus János a barlangkutatásról; Nagy Géza kolozsvári professzor Pápai Páriz Ferencről; Oláh Tibor műkritikus a film, a színház és az irodalom viszonyáról; Várhegyi István marosvásárhelyi szociológus a barátságról és szerelemről a mai fiatalság életében; Hamar Márton kétszer is találkozott a medgyesiekkel, akik a biológia időszerű kérdéseiről faggatták. Egyetlen megjegyzés e névsor után: aki ilyen széles körből választja ki a meghívott előadókat és témákat, az úgy ismeri az egész ország művelődési életét, mint saját városát. Egyelőre ennyit a medgyesi „provincializmusról”!

3 A Hét, VIII. (1977. jún. 14.) 24. sz. 3.

Írókat is meghívnak sűrűn, egyénileg vagy „szerkesztőségi együttesben”. Járt itt és felolvasott Bálint Tibor, Bartis Ferenc, Dávid Gyula, Éltető József, Gagy László, Huszár Sándor, Jánosházy György, Majtényi Erik, Vári Attila; a Korunkat Herédi Gusztáv és Veress Zoltán képviselte, az Utunkat Köntös-Szabó Zoltán, Mikó Ervin, Szabó Gyula, a Napsugárt Fodor Sándor és Kányádi Sándor, a Kritérium Könyvkiadó tevékenységéről Domokos Géza beszélt, a Dacia Könyvkiadóról Kerekes György, az Ifjúmunkásról Lázár László; újabb Korunk találkozó, ezúttal Lászlóffy Aladár, Ritoók János, Szilágyi Júlia és Veress Zoltán részvételével.

Kedves szín – vagy jóval több? – A Hét szerkesztője szülővárosában: Ágoston Húgót kérték pódiumra, hogy a lapról és saját munkájáról beszéljen.

Szavalt Medgyesen Banner Zoltán (Petőfi a hídon), Varga Vilmos Ady-műsorát mondta el, Boér Ferenc a Korunk évfordulóra válogatott verseket; a magyar diákegyüttesek közül felléptek Zakariás testvérek és a Visszhang-együttes, valamint a vásárhelyi színinövendékek. Kiállította munkáit [a négyfalusi] Györgyné Papp Margit Brassó megyéből, előadásra is vállalkozott a barcasági csángók életéről és népművészetéről.

Az előadásokat a városi művelődési ház nagytermében tartják, néha harminc, de gyakrabban négyszáz hallgató előtt.

A kezdeményezés egy máig emlékezetes találkozón indult el: Sütő Andrást látták vendégül, nem sokkal az Anyám könnyű álmot ígér megjelenése után.

– Miért nem jönnek hozzánk máskor is írók, szerkesztők, tanárok, orvosok, előadók? – kérdezte meg valaki a találkozó végén a teremből. [...]

– Hívtak-e már másvalakit is? – kérdezte vissza Sütő.

Hallgattak, összenéztek a teremben: hát ennyin múlna az egész, a meghíváson?

[...]

[Koncz Miklósné] másnap a városi pártbizottságnál járt, aztán a művelődési háznál. Megértésre, pártfogásra talált mindenütt. Megírta és elküldte az első meghívókat.

[...]

Kiket állított pódiumra a helybeli értelmiségiek közül?

Legtöbbet a tanárok, tanítók szerepeltek az elmúlt öt-hat esztendőben. [...] Ismét minden rangsorolás nélkül, ahogy a kurzus „naplójából” kijegyzem a nevüket: Farkas Károly, Gazda Éva, Józsa Anna, Elekes Emőd, Kis Judit, Koncz Ilona, Szabó M. Attiláné, Szabó M. Attila, Bakó Irén, Szilágyi Éva, Turza Sándorné, Gábos Ilona, Kis Éva. De akadt falusi tanító – Szőke Márton –, aki más helységről jött be előadását megtartani. Szóltak pedig előadásaik irodalomról és történelemről, testnevelésről és Medgyes műemlékeiről, a gyermekek lélektanáról és a szülői felelősségről, az ürrepülésről és Erkel Ferencről. Valamelyest „helyi erőnek” tekinthető a megye székhelyéről, Szebenből kijáró Kazinczi Jenő és Józsa Benjámín, tanár mindkettő. Előadásaik világnézeti, társadalomtudományi jellegűek voltak. Tanárok, tanítók rendezték az emlékeztető irodalmi esteket, Petőfi, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Tamási Áron, Arany János műveiből, évfordulók alkalmából vagy azonkívül. Elekes Emőd – aki tornatanár – balladatest rendezőjeként szerepelt érdemelt sikerrel. [...] Volt a kurzusnak német vendége is, Peter Weber helyi biológia tanár, aki a Duna-delta élővilágáról beszélt, magyar nyelven, kitűnő magyar szakkifejezésekkel. Közreműködik mind több orvos is – Zajzon Antal, Asztalos Béla, Jakó Ferenc, Kövesdy Pál –, jogászok: Gál Mihály, Fekete Lajos, Gazdag Sándor, Kovács Géza, Máthé Béla vagy közigazdász Hrisztu Bálint. Legtöbbjük a szakmájáról beszélt, az orvos a betegségekről, gyógyításról, a jogász az újabb törvényekről, [...] illetve az együtt élő nemzetiség helyéről és szerepéről az ország életében, tehát a nemzetiségi önismertetről, a munkatörvényről, a lakbértörvényről, közhasznú ismeretekről, vagy éppen a közel-keleti helyzetről. Ha külföldet jártak ezek az orvosok vagy jogászok, vagy mérnökök, vetítettképes előadásokon tartottak élménybeszámolót például Leningrádról, Párizsról; Horváth Zoltán kolozsvári mérnök jóvoltából „bejárhatták” Kínát, Demeter Antal brassói

közgazdász társaságában részt vehettek a 75-ös „Hindusztán expedícióban”, vagy Jakabos Ödönt kísérelték el Dardzsilingbe, Kőrösi Csoma Sándor sírjához.

Igazán örömdetesnek – mindezen előbbiekkal egyetemben – a mérnökök „megpezszdülését” érzem. Öt névvel is találkozhatok a kurzus naplójában: Benedek Kálmán, Horváth Béla, Faragó Csaba, Kiss Sándor és nem utolsósorban Búzás Árpád nevével, aki Gazdag Sándor és Fekete Lajos jogászokkal együtt a kurzus szervezéséből is kiveszi a részét. [...] Beszéltek a megyesi mérnökök a kémiai érdekességekről, a metán-gáz ipari felhasználásáról, az édesvizek szennyezéséről és tisztításáról; egyikük azonban (Horváth Béla) Madách Imre életéről és munkásságáról vállalt és tartott igen sikeres előadást.

Koncz tanárnőnek lett igaza a kétkedőkkel szemben.

Szabó M. Attila történelem szakos tanár – házigazdám – Medgyes műemlékeiről tartott volt előadást a tudományos-művelődési egyetemen. Most megismétli számomra. A Szilágyságból került ide, feleségét az egyetemen ismerte meg, az ő kedvéért jött el a Nagy-Küküllő mentére. A Szilágyságban kastélyokat ismert, itt egy kicsit most is elámul a százados várfalak láttán. Első írásos dokumentum Medgyes léteéről 1267-ből kelt. 1912-ben kezdik bontani a várfalakat, akadályozták a közlekedést. A szász evangélikus templomot most tatarozzák, meg Schuller városbíró egykori házát, ahol Bocskay István vendégeskedett és két Báthory is, Zsigmond és István, utána ide jöttek volt el a királyhívó lengyel követek. Pekri kuruc generális tűzcsövát dobott a városra, de a falak nem égtek le. A református paplak egyik kerítése egykori várfal. Innen néhány lépésre, [...] volt a város első szállodája, 1849-ben Petőfi szállt meg benne, mikor Bem tábornok kíséretében áthaladt Vízakna felé. Igen, azután dörgött az agyú négy napon át Vízakna és Déva közt, hol minden talpalatnyi földet vér öntözött... [...]

Falak és megint falak, a házak körül, falromok a lelkek között. [...]

– Falak... Ember és ember között nincs helyük.

– Döntögetjük. Éppen azért fontosak, nélkülözhetetlenek a tudományos-művelődési egyetem előadásai. [...]”

A következő híradás a megyesi szabadegyetemről Adonyi Nagy Máriától (költő, műfordító, újságíró) származik, ő a *Munkás Élet* bukaresti szakszervezeti hetilapban⁴ közölt megyesi riportot. Írásának címe: *A nemzet napszámosságai – Medgyesen*. Ebből idézünk:

„Valamikor, alig száz évvel ezelőtt a nemzeti művelődést szolgáló, nagy nyomorban élő színészeket, majd a kis fizetésű tanítókat nevezték így. Aztán hosszú ideig senkit. Az elnevezés nyelvi lomtárba, csaknem feledésbe merült. [...] A jelen valóságában egyszer csak olyan emberek toppannak elénk, akik mintha csak azért születtek volna, hogy ezt a nevet viselhessék. Persze csak a jelentés első felének – a nemzeti művelődést szolgáló – értelemben.

Kik ezek az emberek? Mit csinálnak, miért és hogyan? [...] Hol vannak? Most éppen Medgyesen. Ott is. Nem tudják egészen pontosan, mikor, hogyan kezdődött. Talán akkor, amikor évekkel ezelőtt ott járt Sütő András, s a szép szóval csordultig telő szíveket felbátorította: miért ne meríthetnének ebből a forrásból máskor is? Talán az iskola szerény szerda esti rendezvényei képezték a csirát? Tény az, hogy a szórványos próbálkozásokból, a hiányérzetből és tettvágyból szinte egyszerre lett mindenkit felrázó, táncba kényszerítő energia. És hihetetlen, amire képes volt: Medgyesről, a magyar ajkú lakosság köréből az előadók sokasága, az ismeretek, élmények terjesztőinek nagy családja került ki, akik nem sajnálnak időt és fáradságot, hogy az önmagukban rejlő lehetőségeket felkutassák és hasznosítsák. Arra, hogy Kövesdy Pál doktor például zenéről tartson egész estét betöltő előadást, Jakó Ferenc doktor távol-keleti útvjáról számoljon be, Horváth Béla mérnök Madáchról értekezzen, Farkas Károly matematikatanár az űrkutatás, Gábos Ilona tanítónő pedig Áprily Lajos lírájának titkaiba kalauzolja a hallgatóságot. És ezzel csupán a foglalkozásuktól legtávolabb merészkedők közül válogattunk. Hol vannak még a szakmájukon belül maradók! Dr. Zajzon Antal és dr. Asztalos Béla; a jogászok: Gazdag Sándor, Fekete Lajos, Gál Mihály, Kovács Géza, Máthé Béla; a mérnökök: Búzás Árpád, Faragó Csaba, Benedek Kálmán, Kiss Sándor, Czika György; a tanárok Bakó Irén, Kiss Judit, Szilágyi Éva, Peter Weber – ez utóbbi kis-

4 *Munkás Élet*, III. sorozat, XXIII. (1979. március 2.) 9. sz. 4.

sé birkózva a magyar nyelvvel, de annál nagyobb elismerést kíváltva. S a medgyesiek előrelátására vall, hogy idejekorán bevonták a középiskolásokat is a dicséretes munkába: Balázs Béla, Bertók Péter, Koppán Ferenc és Márton Jutka diavetítéssel egybekötött előadása mintegy felkészülés és zálog a jövőre, előmelegítés a majdan átvevésre szoruló stafétához. Tegyük hozzá mindehhez, hogy a felsoroltak egy része a szervezésbe is besegít. Ritka, messzi tájon szinte egyedülálló teljesítmény.

Persze, bármilyen nagy és önzetlen az odaadás, a sok ember is kevés, hogy minden szerda estén újat, mást, érdekeset halljon a 16 és 70 évesekből, 40 vagy 400 főből álló közönség. Itt kezdődik – vagy folytatódik? – annak a három embernek a szerepe, aki az egész megmozdulás lelke lett. Ők érték és érik el – kéréssel, rábeszéléssel, mikor mi a célravezetőbb –, hogy a medgyesi értelmiségi gárda magáévá tegye az eszmét, vállalja azt, hogy kitűnő szakemberi mivolta mellett kiálljon a pódiumra előadást tartani, nevelni, tájékoztatni, mert ez nem feladata ugyan, de öröme, nem kényszer, de lelkiismereti kötelesség, hiszen megajándékozza, ébren tartja, összefogja vele a lelkeket. Ugyancsak hármójuk érdeme, hogy az utóbbi tíz év valamelyik szerda estéjén megfordult Medgyesen szinte mindenki, aki munkájáról figyelemérdemlőt mondhatott: író, hegymászó, közigazdász és muzeológus, mérnök és rózsanemesítő, költő, etnográfus, tévés, tudományos kutató, színész, könyvtáros, egyetemi tanár – egyszóval, több hasábra terjedő névsorolás helyett: több százan az ismert és kevésbé ismert személyiség közül.

Koncz Ilona tanárnőé az érdem, mondja mindenki Medgyesen. Hogyhogy: egy ember meg tud mozgatni egy várost, egy fél országot? Nálunk nagyapától a távoli unokatestvérekig mindenki tanít. Én ennek élek: mindegy, hogy mit, csak taníthassak. Sokszor azért néztem meg egy filmet, olvastam el egy könyvet, hogy elmondhassam a gyermekeknek. A felnőttekkel is így vagyok. Úgy éreztem, többé kell tenni, csiszolni őket. [...] Rendeztem szindarabot, tanítottam táncot, éneket, verset, szerveztem színházlátogatást Kolozsvárra és Vásárhelyre, árultam könyvet, ha nem tudtunk előadót biztosítani, beszéltem Beethovenről – belekezdtem, amibe csak lehetett. Eleinte azért szerepeltettem szerda estéken a gyerekeket, mert tudtam, hogy ez legalább a szülőket bizto-

san odavonzza. Aztán mások is belekapcsolódtak. Az volt a szép, hogy soha senki nem kérte magát, és nem utasított vissza, sokszor önként jelentkeztek az előadók. Azután az emlékezetes Sütő-találkozó után hazamentem, és neki kezdtem meghívókat írni, mindenkinek, aki hirtelen eszembe jutott. Hálás voltam és meghatott, hogy nem volt hiábavaló: Bukaresttől Kolozsvárig, Temesvártól Vásárhelyig mindenki eljött, akihez segítségért fordultunk. Mindig mindenki azt hitte, hogy irodalom szakos vagyok, pedig kémiát tanítottam, pedig csak gyöngye voltam, s azok előtt, akik szerettek volna megalázní, tehetetlennek látni – erős akartam lenni.

Sikerült. Ennek a kicsi törékeny asszonynak, aki ma is csupa tűz, csupa elevenség, s csak azt fájlalja, hogy a test nem hallgat már a lélek parancsára.

Hála az emberi törekvésnek, Koncz Ilona műve nem maradt torzó. Tanítványa, Szabó M. Erzsébet és férje, Szabó M. Attila – filozófiát, illetve történelmet tanítanak Kiskapuson – nemcsak a vegyületek képletét tanulta meg Koncz Ilonától, hanem egy szellemképletekben kifejezhetetlen, láncokba nem szorítható lényegét is.

– Kapusra ingázunk, ahol harminc osztály van és nyolc tanterem. Ez azt jelenti, hogy reggeltől késő estig tart a program. Szabadidőről ne beszéljünk, de van posta, van telefonunk és van vakáció. Működik egy láncreakció is: egyik előadó ajánl még kettőt, mások, akik hallottak már rólunk, esetleg jelentkeznek is. Honnan az energia? Csináljuk. Ketten vagyunk.

[...]

S az elégtétel?

– Sokszor az, hogy duzzog valaki: nincs terem, nincs elég plakát, s ha van, miért épp a templom bejáratára került. Ha valaki elbőki, hogy jó volt, szép volt, az már jelent valamit – mondja Attila. – Lelkileg elégtűlt az ember, mert tesz valamit. Szórványvidéken ez különösen nagy dolog. Ezzel nem magunkat akarom dicsérni, hanem azt, aki elkezdte, s aki folytatja majd.

Ezekekkel a szavakkal kellene befejezni az írást. De kívánczik ide még valami. Kincset ér, ha egy város, egy közösség ilyen embereket

mondhat magáénak. Ám az is, ha ezek az emberek nincsenek légüres térben. Ha örömmel nyugtázzhatják, ha egyik-másik szerda estén egy tüt sem lehetne leejteni a kultúrház nagytermében. Ha azzal a panaszszal fordulnak hozzájuk, hogy miért nem állt meg a váradi szintársulat Medgyesen, mikor itt haladt át Szebenbe. Ha a könyvesbolt elárulási-tónője, Kósa Mária [elhunyt 2012-ben], aki egyébként három nyelven ajánlja a könyveket és nem is akárhogy, megköszöni, hogy a tudományos és művelődési egyetemen felhívták egy könyvre a figyelmet: ezt onnan tudja, hogy abból csütörtök délelőtt nem sok marad a polcon. Ha akadnak még ketten-hárman, akik szükség esetén kiszaladnak az állomásra vendéget fogadni, fedezik a színinövendékek vacsoraköltségét. Elismerésünk, biztatásunk és jókívánságaink mindannyiuké.”

Medgyesről, a medgyesi magyarokról, az itt működött szabadegyetemről Beke György számol be egy másik riportjában. Írásának címe *Medgyesi folytonosság*.⁵

„[...] A múlt század közepén indult meg errefelé is az „ember áradás”, mikor az elszegényedett székelység – Böződi György találó hasonlata szerint – mozgó elemmé vált. Jelenleg mintegy kilencezer magyar nemzetiségű lakosa van a hetvenezer lélekszámú Medgyes városának. A németek száma jelenleg kétszerese a magyarokénak. A medgyesi magyarság döntő többsége első, legfennebb második vagy harmadik nemzedék, ennek megfelelően falusi félproletárból, kisgazdából lett ipari munkás, építőtelepi napszámos vagy gyári szakmunkás. Ehhez az ipari munkásréteghez mintegy négyszáz egyetemi, főiskolai végzettségű magyar értelmiségi csatlakozik. Csupán magyar orvost vagy 38-at számoltunk össze. A sajátos történelmi fejlődés folytán a hajdani medgyesi polgárságban elvétele akadott magyar. Egyébként ugyanilyen a legnagyobb lélekszámú itteni népesség, a román lakosság társadalmi rétegződése is.

Kilencezer ember: egy kisebb város lakossága is kitelne belőle. Ennyi ember – ennél jóval kevesebb is – előbb-utóbb kialakítja a maga közösségi szokásait. A munkából, megélhetésből, helyi lehetőségekből

5 A *Hét*, XII. (1981. jan. 9.) 2. sz. 4.

következő általános és a nyelvhez, hagyományokhoz, művelődéshez kötött sajátos életvitelt.

Két évtizeden át, három alkalommal is betekinthessem Medgyesen ebbe az otthonosodási folyamatba. Első medgyesi írásom az Előre napilapban jelent meg 1962. nov. 16-án, a második pedig A Hét 1977. jún. 17-i számában volt olvasható. [...] Azóta valami megváltozott a medgyesi magyarság körében. Az üzemekben, tervezőintézetekben tapasztalható szorgalomhoz, szakértelemhez hozzáadódott a közös érdeklődés, az egymásra figyelés. Az idő is erjesztette ezt a folyamatot, az országos mozgás, az ideérkező folyóiratok, lapok, a nemzetiségi önismeret természetes igénye. A helyi katalizátor – vagy egyike ezeknek az ösztönző, serkentő erőknél – a szabadegyetem magyar előadássorozata, amely ugyanakkor az öntudatosodásnak, az életre képes közösség kialakulásának bizonyossága is.

[....]

Koncz Miklósné portréját felvillantottam 1977-ben tett medgyesi riportutam nyomán. Ekkor történt a „váltás”. Koncz Miklósné, férje súlyosbodó betegsége miatt, kényszerűségből visszavonult a közművelődési „napszámosságtól”. A lőtás-futás egy részét már addig is át kellett hárítania Szabó M. Attilára és feleségére, aki Konczné tanítványa volt valaha. A fiatal tanárházaspár nagy buzgalommal vállalta át a gondot, de bennem – beismerem – felriadt a kétség: vajon meddig tart ki a lelkesedésük? Mind a ketten a szomszédos település, Kiskapus középiskolájában tanítanak, a napi ingázás, a gyermeknevelés ezernyi nyűgje nem szegi-e kedvüket, marad-e idejük erre a többletmunkára is? Nem szakad-e meg a medgyesi folytonosság?

Most, harmadik medgyesi riportutamon is a szabadegyetem „katalógusát” lapozom fel legelőbb. 1978-tól 1980 végéig kik is álltak máshonnan jött vendégként a medgyesi pódiumra, száz meg száz hallgató elé? Kányádi Sándor verseiből szavalt; Banner Zoltán ausztráliai élményeiről beszélt még könyve megírása előtt, és eljött a Tűzkör című műsorával is; Nagy Géza az erdélyi magyar művelődéstörténet nagy alakjait villantotta fel, jelesen Bod Pétert; Oláh Tibor – a vásárhelyi színinövendékek „segédletével” – Tolsztojra emlékezett; Keresztes Pál maros-

vásárhelyi mérnök Ausztriába kalauzolta hallgatóit; Kiss Zoltán egyetemesei tanár a modern biológia alapjairól értekezett; a Művelődés szerkesztői olvasóikkal találkoztak; Kötő József az erdélyi magyar színjátszás történetét vázolta; Krasznai Paula kolozsvári színművésznő kedvenc verseit szavalta; Tóth Sándor kolozsvári egyetemi tanár Ady Endréről és nemzedékéről beszélt; Nagy Olga a népmesékről, Gáll Ernő professzor az erkölcsi elkötelezettségről, Ferenczi Géza a székely rovásírásról, Szilágyi Júlia az irodalom emberalakító szerepéről, Kántor Lajos a magyar líra múltjáról és jelenéről, Fekete Károly bánffyhungyadi tanító, az ismert helytörténész a mai Kalotaszeget mutatta be, Ritoók János a magyar-szász irodalmi kapcsolatokról tartott előadást, Ádám Erzsébet ide is elhozta Vadrózsák című nagysikerű műsorát, Bálint Tibor pedig olvasóival találkozott. Bethlen Gábor-évforduló alkalmából Imreh Isván professzor beszélt a nagy fejedelemről és a bethleni örökségről. A változatos témák között szóba került a románok és magyarok baráti együttélése, aztán a jelenkori költészet (mindkét téma Józsa Benjámin nagyszebeni tanár előadásain), a régészet és a történelem viszonya (Ferenczi István). Tövissi József egyetemi tanár Izlandról mesélt, Olosz Egon orvos professzor a drezdai képtárba hívott sétára, a régeni Kohl István pedig az időben invitált utazásra, egy Maroson alászaladó tutaj hátán. A szép számmal érkező vásárhelyi előadók sorában Balázs Imre festőművész azt vizsgálta, hogy miként ábrázolták a gyermekeket a különböző korok festői, Bartis Ferenc pedig verseiből szavalt. Még olyan közhasznú ellátási gondra is figyeltek a szervezők, mint a gombászásra, elhívták a szakértő Antal Lászlót Székelyudvarhelyről. Ez a névsor egyébként azt is igazolhatja, hogy Medgyes város művelődési hatóságai továbbra is szívesen támogatják a magyar kurzust, hiszen pénzt áldoznak – a mostani takarékoság mellett is – távoli városok tudósainak, kutatóinak, íróinak utaztatására.

Koncz Miklósné szívós következetességgel kapcsolta be az előadók sorába a helyi értelmiségieket. Szabó M. Attiláék folytatták és tovább szélesítették ezt a hagyományt. Medgyes magyar tanárai, orvosai, mérnökei, jogászhai közül mind többen kapnak kedvet a szereplésre, illetve a maguk érdeklődési körébe vágó kérdések közös meg-

tárgyalására. Az előadónak itt ellenvéleményekre is fel kell készülnie. Wéber Péter [Peter Weber] medgyesi biológus a környezetvédelemről beszélt, egy másik biológus, Faragó Csaba az ivóvízről és szennyvizokról, Jakab Elek mérnök a rómaiak építőművészetéről – római telephely volt Medgyes környékén is –, ugyancsak ő ecsetelte igen érzéketlenül a Kárpátok szépségeit. Jakó Ferenc orvos Közép-Ázsiába hívta – képzeletbeli – utazásra hallgatóit. Szabó M. Attila a világvárosok növekedéséről tartott izgalmas előadást, majd Nagy-Britanniába, aztán a Szovjetunióba vezetett „képzeletbeli utazást”. A Szabó házaspár nemcsak önzetlen szervezője a kurzusnak, Szabóné, Erzsébet asszony, akinek kedvessége és előzékenysége még a nézeteltéréseket is elsimítja, a neveléslélektanról beszélt. A helyi tanerők közül Bakó Irén Eminescu költészetét hozta közelebb a medgyesi magyar közönséghez. Iszlay László zenetanár régmúlt korok zenei stílusairól értekezett. Fekete Lajos, Gál Mihály és Gazdag Sándor jogászok – saját hagyományaikat folytatva – sorozatos törvényismertetőikkel igyekeztek bevonni a hallgatóikat a jogszabályok néha nagyon hasznos ismeretébe. Sajátos színfolt volt Takács Teréz matematikatanár és Györke Aladár kutatómérnök közös előadása Ifjúság, tudomány, technika címmel. Sebők Anna tanítónő Kriza-estje szintén a szabadegyetem égisze alatt zajlott le, s ugyancsak itt rendezték meg a medgyesi fiatalok szavalóestjét mai költők verseiből. Egy medgyesi mérnök, Búzás Árpád nem műszaki kérdésekről, hanem a virágokról tartott élvezetes előadást Évszakok címmel, zenei aláfestéssel. A Szabó házaspár szívesen felkarol minden eredeti ötletet. [...] Medgyes szabadegyetemének magyar kurzusa nemcsak a város magyarságának közművelődésében tölt be nélkülözhetetlenül fontos szerepet a korszerű életszemlélet és nemzetiségi tudat kimunkálásában, de a medgyesi példa fénye igenis messzire ellátszik már, az egész országból érdemes figyelni ide.”

A kolozsvári *Dolgozó Nő*⁶ Lászlóffy szignóval [Lászlóffy Aladár] *Mi szabad a szabadegyetemen?* címmel közölt cikket. Az írás a medgyesi szabadegyetem eredményeit, a közösségre tett hatását elemzi.

6 *Dolgozó Nő*, XXXVII. (1981. március) 3. sz. 12.

„Talán túlzás, ha a látogató megfordulván a megyesi szabadegyetem háza táján, „konyhatitkokba” is – már mint a vendégkönyvbe – bepillantva és szembesülve a hallgatósággal, ki meri jelenteni: ez a legjobban működő magyar nyelvű kurzus az országban? És nem a kisvárosi lehetőségek, nyolc-tízezer magyar ajkú lakos figyelembevételével, hanem a maximális igényeket tekintve, ezt maguk az előadók tudják a legjobban felmérni: „A székely katona faluközösségek azért tanították ki egy-egy fiúkat, hogy írástudóként képviselje, de inkább védje a közösséget; népszolgálatot, valamint székely bátorságot és kemény, egyenes gerincet vártak tőlük. Az elidegenedett álközösségekben ez ma már anakronisztikusan hangzik. Itt, Medgyesen valóságfedezete van az „írástudó felelősége” fogalomnak és elvárásnak – nem hiába tartják példának és figyelmeztetőnek is. Idejönni nem szívesség, fáradság, hanem ritka, megbecsülhetetlen értékelése munkánknak, s ezért nekünk kell köszönetet mondanunk.” Kósa-Szánthó Vilma a csiki népviseletről tartván előadást, meghívottként is otthon érezte magát, a székely közösségek történelmi örökségének birtokában is példát és erőt kapott Medgyesen az újabb népszolgálat megvalósításához.

A szabadegyetemen elhangzott témák változatossága a helybelieket dicséri. Nemcsak a szervező tanárházaspárra – Szabó M. Erzsébetre és Attilára – gondolok, hanem az egész tanulni vágyó közösségre.

[...]

„A közösségünk – mondja Szabó M. Erzsébet – feléről sem hallott azoknak, akikkel alkalma lett személyesen megismerkedni, arról nem is beszélek, mennyivel nőtt a könyvvásárlók száma a rendszeresített előadások óta”. [...] Kezdetben csak az volt a cél, hogy felkeltsék az érdeklődést, hogy kimozdítsák otthonukból (vagy a szellemi holtpontról) azt a réteget, melynek eddig nem volt igénye az olvasás, a művelődés, mely munkalehetőséget keresve jutott el egy fejlődő városba, és több száz kilométerre eső eredeti közösségétől elszakadva, legfeljebb formális munkaközösségekbe csoportosult, de nem kereste meg etnikai közösségének újabb szálait, nem érezte még közösség voltát. A megyesi magyar munkások – egyelőre – százairól van szó; elsősorban ők képezik a szabadegyetem tömegalapját. De gazdag esztendők után elmond-

ható már róluk, amit kedvenc előadók jegyeztek be a vendégkönyvbe: „Mélységesen meghatott a művelődéstörténeti kérdések iránt érdeklődő medgyesi közösség lelkesedése, figyelme és érdeklődése. Az ilyen hallgatóságnak élvezet beszélni a legkülönbözőbb ő-, ó- és középkori kérdésekről” (Ferenczi István kolozsvári történész.).

[...]

„A medgyesi szabadegyetem a város magyarságának műhelye, amelyben korszerű nemzetiségi tudat munkál nemcsak Medgyes számára” (Beke György író.). „Ritka kedves találkozás volt ez egy olyan közösséggel és szervezőivel, akik bizonyították azt, hogy a nagy központoktól távol is oda lehet figyelni mindarra, ami a világban történik. Folytatása ez annak, amit egykori peregrinus diákjaink is megvalósítottak az évszázadok folyamán” (Tonk Sándor kolozsvári történész.). A két utolsó vallomás nemcsak a színvonal értékelése szempontjából figyelemre méltó, de tartalmazza másutt támadt hiányérzetünket. Valóban, „nemcsak Medgyes számára” tanulságos az országos nevű előadók megnyerése a sokoldalú, magas szintű (nemcsak információ erejű) népnevelés és nemzetiségi tudatápolás ügyének. A „nagy központoktól” nem is olyan távoli városok (például Dés, Beszterce) kulturális irányítóinak – lám, nem árt oda figyelni „mindarra, ami a világban történik”; az országos színvonalhoz felzárkózni semmiképpen nem jelenti a helyi sajátosságok és helyi (szellemi) erők feladását. Legfeljebb a helyi előítéletét.”

A marosvásárhelyi *Új Élet*-ben⁷ Szépréti Lilla képes riportban *Művelődési estek Medgyesen* címmel számolt be tapasztalatairól.

„[...] A népi egyetem keretében rendezett összejöveteleket a Szakszervezetek Művelődési Házában tartják – egy idő óta csütörtöki napon. (Kezdetben hétfőn, majd szerdán gyűltek össze.) Többször láthatták vendégül Sütő Andrást, aki még a szervezésben is segített. Erre emlékeznek leginkább, meg az Ady-évfordulós estre, amelyen a marosvásárhelyi Színművészeti Intézet hallgatói is felléptek. Hatszáz ember gyűlt egybe akkor, több mint százan jöttek a szomszédos Kiskapusról.

⁷ *Új Élet*, XXVII. (1984. január) 2. (604.) sz. 12.

Eseménynek számított az Utunk, Korunk, Napsugár szerkesztőivel rendezett találkozó, s jól emlékeznek még Horváth Istvánra, Nagy Gézára, Xantus Jánosra, akik ugyancsak eljöttek Medgyesre. A fiatalok az Ifjúmunkás-matinét emlegetik. – Kevés városban található olyan lelkes értelmiségi gárda, mint Medgyesen – mondja László Zoltán, az előadássorozatok egyik volt szervezője. A műszaki értelmiségre s az orvosokra, jogászokra számíthatnak leginkább. [...] Szabó M. Attilát Szilágysomlyóról „csalta” haza szülővárosába, Medgyesre a felesége, Szabó M. Erzsébet. [...] Tíz-valahány éve Kiskapuson tanítanak, román nyelvű szaklíceumban. A medgyesi művelődési esték szervezésében jelentős részt vállalt Búzás Árpád vegyész- és Horváth Béla gépészmérnök is. Fekete Lajos jogászt külön dicséret illeti. Mint az általános iskola VIII. osztálya szülői bizottságának elnöke megfogalmazta és továbbította a minisztérium címére a szülők kérését, hogy gyermekeik a liceumot is anyanyelvükön végezhessék. Fekete Lajos a szülőktől jelentős támogatást kapott Márton Elza révén. Így jött létre az 1982/83-as tanévben az első, párhuzamos IX. osztály.

Könyvek, folyóiratok között beszélgetünk Szabó M. Attilával, a szép tágas szobában. Az asztalon a Népismereti Dolgozatok újabb kötete és a Korunk legfrissebb száma. A Korunk szerkesztőségével mai napig élénk a kapcsolatunk. Időnként eljönnek hozzánk a szerkesztők, hogy bemutassák a folyóirat legújabb kiadványát. Meghívottjuk volt Gáll Ernő, Veress Zoltán, Szilágyi Júlia. – Októberben szoktuk nyitni az évadot – mondja a házigazda. – Idén Kányádi Sándor tisztelt meg bennünket jelenlétével: Az irodalom valósága címmel tartott előadást. Tonk Sándor Az erdélyi fejedelemség hétköznapijairól, dr. Vofkori László a környezetszennyezésről beszélt. Meghívtuk Fodor Lajost, a fotópapírgyár mérnökét is Marosvásárhelyről. Többször járt Japánban. Diavetítéses úti beszámolóját nagy érdeklődéssel hallgattuk. Szegő György olaszországi, Weszely Tibor marokkói élményeit elevenítette fel a közönség nagy tetszésére. Fekete Lajos jogtanácsos a legújabb törvényeket szokta ismertetni. Az idei évadban Benkő Elek az Udvarhely környéki freskókról tart majd előadást. Várjuk Binder Pált Brassóból, Miklósi Sikes Csaba építészmérnököt Kolozsvárról. Miklósi az elmúlt

évben Fadrusz János munkásságát ismertette, az idén Az örmény civilizáció című előadássorozat keretében az építészetről fog beszélni. Keresztes Zoltán (Kolozsvárról) az örmények történelméről, a nagyváradi Jakabovits Miklós a festészetéről tart előadást. Várjuk továbbá Varró Jánost, a Dacia Könykiadó szerkesztőjét, és dr. Módy Jenőt, a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet tanárát. Helyi erőket is „megmozgatunk”: Jakab Elek építészmérnök az ókori egyiptomi építészet után most a görög és az indiai architektúra bemutatására vállalkozott. A fontos évfordulókat mind megünnepeljük: az Egyesülésről én tartottam előadást.

– Hogyan tudnak ennyi neves író, tudóst és szakembert meghívni?

– Figyelmesen olvassuk a sajtót, számon tartjuk, ki hol tartott érdekesnek ígérkező előadást. Az egyik meghívott vendég javasolja a másikat...

– Hogyan szervezik a közönséget?

– A Szakszervezetek Művelődési Háza a mi részünkre is nyomat plakátot két nyelven. Ezeket öt, hat (már ismert) helyen kitesszük a városban. Az iskolákat és a törzstagokat telefonon értesítjük. Általában nyolcvan gyűlünk össze, de gyakran száz fölötti a létszám, különösen, ha vonzó előadót látunk vendégül. A tematika összeállításánál figyelembe vesszük a közönség javaslatait. A költségeket a Művelődési Ház fedezi. Achim Hudea igazgató messzemenően segít bennünket.”

Szépréti Lilla riportját hat fotó gazdagította.

Sebők Anikó (Sepsiszentgyörgy) visszaemlékezése: „A nagyenyedi Betlehen Gábor kollégiumban végeztem a tanítóképzőt, ahonnan úgy indítottak útra bennünket, hogy mi a nemzet napszámait kell legyünk. 1983. március 2-án több mint egy órás előadásunk volt a táncgyüttessel, melynek címe Este a fonóban. Ezzel a műsorral vendégszerepeltünk, Hargita, Szeben, Maros megyékben is. Utolsó előadásunk Mezőcsáváson volt. A bevételekből és az Ifjúsági Klub támogatásával, melynek igazgatója Pleșca Ioan volt, Csíkszeredában 12 pár (női, férfi) székelyruhát készítettünk. Kétszer is felléptünk Nagyszebenben közösen a román Hóvirág és a nagycsúri szász táncgyüttessel. 1982.

május 6-án az Ifjúsági Klub szabadtéri színpadán adtuk elő műsorunkat, ezen részt vett Szegő Júlia muzikológus is, aki így dedikálta A két Mozart hétköznapijai című könyvét: A minden nemes és jó ügyért lelkesen dolgozó Sebők Anikónak, szeretettel, sőt csodálattal! Anikó maradj ilyen nem törődve hálával, viszonzással, megtaláld abban, hogy szíveddel, tudásoddal segíted a fiatalok fejlődését, a népművészet útjára terelve őket, fáradozol városod jobbá, emberhez méltóvá tételéhez! Sikert utadra! Köszönet egy nyári alkonyatért, amikor magad is táncoltál neveltjeiddel. Nem felejt el! Szegő Júlia.”

K. Kiss Ferencről, a Bukarestben megjelenő *Falvak népe* szerkesztőjétől 1982. október 29-én Marosvásárhelyről kapott leveléből idéznék: „Öröndetes a medgyesi nevelési lehetőségek napfényre hozása. Egy csokorban látni munkájuk, fáradozásuk megörökítését. Fontos azért, hogy maradjon meg az utókornak is, lássák, a mi tizedünk, századunk második felében sem aludtak a lényegre figyelő, s érte tenni is tudó fáradságot nem ismerő szívek. Tisztelettel gondolok rájuk nemcsak akkor, amikor ünnepet ajándékoz az élet, hanem az élet árnyékosabb felében kitartóan dolgozókért. Első sorban Sebők Anna és a Szabó házaspár érdemel megkülönböztetett tiszteletet. Az utókör is értékelni fogja fáradozásukat, legyen úgy. Köszönöm, hogy akkor meghívtak, megismerhettem, szembenézhettem a medgyesi hallgatóimmal, részemre egy feledhetetlen alkalmat teremtettem s Bartók Béláról emlékezhettem, s egyet hörpintettünk a népdal csodálatos forrásából.”

Zárszóként: öröndetes, hogy a medgyesi felnőttoktatás az utóbbi időben újjáéledt. Az EMKE és a három történelmi egyház szervezésében havonta szerveznek színvonalas előadásokat a négy helyszínen egyiken. Az előadássorozatnak eredményes munkát és hosszan tartó működést kívánunk.

REZUMATE

Nyárádi Zsolt

Date privind constituirea cimitirelor publice în Scaunul Odorhei

Studiul de față analizează evoluția cimitirelor începând din evul mediu, când spațiul înhumărilor era biserica și incinta acesteia. Din cauza sporirii înmormântărilor în interiorul bisericii clerul a introdus noi reglementări. Pot fi amintite obligația de plată a înhumării sau stabilirea distanței între zid și morminte. Nici reforma religioasă nu a adus schimbări semnificative privind regulamentele de înmormântare. Măsurile reformatoare adoptate de Maria Tereza în 1769 au interzis înhumările în interiorul bisericilor și au reglementat și adâncimea gropilor.

Studiul pe baza unor surse arhivistice și arheologice prezintă detaliat procesul constituirii cimitirelor publice. În urma analizelor autorul concludă că obiceiurile locale, tradițiile au persistat în ciuda reglementărilor introduse, deci putem vorbi doar despre o evoluție lentă, în trepte.

Mihály Tibor

În slujba vieții sufletești și intelectuale

Date privind istoria familiei Oroszhegyi din localitatea Dealu

Pe baza izvoarelor arhivistice eclesiastice și laice autorul ne prezintă cariera unei familii caracterizând membrii lor care erau membrii elitei intelectuale (preoți, învățători). Viața membrilor familiei Oroszhegyi e caracterizată prin detalierea ocupației lor în cadrul vieții concetățenilor și a satului în care își executau funcția lor. Scopul lor a fost supraviețuirea în condițiile susținerii unei munci slab plătite într-o societate sătească secuiască, care încă slab prețuiește cunoștințele. Membrii menționați

ai familiei au făcut față cu succes acestor provocări. Familia, chiar dispărută constituie un exemplu, și un model de conduită chiar și pentru omul contemporan.

Szász Hunor

Năvălirile tătarilor în Mărtiniș în secolul al 17-lea

Secolul al 17-lea pentru Transilvania poate fi considerat o perioadă de progres pe plan cultural și economic, dar în cea de a doua jumătate a secolului asistăm la decăderea Principatului aflat în strângerea Imperiului Otoman și cel Habsburgic. În secolul menționat Transilvania a suferit mai multe distrugeri din partea turcilor și tătarilor, ofensive care au rezultat pierderi umane și economice. Studiul prezent bazându-se pe documente arhivistice tratează câteva dintre evenimentele legate de năvălirile tătarilor în valea Homorodului, mai exact pe teritoriul comunei Mărtiniș, un centru important pentru populația unitariană din zonă. În Mărtiniș au avut loc trei năvăliri: în 1613, 1661 și 1690. De fiecare dată tătarii au ajuns în Principatul Transilvaniei ca forțe auxiliare ale armatei otomane, intervenind în timpul unei crize de putere. Cauza principală a întăririi fortificației care înconjoară biserica unitariană de la Mărtiniș a fost primul atac al tătarilor din anul 1613. Fortificația însă n-a reușit să se opună în mod eficient atacurilor ulterioare.

Mihály János

Date privind istoria parohiei romano catolice din Morăreni (secolul al 17-lea – 1918)

Studiul prezintă informații privind istoria parohiei romano catolice din Morăreni valorificând izvoare arhivistice păstrate în Arhiva de Colecție din Odorheiu Secuiesc a Arhivei Arhidiecezane din Alba Iulia. Studiul se compune din două părți. În prima parte autorul prezintă informații privind capela parohiei, întemeierea acesteia, precum și date

privind activitatea familiei Székely care a patronat capela respectivă. În cea de a doua parte a studiului sunt prezentate condițiile construirii noului templu între anii 1808–1809. Prin intermediul unor inventare eclesiastice și protocoalele de vizitații sunt trecute în revistă și bunurile aflate în proprietatea parohiei. Studiul oferă informații prețioase privind istoria unei parohii trecutul căreia nu a fost cercetat până în prezent.

Bicsok Zoltán

O primă tentativă de înființare

a învățământului profesional în Secuime

Proiectul Școlii Industriale Naționale Secuiești (1846–1848)

Prin publicarea celor 13 documente needitate până în prezent, autorul urmărește un dublu obiectiv: prezentarea unei încercări inovatoare din domeniul istoriei învățământului autohton, și anume ideea creării instrucției profesionale în Ținutul Secuiesc, precum și evocarea efortului comunitar întreprins în acest sens. Inițiativa înființării unei școli profesionale a urmărit să contrabalanseze caracterul unilateral, preponderent teoretic al sistemului educațional transilvănean de la mijlocul secolului al 19-lea. Ideea venită din partea lui Mózes Antal Dávid (cca. 1789–1849), originar din Remetea, a fost îmbrățișată cu entuziasm de adunările generale ale scaunelor secuiești, și a fost discutată atât în consiliul deputaților secui prezenți la Cluj la dieta din 1847, cât și de către Guberniu. Adunarea generală a scaunului Ciuc a hotărât organizarea unei ample colecte pe întregul teritoriu al scaunului, act în urma căruia atât comunitățile cât și persoane particulare din scaunul filial Giurgeu s-au angajat să doneze importante sume de bani în vederea realizării nobilei scop. În urma evenimentelor revoluționare și a războiului civil din Transilvania anului 1848 visul primei școli profesionale din Secuime s-a spulberat. Până la izbucnirea conflictului armat doar o mică parte a sumelor angajate au fost adunate, iar după colaps, regimul neoabsolutist instaurat nu mai favoriza deloc inițiativele locale, cu atât mai puțin cele „naționale”, astfel că ideea înființării Școlii Industriale

Secuiești a fost abandonată pentru mult timp. Primele instituții de învățământ profesional din Secuime, care corespundeau în linii mari și planurilor lui Mózes Antal Dávid – adică să fie susținute de stat și să aibă caracter interconfesional – au fost înființate doar la finele secolului al 19-lea.

Lőrincz József – Róth András Lajos

„Fiecare popor, națiune își are propria sa bătălie”

Imnurile bisericești (cântece patriotice) ale lui

Magyarósi Szőke József

Autorii dau publicității poeziile (cântecele) bisericești rămase în manuscris ale lui Magyarósi Szőke József, păstrate în biblioteca colegiului reformat (Biblioteca Științifică a Muzeului Haáz Rezső). Poeziile se dovedesc, de fapt, a fi poezii patriotice menite să sporească sentimentul de dragoste față de patrie ale elevilor din colegiul reformat odorheian, dar nu numai. Poeziile sunt dovezile cunoașterii temeinice a istoriei Ungariei și Transilvaniei. Prin abordarea personalităților istorice de rang înalt care aveau rol determinant în ridicarea națiunii maghiare, poetul încearcă să influențeze sufletul tinerilor. Din punct de vedere stilistic ele se înscriu în conduita stilistică a epocii reformei culturale și politice ale Ungariei în care a trăit autorul, profesorul colegiului.

Zepeczaner Jenő

Caracteristicile stațiunilor balneare

din sud-estul Transilvaniei

În Secuime (județele Covasna, Harghita și o parte a județului Mureș) condițiile geologice, geografice sunt prielnice pentru formarea stațiunilor balneare. În sec. al 19-lea s-au dezvoltat trei stațiuni mai mari, de interes național: Borsec, Tușnad și Vâlcele, la care s-a adăugat în primii ani ai secolului 20-lea stațiunea Sovata. Alte, ca Covasna, Homorod,

Malnaș în dezvoltarea lor au rămas la nivel mediocru, niciodată nu au atins un nivel superior de dezvoltare. În vecinătatea orașelor există multe stațiuni mici care serveau ca loc de excursii și agrement ai locuitorilor. Un fenomen deosebit se prezintă în cazul stațiunii Corund. La mijlocul secolului al 19-lea avea perspectivă promițătoare de dezvoltare, dar peste un secol stațiunea a dispărut, deși condițiile geografice nu s-au schimbat. În aceeași perioadă apare stațiunea Sovata, care devine rapid vestită. Lucrarea analizează cauzele care influențează evoluția și decăderea stațiunilor balneare din sud-estul Transilvaniei.

Dr. Gidó Csaba

Gărilor, porțile localităților din Secuime

Apariția căilor ferate a avut un efect decisiv asupra dezvoltării orașelor din Secuime. Calea ferată a schimbat concepția individului despre timp și spațiu. Construirea liniilor și gărilor de căi ferate a schimbat aspectul orașelor, a devenit necesar elaborarea unor noi concepte privind sistematizarea orașelor. Gărilor au devenit centre economice și de comerț, totodată au fost primele instituții de interes public care au apărut în afara incintei așezărilor. Gărilor au devenit adevărate porți, puncte de sosire și plecare, aici au fost primiți străinii, care tot aici își formau prima lor impresie despre localitatea vizitată. Studiul de față urmărește efectele economice, morfologice și sociale ale construirii de căi ferate asupra localităților din Secuime.

Demeter Csanád

Dezvoltarea urbanistică a orașului Miercurea Ciuc între anii 1940–1944

După cel de-al doilea arbitraj de la Viena (30 august 1940) Transilvania de Nord a revenit sub autoritatea Ungariei și concomitent au putut fi începute primele reorganizări administrative. În cazul

Ținutului Secuiesc cele mai urgente probleme erau redresarea economică și dezvoltarea culturală a satelor și orașelor. Privind nivelul urbanizării orașul Miercurea Ciuc a rămas în urmă față de orașele din vecinătate: nu a dispus de piață în zona centrală, clădirile publice erau reduse la număr, străzile nu erau pavate etc. În primăvara anului 1941 au fost pregătite primele proiecte de urbanizare, care au făcut parte din programul de urbanizare națională.

Proiectele amintite pot fi cercetate la Direcția Județeană Harghita a Arhivelor Naționale ale României. Din aceste documente am ales două, cele mai semnificative, care prezintă procesul urbanizării orașului Miercurea Ciuc și reflectă atmosfera specifică epocii și poziția orașului.

Szabó M. Attila

**Date privind activitatea universității populare
din Mediaș 1970–1991**

Propagarea culturii maghiare și generale

Pe baza memoriilor, articolelor din ziare, reviste și alte publicații autorul prezintă evenimentele desfășurate la Mediaș în cadrul universității populare pe parcursul a 21 de ani. Autorul trece în revistă nașterea universității, dificultățile inițiale, perioada de dezvoltare, când datorită nivelului ridicat al prelegerilor ținute de conferențieri locali și străini, activitatea universității a căpătat o importanță și faimă națională. Presa contemporană, emisiunile de radio și televiziune au relatat pe larg și în mod regulat evenimentele. Diversitatea și bogăția temelor precum și nivelul ridicat de interes al celor prezenți erau caracteristicile acestor prelegeri. Participarea intensivă a localnicilor a asigurat regularitatea acestor cursuri ținute săptămânal. În intervalul menționat au fost organizate mai mult de 600 de cursuri care au îmbogățit și au colorat cultura populară din Mediaș totodată au menținut treaz sentimentul național.

Areopolisz Egyesület

Az Areopolisz Történelmi és Társadalomtudományi Kutatócsoport 1999-ben alakult Székelyudvarhelyen és környékén élő és tevékenykedő humán értelmiségiekből. A törvényes hátteret biztosító Areopolisz Egyesület 2001-ben került bejegyzésre. 2001 és 2011 között az egyesület 11 tudományos évkönyvet (Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok) jelentetett meg.

A kötetben közölni vágyók, az évkönyvek iránt érdeklődők további információkat a www.hagyomany.ro honlap *Civil háttér* menüpont alatt találhatnak, vagy érdeklődhetnek az areopolisz@yahoo.com e-mail címen.

Elérhetőségeink:

Románia, Hargita megye,

Székelyudvarhely

Postai irányítószám: 535600

1918. december 1. utca, 9. sz.

Tel.: +40-758-104724

CUPRINS

Pași spre cunoașterea istoriei	5
NYÁRÁDI ZSOLTA	
Date privind constituirea cimitirelor publice în Scaunul Odorhei	7
MIHÁLY TIBOR	
În slujba vieții sufletești și intelectuale Date privind istoria familiei Oroszhegyi din localitatea Dealu	45
SZÁSZ HUNOR	
Năvălirile tătarilor în Mărtiniș în secolul al 17-lea	61
MIHÁLY JÁNOS	
Date privind istoria parohiei romano catolice din Morăreni (secolul al 17-lea – 1918)	73
BICSOK ZOLTÁN	
O primă tentativă de înființare a învățământului profesional în Secuime. Proiectul Școlii Industriale Naționale Secuiești (1846–1848)	89
LŐRINCZ JÓZSEF – RÓTH ANDRÁS LAJOS	
„Fiecare popor, națiune își are propria sa bătălie” Imnurile bisericești (cântece patriotice) ale lui Magyarósi Szőke József	125
ZEPECZANER JENŐ	
Caracteristicile stațiunilor balneare din sud-estul Transilvaniei	165

Dr. GIDÓ CSABA	
Gărilor, porțile localităților din Secuime	199
DEMETER CSANÁD	
Dezvoltarea urbanistică a orașului Miercurea Ciuc între anii 1940–1944	215
SZABÓ M. ATTILA	
Date privind activitatea universității populare din Mediaș (1970–1991)	
Propagarea culturii maghiare și generale	235
REZUMATE	260
Asociația Areopolisz	267

TARTALOMJEGYZÉK

Lépések történelmünk megismerésének irányába	5
NYÁRÁDI ZSOLT	
Adatok az udvarhelyszéki köztemetők kialakulásához	7
MIHÁLY TIBOR	
A lelki és szellemi élet szolgálatában	
Adatok az oroszhegyi Oroszhegyi család történetéhez	45
SZÁSZ HUNOR	
17. századi tatárdúlások Homoródszentmártonban	61
MIHÁLY JÁNOS	
Adalékok Nyikómalomfalva egyháztörténetéhez (17.század–1918).....	73
BICSOK ZOLTÁN	
Kísérlet a székelyföldi szakoktatás megteremtésére A Székely Nemzeti Műipariskola terve (1846–1848) (Forrásközlés).....	89
LŐRINCZ JÓZSEF – RÓTH ANDRÁS LAJOS	
„Minden népnek, nemzetnek van Mohácsa”.....	125
ZEPECZANER JENŐ	
A Sóvidék fürdőinek jellegzetességei	165
Dr. GIDÓ CSABA	
Vasútállomások: a székelyföldi települések kapui	199

DEMETER CSANÁD

Dokumentumok a csíkszeredai településrendezésről

1940–1944 között215

SZABÓ M. ATTILA

Adatok a medgyesi szabadegyetem történetéhez (1970–1991)

Az általános és a magyar műveltség

terjesztése Medgyesen235

REZUMATE260

Areopolisz Egyesület267

Nyomdai munkálatok:
DTP Stúdió